

XII KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ALAIN DE BENOIST
CSÓGÖR LAJOS
DÁVID GYULA
FÁBIÁN ANDREA
GERGELY FERENC
RENÉ GIRARD
HORVÁTH ANDOR
K. HORVÁTH ZSOLT
KÁNYÁDI ANDRÁS
KESZEG ANNA
KÓNYA-HAMAR SÁNDOR
MÁTÉ ANDRÁS
MÁTHÉ ÉVA
MIKLÓS ÁGNES KATA
SORINA POLEDNA
DUMITRU POPESCU
REICH MIKLÓS
VARGA ATTILA
ZSÁVOLYA ZOLTÁN

7

BÖRTÖNEINK

III. FOLYAM
2010.
JÚLIUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXI/7. • 2010. JÚLIUS

TARTALOM

HORVÁTH ANDOR • A börtön valóság	3
VARGA ATTILA • Börtönkórkép	8
MÁTÉ ANDRÁS • A román büntetőjog. Történelmi tabló	19
MIKLÓS ÁGNES KATA • Elkerülhetetlen, Változatok egy lányrablásra, Odakint, idebent (<i>versek</i>)	25
ALAIN DE BENOIST • Jog, politika, méltóság, szabadság (<i>Horváth Andor fordítása</i>)	28
SORINA POLEDNA • Emberölés: a személyes élettörténeten túl (<i>Horváth Andor fordítása</i>)	37
FÁBIÁN ANDREA • A fiatalkori bűnözés társadalmunkban	43
MÁTHÉ ÉVA • Marosvásárhely: a régi és az új	50
„Olyan cellában, ahol éjjel-nappal villany égett...” (<i>Csőgör Lajos emlékezik börtönéveire. Benkő Samu bevezetőjével</i>)	55
KÓNYA-HARMAR SÁNDOR • Ikarosz-természet és börtönkenyér	62
REICH MIKLÓS • Védőbeszéd Páskándi Géza perében (<i>részlet</i>)	71
DUMITRU POPESCU • Fogházban (<i>Horváth Andor fordítása</i>)	75
ZSÁVOLYA ZOLTÁN • Mikszáth nőalak(h!)jai, Homéri kacat (<i>versek</i>)	82

■ DOKUMENTUM

DÁVID GYULA • Hét esztendőm első két hónapja	85
--	----

■ VILÁGABLA

K. HORVÁTH ZSOLT • Ex occidente lux (<i>Drang nach Westen</i>)	96
--	----

■ MŰHELY

RENÉ GIRARD • Jog és erőszak (<i>Horváth Andor fordítása</i>)	102
KÁNYÁDI ANDRÁS • A Minótaurosztörténet börtönei	107

■ KÖZELKÉP

GERGELY FERENC • Kopogtatás a „börtön” falán113

■ TÉKA

KESZEG ANNA • Börtönkarrierék. A siker rendhagyó helyszínei124

A Korunk könyvajánlata (*Horváth Andor ajánlja*)127

■ TALLÓ

RIGÁN LÓRÁND • Szabadulóművészet128

BALÁZS IMRE JÓZSEF • Ahol másképpen telik az idő129

■ ABSTRACTS131

■ KÉP

BARABÁS ZSUZSÁNNA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ A szerkesztőség tagjai: CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY (főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ Gazdasági vezető: MÁRTON LEVENTE ATTILA ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR ■ Titkárság: BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA

■ A Korunk – Budapesti Porta grémiuma: ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Állandó munkatársak: EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest), ZÓLYA ANDREA CSILLA (Budapest)

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Communitas Alapítvány, a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, a kolozsvári Városi Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szabad Sajtó Alapítvány, a Szülőföld Alap és az Új Budapest Filmstúdió.

■ SZERKESZTŐSÉG: Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52. Telefon: 0264-375-035; 0264-432-154; Fax: 0264-375-093 ■ POSTACÍM: 400304 Cluj, c.p. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.

■ NYOMDA: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266/372407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;

Cod fiscal 5149284). • Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca. ■ ISSN: 1222-8338

HORVÁTH ANDOR

A BÖRTÖN VALÓSÁG

„...a cella árnya”

OSCAR WILDE: A READINGI FEGYHÁZ BALLADÁJA

■ Az igazságszolgáltatás aktuális híreiből mindig kiolvasható, milyen világban élünk. A texasi Hank Skinner ügye. Tizennyolc éve gyilkosságért halálra ítélték. Kivégzését nemrég felfüggesztették. Elrendelték a DNS-vizsgálat elvégzését, amely az ítélet meghozatalakor még nem volt a bizonyítási eljárás része. Ha az eredmények mellette szólnak, életben marad. Ő végig ártatlannak vallotta magát. Lehet, most bebizonyosodik, hogy az volt, s akkor nemcsak megmenekül, de annak is újabb példája marad, hogy szerencsés esetben a rossz bírósági ítéletet még idejében felülvizsgálják. A bíróságok nem tévedhetetlenek. Most folyik a francia Jerome Karviel pere, aki tőzsdei spekulációkkal ötmilliárd euró kárt okozott cégének, a Société Générale nevű banknak. Azzal védekezik: felettesei tudtak arról, hogy hatalmas összegeket (egyetlen nap folyamán ötvenmilliárdot) tesz kockára a gyors nyereség érdekében. Amikor e sorokat írom, két nap van hátra a dél-afrikai labdarugó-világbajnokság kezdetéig.

Egy tévériport meglehetősen aggasztó képet fest az ország biztonsági állapotáról. Naponta ötven gyilkosság. A rendőri állomány elégtelen: háromezer emberre jut egy rendőr, holott háromszázra kellene egy. Remélhetőleg csak szép gólokról fogunk hallani a következő hetekben. A modern demokráciában a szabadsággal együtt növekszik a bűnözés szabadsága. A régiek mellé új bűncselekmények sorakoznak fel, amilyen a vandál rongálás vagy a tömeges erőszak (kedvelt

Hordozzuk végig
tekintetünket a
börtönélet valóságán.

JK
2010/7

sínhelyei a sportstadion és az utca), az internetes csalás vagy a hivatali visszaélés (források és javak tisztességtelen felhasználása).

Franciaország területén jelenleg egymillió kamera követi a szabadon járó-kelő emberek mozgását. Megfigyelik őket, hogy kiszűrjék a közöttük rejtőzködő, rosszat forraló személyeket, hogy azonosítani tudják a bűntények elkövetőit. Ha sikerül minél több helyen felszerelni ezeket a térfigyelő kamerákat, azzal feltehetően nőni fog a közbiztonság, de egyúttal a szabad világ még hasonlatosabbá válik a börtönhöz, ahol őket, a fogvatartottakat tartják szemmel szünet nélkül.

A véletlen úgy hozta, hogy egyazon este két börtönfilmet láttam. Az egyiket a francia tévé sugározta, Victor Hugo *Claude Gueux* című elbeszéléséből készült. A másik új román filmalkotás, Florin Șerban rendezte, a címe *Eu când vreau să fluier, fluier* (Amikor füttyülni akarok, hát füttyülök). Régóta készültem megnézni, most a TIFF műsorán szerepelt, késő este, a Főtéren. Az Hugo-elbeszélés a *Nyomorultak* „sötétebb” változata. Gueux – beszélő név, a címszereplő neve annyit tesz: Rongyos. A 19. század közepének Párizsa. Az életerős férfi munkát keres, de hiába. Élettársa van és leánya, a kilakoltatás veszélye fenyegeti, ha nem fizeti ki a lakbért. Elejtett pénzeszacskót talál az utcán, hazaviszi, megbánja, vissza akarja szolgáltatni tulajdonosának. De már jönnek is érte, lopásért négyévi börtönbüntetésre ítélik. A börtön – maga a pokol. A körülmények miatt, meg azért is, mert az igazgató örömet leli a fogvatartottak szenvedésében. Gueux végül leszúrja. Halálra ítélik. Șerban filmje mai román történet. Már szinte letelt a 18 éves Silviu büntetése, rövidesen szabadulna, amikor hírért veszi, hogy az öccsét anyja magával akarja vinni Olaszországba, ahol évek óta dolgozik. Silviu ellenzi, mert attól tart, hogy öccsét ez ugyanúgy megviseli, ahogy őt is megviselte. Előbb megpróbálja anyját szép szóval meggyőzni, hogy ne tegye. Végül „terrorakciót” hajt végre a börtönben: anyját megesketi, hogy lemond erről a tervéről, neki pedig bizonyára újabb éveket szólnak a nyakába. Hatásos film, amelyben a börtönből szintén a társadalomra látni. Nem maga a külföldi munkavégzés a gond, hanem az, ahogyan felforgatja az életet. A fiatalember szerint anyja kétes munkával keresi kenyerét (ő egyenesen kurvának nevezi). Ám ha okkal félti is öccsét az „olasz kirándulástól”, mennyire sikeres megoldás erre, hogy újabb éveket kell töltenie a börtönben? A filmben a börtön leckézteti meg a szabadon élők világát – az erőszak formáját öltő jóság képében. Fogadjuk el: aki a börtön világába tekint, azt látja, mi nincs rendjén a kinti társadalomban.

A dolog látszólag egyszerű: a társadalomnak saját kebelében ellenségei vannak. Ők azok, akik embertársaiknak kárt vagy szenvedést okoznak. Büntetni kell őket. Kérdés azonban: ellenségei-e vagy áldozatai a társadalomnak? Ezt ők maguk vagy tudják, vagy sem, a társadalomnak azonban tudnia kell, és aszerint büntetnie. Ezért van története egyiknek is, másinak is. Akár az ellenség/áldozat párost, akár a büntetés fogalmát nézzük, a büntetőjog elválaszthatatlan az ember szabadságát és méltóságát érintő politikai és filozófiai gondolkodástól. (Erről szól összeállításunkban Alain de Benoist esszéje.) Ami ugyanis az intézményes igazságszolgáltatást alapvetően megkülönbözteti a személyesen végrehajtott bosszútól, az nem a visszafizetés elve – hiszen az a kettőben azonos –, hanem annak indoklása és módja: az egyik közvetlen, önkényes és ismétlődő, a másik viszont közvetett (a jogrendden keresztül érvényesül), egyezményes és lezárja a bosszú(k) sorozatát. (Lásd erről e lapokon René Girard könyvrészletét.) A büntetésre és a börtönre vonatkozó képzeletünket az elmúlt fél évszázadban különösen Michel Foucault munkássága módosította: jogtörténet, filozófiai és antropológiai alapvetéssel.¹ A premodern tár-

sadalom jogi gyakorlatában a büntetés a testre irányult (a testi fenyegetéstől a kivégzés megannyi módzatáig). A modern kor a börtön „feltalálásával” a büntetést át-helyezi a testről a lélekre, hiszen már magának a szabadságvesztésnek ez a lényege. De a börtön nem merül ki az elzártság tényében, mert jóval több annál: fegyelmezés, felügyelet, munka. A börtön a maga módján „társadalmi modell” – az élet megszervezésének sajátos módja, „biopolitika”, mondja utolsó írásaiban Foucault. A modern társadalom magát az emberi életet „regulálja meg”.² Ezt a modellt Giorgio Agamben olasz filozófus kiterjeszti a 20. századi lágerek értelmezésére.³ Köztudott – írja –, hogy a koncentrációs tábor az a hely, ahol megvalósult a legteljesebb „*conditio inhumana*”. A kérdés csak az, hogyan vált ez lehetségessé. Vitatják, mikor létesült az első láger. Egyesek szerint 1896-ban, amikor a spanyol hatóságok táborokba („*campos de concentraciones*”) zárták a lázadó lakosságot. Az sem érdektelen, hogy Németországban volt már belőlük a hitleri hatalomátvétel előtt is, a szociáldemokrata kormány 1923-ban azzal a céllal hozta létre (Cottbus-Sielow mellett), hogy több ezer kommunistát és külföldit (köztük nagyszámú, Keletről jött zsidót) helyezzen el benne. Már e tábornak és a később, a náci időkben létesülteknek is meghatározó sajátossága, hogy a rendkívüli állapot bevezetésére feljogosító rendeletek (az első, 1850 és a második, 1871-ben hozott rendelet) alapján születtek, Hitlernek pedig hatalomra lépése után egyik első ténykedése (1933. február 28-án) a rendkívüli állapot kihirdetése volt (Verordnung zum Schutz von Volk und Staat), amely meghatározatlan időre felfüggesztette az alkotmányos állampolgári jogokat (a véleménynyilvánítás és a gyülekezés szabadságát, a lakhely és a levéltitok sérthetetlenségét stb.). Maguk a rendszer teoretikusai is elismerték – hangsúlyozza Agamben –, hogy szükségszerű összefüggés áll fenn a rendkívüli állapot bevezetése és a nemzetiszocialista állam megteremtése között. Ebből a nézőpontból szemlélve „*a koncentrációs tábor az akkor megnyíló tér, amikor a rendkívüli állapot kezd szabállyá válni*. Falai között az, ami lényegét tekintve a veszélyhelyzetre történő hivatkozással a rend átmeneti felfüggesztése volt – rendkívüli állapot –, immár olyan állandó térbeli elhelyezést nyer, amely azonban mindvégig a normális renden kívül marad.”⁴ Ezért van az, hogy mihelyt Dachauban létrehozták az első koncentrációs tábor, ahova politikai foglyokat internáltak, a tábor irányítását az SS egységeire bízták, és kivonták mind a büntetőjog, mind a börtönökre érvényes rendelkezések hatálya alól. Ilyenformán – véli Agamben – a láger meghatározásánál fogva olyan helyszín, ahol a jog kérdése (*questio juris*) nem választható külön a tény-valóságtól (*questio facti*) – más szóval érvényét veszti a jogosság és a jogtalanság megkülönböztetése. Itt csupán jelezni tudom, hogy a láger az olasz filozófus szerint egy nagy horderejű szakítás jelzése a 20. század történelmében. Ez nem úgy értendő, hogy a (poszt)modern társadalmak maguk válnak koncentrációs táborokká. Inkább arról van szó, hogy a rendkívüli állapot költözik be hétköznapijaikba azáltal, hogy vannak területek (például repterek), ahol a biztonság védelme érdekében „helyileg” szünetel a megszokott emberi jogok gyakorlása, vagy pedig olyan városrészek, ahol annyira labilis a közbiztonság, hogy az teremt sajátos „rendkívüli állapotot”.

Kétségtelen, hogy a „rendkívüli állapot” fogalma maradéktalanul ráillik a „létező szocializmus” évtizedeire. A permanens jogtalanság állapotában éltünk abban az értelemben, hogy a rendszer a saját törvényeit sem tartotta tiszteletben. A kommunista vezetés nem felfüggesztette az alkotmányos rendet, hanem alapjaiban felforgatta, mégpedig úgy, hogy politikai gyakorlatát tette meg törvénné. Így válhatott az államrend védelme a törvényesség állandó megszegésének ürügyévé azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a szabadság, a méltóság és a jog senki számára se jelent-

sen mást, mint amit a hivatalos ideológia előír és megenged. Ekként szemlélve mindenki börtönlakó volt abban a rendszerben, ami természetesen nem törli el a különbséget az ártatlanul bebörtönzöttek (vallomásaik olvashatók összeállításunkban) és a szabadlábon raboskodók között.

A román közgondolkodást – a médiumokat, a civil társadalom fórumait – rengeteget foglalkoztatta az 1989-es fordulat után a rendszer „sötét múltja”, elnyomó gépezetének működése. A „Pitești-jelenség”-nek tekintélyes irodalma született.⁵ Máramarosziget, ahol a diktatúra első, legkeményebb éveiben nagy számban raboskodtak neves politikusok és egyházi személyek, valóságos zárándokhelyé, a kommunizmus bűneire való emlékezés emblematikus színterévé vált.⁶ A jogtalanul szenvedésre ítélték igazságának helyreállítása elismerést érdemlő gesztus, még akkor is, ha kifogásolható, hogy kultikus műveletként olykor túllépi a racionális kereteket, szólamaiba pedig aktuálpolitikai (mindenekelőtt fanatikusan antikommunista) felhangok vegyülnek.

Úgy tartottam rendjénvalónak, ha ebbe az összeállításba bekerül néhány részlet Dumitru Popescu emlékirataiból⁷, nevezetesen arról, hogyan tartóztatta le, fogta perbe és ítélte börtönbüntetésre a decemberi fordulatot követően az új hatalmi garnitúra a Politikai Végrehajtó Bizottság (CPEx) tagjait. Felelősségük a Ceaușescu-rendszer fenntartásában és működtetésében vitathatatlan. Egészen más kérdés azonban, hogy milyen jogi eljárást kellett volna alkalmazni annak tárgyszerű megállapítására. Mára magától értetődő például, hogy vétkeességük a „népirtás” kategóriájába nem sorolható, mégis ez volt a vád ellenük. D. P. alighanem túloz, amikor az önálló (vagyis Moszkvát sértő) román politika reprezentánsai elleni szovjet bosszúnak tulajdonítja meghurcoltatásukat. Feltehetően közelebb jár az igazsághoz, amikor azt fejtegeti, hogy az újjászerveződő baloldal erejének és esélyeinek gyengítése volt a fő cél. Ám nem lehet kihagyni a jobb- vagy a baloldali indíttatású bosszú gondolatát sem. Tény, hogy a húsz éltélből volt, aki a börtönben halt meg, mások – az átélt traumák hatására – röviddel kiszabadulásuk után hunytak el. Miután leült belőle hármat, a 14 évre ítélt D. P.-nek (több társával együtt) Ion Iliescu elnök mandátuma utolsó napján (1996 decemberében) kibocsátott kegyelmi rendelete nyomán tárult fel a börtön kapuja. Könyve nemcsak érdekes olvasmány, hanem figyelmeztetés is: a politikai megrendelést teljesítő igazság-szolgáltatás akkor is rossz úton jár, ha úgy tesz, mintha egyébként tényleges vétkeességet büntetne.

Bűncselekmény az, amit a társadalom törvényes rendje annak nevez és akként büntet. Oscar Wilde pere és elítéltetése az egyik oldalon a példát statuáló törvény, a másikon a bűnösség sajátos interiorizációjának esete. *A readingi fegyház balladája*ban Wilde szinte karkai módon nemcsak a bűnösséget vállalja, hanem a vezeklést is: „Végül szívünk megtörik, / mert ez szent, égi Szabály.”⁸ Milyen volt, milyen ma a börtön?

Hordozzuk végig tekintetünket a börtönélet valóságán.

■ JEGYZETEK

1. Különösen Surveiller et punir (Felügyelet és büntetés) című munkája.

2. „E bi hatalom egyik kapitális következménye a norma mechanizmusai által vállalt alapvető szerep: a test politikai anatómiájának, a lakosság biopolitikájának megszervezése a norma sokféle és változatos technikáira hárul. Foucault ekkortól kezdve nem fegyelmező társadalomról (société disciplinaire), hanem inkább normalizáló társadalomról (société normalisatrice) beszél: »A normalizáló társadalom az életre összpontosító hatalmi technológia történelmi terméke.«” Arnold I. Davidson: Introduction. In: Michel Foucault: Philosophie. Anthologie. Gallimard, Paris, 2004. 386–387.

3. Giorgio Agamben: Homo sacer. Il potere sovrano e la nuda vita. Torino, 1995. Románul: Homo sacer. Puterea suverană și viața nuda. Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2006.

4. I. m. 136. Kiemelés az eredetiben.
5. A „Tismăneanu-jelentés” (Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final, Buc., 2006) külön fejezetet szentel a korszak börtöneinek. A pitești-i „átnevelés” („reeducare”) azért foglalt el különleges helyet ebben a börtönrendszerben, mert a belügyi hatóságok ott alkalmazták sikerrel éveken át (1949 és 1951 között) azt a módszert, hogy volt vasgárdistákat bíztak meg fogolytársaik megtörésével és halálra kínzásával. A visszaemlékezések és tanulmányok száma több tucatra rúg. I. m. 262–275.
6. A máramaroszi börtön mellett a „Tismăneanu-jelentés” külön fejezetet szentel az enyedi, a szamosújvári börtönnek, továbbá a Duna-csatornának. I. m. 233–261.
7. Dumitru Popescu: Cronos autodevorându-se. Reducția celulară. Memorii V. Curtea Veche, Buc., 2007.
8. Tóth Árpád fordítása.

VARGA ATTILA

BÖRTÖNKÓRKÉP

Az egész rendszer legnagyobb gondja, hogy az anyagi források elégtelensége miatt a működésben sok a zavar, a hiányosság, ami óhatatlanul sértheti a fogva tartottak sajátos emberi jogait is.

I. Fogalmi keret

■ Az államilag szervezett társadalomban a büntetés, különösen a szabadságvesztéssel járó büntetés nagy körütekintést igénylő igazságszolgáltatási feladat, mely szoros összefüggésben van az állampolgár jogkövető – vagy inkább jogsértő – magatartásával és ebből adódóan az egyéni szabadság, a büntetés-végrehajtás, az elítéltek sajátos jogai és általában az emberi méltóság fogalmaival, ezek jogi szabályozásával és gyakorlati alkalmazásával.

A büntetés-végrehajtás során az állam (a jogállam) legitim módon, jogerős bírói ítélet alapján alkalmazza a kényszert, és törvényes módon korlátozza az alapvető emberi jogokat.

A vizsgált kérdés szempontjából annak az alapvető szemléleti megközelítésnek kell érvényesülnie, miszerint az állam igazságszolgáltató feladata nem zárul le az adott esetben szabadságvesztéssel járó börtönbüntetés jogerős ítéletének kihirdetésével, hanem a társadalmi rend és igazságosság helyreállítása szempontjából a büntetés végrehajtása is igazságszolgáltatási kérdés.

Ez pedig nemcsak társadalom- és jogfilozófiai szempontból jelentős, de közjogi, emberjogi és államszervezeti megközelítésben is.

Közjogi értelemben a kényszer legitim alkalmazásának lehetősége az állam hatalmának kifejeződése, de jogállami követelmények és feltételek mellett ennek csak szigorú törvényi keretek és korlátok között kell történnie, az eljárások betű szerinti tiszteletben tartásával.

Emberjogi megközelítésben a büntetés-végrehajtás egyrészt alapvető jogfilozófiai kérdéseket

vet fel, különösen az emberi méltóság érvényesülése, a jogosan megvont szabadság kiszolgáltatottságában lévő egyén jogai, a büntetés társadalmi igazságossága és rendeltetése vonatkozásában.

Másrészt alapvető gyakorlati, a büntetés végrehajtásának feltételeire, körülményeire vonatkozó problémát jelent, amely hovatovább összefüggésben van és bizonyos tekintetben mércéje lehet az ország gazdasági teljesítőképességének, költségvetési helyzetének, de az adott társadalom civilizációs, kulturális állapotának is.

Végül államszervezeti szempontból rendkívül jelentős a román közjog szemléletváltása, melynek nyomán a büntetés-végrehajtási intézeteket demilitarizálták, azok átkerültek a belügyminisztérium fennhatósága alól az igazságszolgáltatás hatáskörébe, ennek minden szervezeti és tartalmi következményével együtt.

Írásom célja a jelenlegi romániai büntetés-végrehajtás törvényi szabályozásának, valamint a börtönök állapotának vázlatos bemutatása és ezen keresztül a problémával való ismerkedés és szembesülés.

Elöljáróban indokolt lehet még néhány, az emberi jogokra vonatkozó általános megjegyzés. A személyes szabadság, noha egyike a nagy múltú, legértékesebb alapjogoknak, nem korlátozhatatlan. A belső jog (és a nemzetközi jog is) meghatározza azokat az okokat, amelyek indokolhatják a személyes szabadságtól való megfosztást, másrészt rögzíti azokat az eljárási szabályokat, biztosítékokat, amelyek között megvonására vagy korlátozására jogállami keretek között bírói döntés alapján sor kerülhet.¹

Kétségtelen tehát, hogy a kényszer legitim állami alkalmazásának legvégtetesebb formája a szabadságvesztéssel járó börtönbüntetés.

Nem véletlen, hogy az államok túlnyomó többségében nem létezik a halálbüntetés, ami abból a természetjogi felismerésből és belátásból ered, hogy az állam nem vállalhatja magára azt a büntető hatalmat, mely az emberi élet elvételét jelentené. Másrészt közrejátszik ebben az az eljárásjogi „félelem” is, hogy netán valamilyen emberi hiba, mulasztás vagy egyéb körülmény hatására alkalmazzon jóvátehetetlen, helyrehozhatatlan döntést.

Következésképpen a büntető igazságszolgáltatás minden mozzanatát – a nyomozati szakasztól a vádemelésen, a bírósági tárgyaláson és az ítélezésen át egészen a büntetés végrehajtásáig – átszövik az eljárási szabályok, ami garanciális jelleggel biztosítja nemcsak a folyamat törvényességét a büntetőhatalom gyakorlásának jogállami keretei között, de az alapvető emberi jogok (még ha tartalmukban módosultak és korlátozódtak is) ilyen körülmények közötti érvényesülését is.

A jelenlegi büntetőpolitika és ezen belül a büntetés-végrehajtás egyik legnagyobb gondja (véltetően nemcsak Romániában), hogy a megfogalmazott célokhoz, a társadalmi elvárásokhoz, a nemzetközi jogi követelményekhez a konkrét helyzet nem tud igazodni. Hatalmas szakadék tátong a szabályozások és a kialakult gyakorlat, a meglévő állapotok között, ami kérdésessé teheti, de legalábbis jelentősen módosíthatja a büntetés célját és társadalmi hasznosságát.

A következőkben a büntetés-végrehajtásra vonatkozó főbb szabályokat, lényegében a börtön- és fogva tartási rendszert, majd a képviselőház emberjogi bizottságának a börtönállapotok feltárására irányuló vizsgálódását és annak következtetéseit, megállapításait és javaslatait mutatom be.

II. A büntetés-végrehajtás jogszabályi kerete

■ A román jogrendszerben a büntetés-végrehajtást a 2006/275-ös számú törvény² szabályozza, melynek rendelkezései értelemszerűen kiegészülnek mindenekelőtt a Büntető Törvénykönyv (BTK) és a Büntető Eljárási Törvénykönyv (BELjTk) előírásaival.

A törvény részletesen szabályozza a büntetések végrehajtásának alapelveit, módzatait, a szabadságvesztéssel járó büntetések végrehajtási rendszerét, a fogva tartás körülményeit, a fogva tartottak jogait (azok korlátozását) és kötelezettségeit, jutalmazását, adott esetben fegyelmezését, a fegyelemsértés során alkalmazható büntetéseket.³

E jogok, valamint a börtönállapotok megismerésének vonatkozásában fontos megemlítenünk előljáróban a törvény meghatározta alapelveket, amelyeknek viszonyítási alapként, mérceként kell (kellene) működniük. A valóság és a kívánalmak, a „van” és aminek „lennie kell” közötti különbség a romániai börtönállapotokban (mint ahogyan egyébként az élet számos más területén is) erőteljesen érzékelhető.

1. A büntetés-végrehajtás alapelvei

■ A legfontosabb, törvényben rögzített alapelvek a következők:

1. A büntetés-végrehajtás törvényessége. Ez adódik azon általános jogi alapelvből, mely szerint csak a törvény határozhatja meg mind a bűncselekményt, mind a büntetést. A bíróság feladata, hogy megállapítsa a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján a bűncselekmény létét (vagy annak hiányát), illetve hogy a konkrét esetre, helyzetre és személyre (elkövetőre) alkalmazza a megfelelő büntetőjogi besorolás után a konkrét büntetést. Ennek minden részletében kizárólag törvényes alapja kell hogy legyen.

2. A büntetések végrehajtásának kizárólagos alapja a jogerőssé vált bírói ítélet. Az angolszász jogrendszer fejlődésének egyik mérföldköve és valamennyi büntető jogrendszer alapja a habeas corpus néven elhíresült dokumentum (1679), a személyi szabadságot biztosító jogszabály, amely először mondja ki, hogy csak a bíróságoknak van joguk letartóztatási parancsot kiadni és eldönteni, hogy börtönbe zárnak-e valakit.⁴ Ez a követelmény ma már a nemzetközi jog és az egyes államok alkotmányjaiban rögzített alapjog, mely szerint sem fogva tartani, például előzetes letartóztatásban, sem szabadságvesztéses börtönbüntetésben részesíteni nem lehet senkit, csakis a bíróság jóváhagyásával, illetve jogerős bírói ítélet alapján.

3. Az emberi méltóság tiszteletben tartása a büntetés-végrehajtás során. Ez egyszerre vet fel alapvető morális és jogi kérdéseket. Túl azon, hogy az emberi méltóság jogi (vagy éppen etikai) fogalma rendkívül összetett, és szerteágazó jogosultságokat és helyzeteket foglalhat magába, a szabadságvesztéssel járó börtönbüntetés (de egyszerűen maga a büntetés is) rendkívül érzékenyen és egyben sajátosan érinti az emberi méltóságot. A büntetés – különösen, ha szabadságvesztéssel jár – önmagában is csak az emberi méltóság rovására történhet. Az egyén szabadságának korlátozása vagy éppen megvonása érzékenyen érinti a méltóságot. Ugyanakkor a jogerős ítélet, mely megállapítja a bűncselekmény elkövetésének tényét és az elkövető társadalmi veszélyességét, egyszersmind legitimálja a kényszer állami alkalmazását. Vagyis elsősorban magát az elkövetőt terheli emberi méltóságának sérülése. Ennek ellenére, miközben a szabadságvesztésre ítélt személy kétségtelenül kiszolgáltatott, a büntetés-végrehajtás időtartama alatt az államnak, az illetékes állami hatóságoknak törvényes kötelessége az adott helyzetben az emberi méltóság tiszteletben tartása. Ez a gyakorlatban sokszor rendkívül nehezen valósítható meg, hiszen olyan érzékeny egyensúlyi állapot kialakítását teszi szükségessé, amit a jelenlegi börtönállapotok nem tudnak biztosítani, ezért az emberi méltóság számtalan esetben, a legkülönbözőbb vonatkozásokban sérülhet.

4. Az előző elvhez szorosan kapcsolódik a kínzás, az embertelen vagy megalázó, illetve rossz bánásmód megtiltása. A szabadságvesztéssel járó kiszolgáltatottság vagy akár az elkövetett bűncselekmény súlyossága, az ezzel kapcsolatos esetleges szubjektív értéktételek vagy indulatok nem jogosítják fel a büntetés-végrehajtási hatóság-

gokat, a feladatát végző személyzetet a kínzás, az embertelen vagy megalázó, rossz bánásmód alkalmazására. Pontosabban nemzetközi jogi normák és belső, alkotmányos, illetve törvényes rendelkezések kifejezetten tiltják ezt. A fogvatartottak emberi méltósága ugyanis éppen e tilalom megszegése esetén sérülne a leginkább.

5. A büntetés-végrehajtás során tilos a diszkrimináció bármilyen formája. Nem tekinthető diszkriminációnak a férfiak és nők, a kiskorú, illetve fiatal bűnelkövetők elkülönítése, valamint a különböző fogva tartási rendszerek alkalmazása. Az előbbiek emberjogi szempontból, az utóbbiak az elkövetett bűncselekmények súlya és a kiszabott büntetések közötti arányosság miatt, illetve a társadalmi veszélyesség alapján indokoltak. Ilyen esetekben a megkülönböztetés éppen az elítéltek érdekét szolgálja, ezért nem származik belőle számukra semmilyen hátrány, tehát fogalmilag sem tekinthető diszkriminációnak.

2. A büntetések szerkezete

■ A román büntető törvénykönyv megállapítja a büntetések rendszerének szerkezetét, amennyiben megkülönbözteti elsősorban a fő büntetéseket Ezek az életfogytig tartó szabadságvesztés, a szabadságvesztéssel járó büntetés, melynek minimuma 15 nap, maximuma 30 év – ez mindig az elkövetett bűncselekmény alapján kiszabott konkrét (individualizált) büntetés, amit az elítélt a meghatározott büntetés-végrehajtási intézetben tölt le –, valamint a pénzbüntetés.

A mellékbüntetés az egyes jogok gyakorlásától való eltiltást jelent.

Vannak végül kiegészítő büntetések – ilyen az egyes jogoktól való eltiltás, katonai lefokozás vagy az elítélő határozat közzététele.

3. A börtönök típusai és a fogva tartási rendszerek

■ A szabadságvesztéssel járó büntetések végrehajtása részint fegyházakban történik (életfogytig tartó büntetések esetén), részint (börtönbüntetések esetén) büntetés-végrehajtási intézetekben (börtönökben) – mint látni fogjuk, a kiszabott büntetések időtartamától függően ezek különböző típusúak.

A fegyházak és a börtönök mellett a törvény szabályozza a különleges büntetés-végrehajtási intézeteket. Ide tartoznak a kiskorúak és fiatalok büntetés-végrehajtási intézetei, a női börtönök és a kórházbörtönök.⁵

A fogva tartási rendszer alapján a büntetés-végrehajtási intézetek lehetnek maximális biztonságú, zárt, félig nyílt, illetve nyílt rendszerek. Ezek lényegében a kiszabott büntetés alapján meghatározott börtöntípusok.

A *maximális biztonságú* rendszert elsősorban az életfogytiglani fegyházbüntetésre és a 15 évet meghaladó börtönbüntetésre ítélt személyek esetében alkalmazzák. Szigorú őrizetet, felügyeletet és kíséretet jelent.

A maximális biztonságú rendszer nem alkalmazható a 60. életévüket betöltött férfiak és az 55 év fölötti nők, kiskorúak, várandós nők, illetve azok esetében, akiknek a gondozásában egy évnél kisebb gyermek van, továbbá az első fokú rokkantsági kategóriába sorolt személyek és súlyos mozgásszervi bántalomban szenvedők esetében sem.

A *zárt rendszert* az öt évet meghaladó, de 15 évnél nem nagyobb időre ítélt személyek esetében alkalmazzák. Őket rendszerint közösen szállásolják el, szabály szerint a börtön belterületén dolgozhatnak, a börtönigazgató jóváhagyásával a börtön területén kívül is végezhetnek munkát.

A *félig nyílt rendszerbe* az egy évnél hosszabb, de az öt évet meg nem haladó időtartamra ítélt személyek sorolhatók. A közös elhelyezés mellett jellemző, hogy a börtön belterületén kíséret nélkül mozoghatnak, és felügyelet alatt, csoportosan végezhetnek munkát. Ugyancsak felügyelet alatt munkát végezhetnek a börtön területén kívül is.

Nyílt rendszert az egy évet meg nem haladó börtönbüntetésre ítélt személyek vonatkozásában alkalmaznak. Kíséret nélkül mozoghatnak a börtön belterületén, és végezhetnek munkát a börtön területén kívül felügyelet nélkül is.

4. A fogva tartás feltételei, az elítéltek alapvető jogai és kötelezettségei

■ A büntetés-végrehajtás törvényben rögzített feltételei között (megfelelő elhelyezés a megfelelő biztonságú és profilú börtönben) elvi jelentőségű az a szabály, mely szerint a büntetés letöltésére lehetőleg az elítélt állandó lakhelye szerinti legközelebb eső büntetés-végrehajtási intézetekben kerüljön sor.

A törvényben előírt alapfeltételek közé tartozik az is, hogy mindegyik elítéltet külön ágyban helyezik el (vagyis egyet és nem többet egy ágyban). A fogva tartottak polgári ruházatot viselnek a büntetés-végrehajtás ideje alatt, ha pedig ezzel az elítélt nem rendelkezik, az intézetnek ingyenesen kell ruházatot biztosítania, ezenkívül gondoskodnia kell az elítéltek étellemezéséről is.

Hasonlóképpen biztosított kell hogy legyen meghatározott rend szerint az elítéltek mozgása (séta), ez azonban bizonyos esetekben – szökés veszélye, fegyelmi büntetés – korlátozható.

A törvény az elítéltek számára tételesen a következő alapvető jogokat írja elő:

a) Az elítéltek lelkiismereti és véleménysszabadsága, valamint a vallásos meggyőződés szabadsága nem korlátozható. Ugyanakkor ezek gyakorlása a fogva tartás, a szabadságvesztés ténye folytán eleve korlátozott. E jog érvényesülése érdekében bizonyos börtönökben különböző felekezetek olyan szolgálatot végeznek, amely lehetővé teszi a vallásos meggyőződés gyakorlását.

b) Az információhoz való jog azt jelenti, hogy az elítélteknek biztosítani kell a közérdekű információkhoz való hozzáférést. Az elzártág nem jelentheti azt, hogy szervezett keretek között ne juthatnának sajtótermékekhez és ezeken keresztül közérdekű információkhoz, mi több, ezeket a börtön igazgatósága biztosítja számukra. E jog arra is kiterjed, hogy bármely elítéltnak joga van megismerni a büntetés végrehajtására vonatkozó bármilyen jogszabályt, előírást, akár román nyelven, akár azon, amelyet ismer.

c) Joguk van tanulmányozni a személyes érdekű dokumentumokat, a büntető perükhöz kapcsolódó személyes iratcsomót, az egészségi állapotukra vonatkozó orvosi adatokat, a személyükre vonatkozó eseményjelentéseket.

d) A fogvatartottak számára biztosított a kérelmezési jog. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kérelmek és a válaszok bizalmas jellegűek, következésképpen a börtönszemélyzet a kérelmeket tartalmazó leveleket és válaszokat nem bonthatja fel, illetve nem tarthatja vissza.

Bizonyos esetekben, annak érdekében, hogy megakadályozzák a kábítószeres, mérgező anyagok, robbanószeres levélen keresztül történő bejuttatását a börtönbe, az illetékes alkalmazott az elítélt jelenlétében felbonthatja a levelet, anélkül azonban, hogy elolvassná.

A levél csak akkor bontható fel és olvasható el, ha fennáll valamely bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja.

e) A fogvatartottak egymás között, kérelemben vagy levélben használhatják anyanyelvüket. Tekintettel sajátos helyzetükre, a szabadságvesztésből adódó kiszolgáltatottságukra, e jog érvényesítése is igencsak esetleges.

f) Jogosultak a börtönbe telepített nyilvános, kártyás telefonkészülékek használatára. A telefonbeszélgetések bizalmas jellegűek, és vizuális felügyelet alatt végezhetők. A gyakorlatban számos esetben találunk az elítélteknél mobiltelefonokat, amelyeket becsempészték vagy számukra bejuttattak, de ezek használata nem engedélyezett.

g) Joguk van a napi sétához, illetve különlegesen berendezett helyiségekben, kizárólag vizuális felügyelet mellett látogatókat fogadni. A látogatások időtartamát és időszakosságát igazságügy-miniszteri rendelettel szabályozzák.

h) Az elítélteknek joguk van javak, csomagok, pénzösszegek átvételéhez.

i) Joguk van az ingyenes, szakképzett orvosi ellátáshoz és gyógyszeres kezeléshez. Az orvosi vizsgálatokat bizalmassági körülmények között végzik. Sajátos helyzetnek minősül a várandós elítélt nő, aki számára biztosított, hogy a börtönön kívül szüljön, illetve kérésre joga van, hogy gyermekéről egyéves koráig személyesen gondoskodhasson. Az egyéves életkor betöltésekor vagy akár ezt megelőzően, az anya beleegyezésével a gyermek a család vagy az anya által kijelölt személy gondozásába adható.

j) A szabadságvesztésre ítélt személyeknek joguk van házasságot kötni. Az ehhez szükséges feltételeket a börtönigazgatóság biztosítja. A házasságkötést követően a házastársak a börtönigazgatóság beleegyezésével 48 órán át külön szobában tartózkodhatnak. A házassági anyakönyvi kivonatba a házasságkötés helyeként azt a közigazgatási helységet jegyzik be, ahol a börtön található.

Mindezek a jogok a gyakorlatban sokszor (mint a későbbiekben kiderül) részint objektív okokból, részint mulasztás vagy hanyagság miatt nem a törvény előírásai szerint érvényesülnek.

Ami az elítéltek kötelezettségeit illeti, ezek lényegében a törvényes előírásoknak, a büntetés-végrehajtási intézet belső szabályzatainak, rendelkezéseinek, valamint kiemelten a kollektív és egyéni tisztasági szabályoknak a tiszteletben tartására vonatkoznak, illetve a használatukban lévő ellátmányi javak (ruházat, használati tárgyak, adott esetben munkaeszközök) megfelelő karbantartására.

Kötelezettségszegés, mulasztás vagy éppen törvénysértés esetén a börtönigazgatóság a szabályzatban előírt fegyelmi büntetéseket alkalmazhatja.⁶

III. A képviselőház emberjogi bizottságának feltáró munkája

■ A képviselőház emberjogi, vallásügyi és a nemzeti kisebbségek problémáival foglalkozó bizottsága évek óta rendszeresen kap megkereséseket, panaszokat a börtönben fogva tartott elítéltektől, akik különböző alapvető jogok megsértéséről, ellenük elkövetett jogsértésekről, visszaélésekről számolnak be. A levelek mindegyike megválaszolásra kerül, ugyanakkor a bizottság minden egyes esetet nem vizsgálhat ki, egyébként sem rendelkezik semmilyen jogorvoslati hatáskörrel.

Természetesen ezek a levelek az érintettek szempontjait tükrözik, amikor a vélt vagy valós sérelmeket a bizottság elé tárják. A parlamenti bizottság minden esetben tájékoztatja a levél tartalmáról az illetékes hatóságot, legtöbbször az adott büntetés-végrehajtási intézetet, illetve az Börtönök Országos Igazgatóságát, tájékoztatást és magyarázatot kér, ha pedig a panasz megalapozott, akkor kéri a helyzet orvoslását, a jogsértő magatartás megszüntetését.

Tekintettel a panaszok nagy számára és a bennük leírtak súlyosságára (ha csak töredékük igaz, akkor is rendkívül súlyos állapotokról beszélhetünk), a bizottság úgy döntött, hogy tagjai felkeresnek egy sor börtönt, és a helyszínen tájékozódnak.

Egy ilyen látogatássorozat eredményeként 2009 folyamán készült el az a jelentés, melyben a vizsgálatban részt vevők beszámoltak az ellenőrzés során szerzett tapasztalatokról, feltárták az észlelt állapotokat és gondokat, intézkedési javaslatokat fogalmaztak meg.⁷

Megjegyzendő, hogy tekintettel a panaszok nagy számára, a parlamenti bizottság nem elsősorban a konkrét esetek kivizsgálására vállalkozott, hanem a jelenség és a létező börtönállapotok legalább valamilyen szintű feltárására. A bizottságnak ez az

„akciója” illeszkedik a parlament azon általános és alapvető hatáskörébe, mely a végrehajtó hatalom alkotmányos feladatában fogalmazható meg. A vizsgálat tehát törvényes hatásköri keretek között zajlott, együttműködésben az egyes börtönök igazgatóságával és az Országos Igazgatósággal.

Módszereit tekintve a helyszínen végzett általános tájékoztató mellett a vizsgálat kiterjedt a börtönök vezetésével és a személyzettel való beszélgetésre, valamint az elítéltek panaszainak meghallgatására is. Tárgya és célkitűzése a börtönök állapotának felmérése volt, továbbá annak feltárása, hogyan tartják tiszteletben az elítéltek jogait.

Megjegyzendő, hogy a vizsgálat során a bizottság tagjai külön-külön vállalták egy-egy börtön meglátogatását, és a helyszínen egyénileg végezték a vizsgálatot. Következésképpen a felmérés nem szigorú tudományos igényvel készült, és nem egységes módszertan alapján folyt le. A cél ugyanis a tájékoztató volt, a legalább hozzávetőleg valós és hiteles kép kialakítása a jelenlegi börtönállapotról.

1. A Bizottság általános helyzetértékelő megállapításai

■ a) A büntetés-végrehajtási rendszer egyik legsúlyosabb problémája az alulfinanszírozottság, ami kihat akár az elítéltek alapjogainak tiszteletben tartására is. Így a 2009-es évben a költségvetésből az élelmezésre fordított összeg az év első negyedére volt elegendő.

b) A fogva tartási feltételek, a higiéniai és munkafeltételek javarészt nagyon hiányosak, fogyatékosak. A börtönök egy része nem felel meg a belső standardoknak sem, annál kevésbé az európaiaknak. A börtöncellák rendkívül elhasználtak, felszereltségük a hatvanas évek szintjén van.

c) Kevés a börtönőr, és folyamatosan csökken az egészségügyi káderek száma.

d) Jelenleg a romániai börtönök egyik legnagyobb gondja a túlzsúfoltság.

e) Vannak ugyan a börtönállapotok javítását célzó reformtervek, de többnyire csak papíron, mert a valóságban a börtönök az elmúlt években a túlélés szintjén működtek.

f) Számos megkezdett beruházást be kellene fejezni. Ezek részint az épületek, részint a hőközpontok felújítására vagy egyéb munkálatokra vonatkoznak. Ilyen elvégzendő munka például az enyedi börtönben a cellák felújítása, Iași-ban a vízvezetékeket és a kanalizálást, Poarta Albán a vízellátást, Bacăuban a víztisztító állomást kell rendbe tenni, Târgșoron templomot építeni, stb. A teljes javítás kivitelezése Enyeden 190 cellát érint, Codleán 120-at, Drobeta-Turnu Severinen 95-öt.⁸

2. Az alapjogok bizottság által vizsgált érvényesülése

■ A fogvatartottak és családtagjaik 2008-ban több mint 6300 kérelemmel vagy beadvánnyal fordultak a Büntetés-végrehajtási Igazgatósághoz, a parlamenthez, a kormányhoz, az ügyészséghez, a nép ügyvédjéhez, emberjogi szervezetekhez, nagykövetségekhez. A kérelmekben a legtöbb panasz a rossz bánásmódra, bántalmazásokra, a nem megfelelő fogva tartási körülményekre, illetve a levelek visszatartására vonatkozott.

Nem véletlen, hogy ezek a leggyakoribb panaszok. Egyfelől ezek a legérzékenyebb területei a fogva tartásnak és az elítéltek életének. Másfelől a rendkívül rossz fogva tartási körülmények nemcsak megnehezítik a fogságot, hanem további problémákat gerjeszthetnek, amilyen az elítéltek közötti erőszak, a rossz bánásmód a börtönőrök részéről, a megbetegedések kockázatának növekedése.

Súlyos gondok merülnek fel a büntetés-végrehajtási intézetek egészségügyi helyzetét illetően is. Természetesen külön kezelendő a börtönök általános egészségügyi állapota, az ott történő orvosi ellátás, illetve a börtönkórházak felszereltsége, az általuk nyújtott ellátás színvonala.

A fentebb említett körülmények eleve rontják a megfelelő higiéniai követelmények betartásának lehetőségét. A helyzetet súlyosbítja az esetenként előforduló drogfogyasztás, az elítéltek közötti fizikai bántalmazás, továbbá az a körülmény, hogy sok esetben betegek és egészségesek együtt vannak, a fertőző betegségekben szenvedőket nem különítik el idejében a többiekől.

A megfelelő orvosi ellátást nagymértékben akadályozza az orvosok és az egészségügyi középkezelők hiánya. Ennek egyik oka az elégtelen anyagi ösztönzés, emiatt maradnak állások betöltetlenül.

A börtönkórházak lényegében a közegészségügy általános problémáival küszködnek, amilyen az elavult infrastruktúra, az ágyszám és gyógyszerhiány, az alulfinanszírozottság.

A bizottság mindezekkel kapcsolatosan arra a következtetésre jutott: annyira rossz a börtönökben az egészségügyi ellátás, hogy fennáll annak a veszélye, hogy Romániát a Strasbourgi Emberjogi Bíróság elé idézzék, és ott pert veszítsen, illetve kártérítésre kötelezzék.

Ami a fogvatartottak *fizetett munkavégzését* illeti, meglehetősen nagy különbségek vannak a különböző börtönök között. A munkavégzés, különösen ha az valamilyen javadalmazással is jár, javíthatja az elítéltek közérzetét, a fogva tartás elviselhetőségét, könnyítheti a bezártság érzését. A felmérés szerint bizonyos börtönökben (ilyen a szamosújvári, a temesvári, az aradi, a Iași-i börtön) kiemelten alkalmazzák a fizetett munkavégzést, igen alacsony viszont a rahovai, a colibași-i és a ploiești-i börtönben.

A *lelkiismereti és vallásszabadság* gyakorlása tekintetében a bizottság nem tudott reális képet alkotni arról, hogy e jog milyen mértékben érvényesül, ugyanis a börtönigazgatóság általában elégedetten számolt be a különböző felekezetekkel, vallásokkal, illetve civil szervezetekkel való együttműködésről. A felsorolt szervezetek között gyakran történt hivatkozás az evangélikus és a baptista egyházhoz, a neoprotestáns szektákhoz (Jehova tanúi, pünkösdisták) tartozó szervezetekre, meglepő módon hiányoztak viszont a képből az ortodox, a római katolikus és a református vallás szervezetei, jóllehet ezek a legtöbb hívet tömörítő történelmi egyházak, és a valóságban rendszeres börtönmissziói tevékenységet végeznek.

A bizottság két rendbéli meghallgatást is eszközölt 2009. március 3-án és május 6-án a képviselőházban.

Az első meghallgatáson egy helyettes államtitkár és egy minisztériumi igazgató kíséretében Ioan Bala, a Büntetés-végrehajtási Igazgatóság vezérigazgatója vett részt. Beszéltek a hiányosságokról, a gondokról, de arról is, hogy történtek előrelépések a börtönállapotok javítására.

A második találkozóra a bizottság több olyan börtön igazgatóját hívta meg, ahonnan nagyobb számban érkeztek panaszok. Érdekes módon a találkozó előtti napon a Büntetés-végrehajtási Igazgatóság vezérigazgatója megtiltotta a börtönparancsnokoknak a részvételt, azzal az indoklással, hogy ő képviseli hivatalosan az intézményt, és az alárendeltek megjelenése a bizottság előtt szükségtelen.

3. A helyszíni látogatások során végzett meghallgatások

■ A bizottság tagjai a következő börtönökben tettek látogatást: Bukarest, Rahova, Jilava, Craiova, Enyed, Szamosújvár, Beszterce, Codlea, Iași, Târgșor. Annak érdekében, hogy minél valósabb képet alkossanak egy-egy börtön helyzetéről, mindenütt elbeszélgettek mind a büntetés-végrehajtási intézet vezetőségével és személyzetével, mind magukkal a fogvatartottakkal.

A vizsgálat során tapasztaltakat, a legnagyobb gyakorisággal elhangzott panaszokat így lehet összegezni:

- a) Jilava és Rahova:
- a higiéniai állapotok nem megfelelőek;
 - a melegvíz a hétnek csak egy napján biztosított;
 - a vezetékes víz többnyire ihatatlan, sokan betegednek meg hasmenésben;
 - a cellák túlszűfoltak, a fogvatartottak közül egyesek fertőző betegségben szenvednek (például tébécé), az elkülönítés hiánya miatt a kórokozók szabadon terjednek;
 - a rahovai börtönben a cellák viszonylag újak, mégis rossz állapotban vannak, koszosak és túlszűfoltak. A mellékhelyiségek sem felelnek meg a legelemibb higiéniai követelményeknek sem;
 - a konyha és az élelmiszerraktár elhanyagolt.
- b) az enyedi börtönben a személyzet, illetve a börtönvezetőség által jelzett problémák:
- az épület régi, általános felújítást igényel;
 - a börtön teljes kihasználtsággal működik és helygondok vannak;
 - személyzeti gondokkal küszködnek, a létező 420 állásból 331 van betöltve;
 - az őrnöknek nem fizetik a túlóráját, más szabadidő-kompenzációra pedig nincs mód a betöltetlen helyek miatt;
 - nem megfelelő a személyzet felszereltsége sem.
- Ugyanitt a fogvatartottak a következő problémákat jelezték:
- a cellákban együtt vannak a kisebb és a súlyosabb büntetést letöltők, az egészségesek és a krónikus betegségben szenvedők;
 - az élelem nem megfelelő;
 - nem engedik meg a munkában való részvételt;
 - nincsen sportolási lehetőség.
- c) A szamosújvári börtönben mind a fogvatartottak, mind a vezetőség és a személyzet az alábbi problémákat jelezték:
- 100 főnyi a személyzet létszámlhiánya, emiatt állhat elő például olyan helyzet, hogy éjszaka egyetlen alkalmazott felügyel 300 elítéltet;
 - a költségvetésükből kimaradt az elítéltek ruházati pénze.
- d) A codleai börtönben tapasztaltak:
- az egyik épület felújítása miatt nagy a túlszűfolttság, lényegében két új épület-szárnyra lenne szükség;
 - a személyzet felszereltségének hiányossága;
 - túlzott szigorral alkalmazzák a fegyelmi büntetést, ami csomagmegvonáshoz, a beszélőtől való eltávolításhoz, egyéb kedvezmények megvonásához vezet;
 - elsősorban az orvosi, egészségügyi ellátás, a szociális és nevelési programok terén nagy a szakemberhiány, a meglévő szakemberek fizetése igen alacsony.
- e) A Prahova megyei Târgsora női börtönben a következő problémákat jelezték:
- a gázfűtés nem folyamatos, ugyanis nem kötöttek megfelelő szerződést a gázelosztóval (Distrigaz). Ez igencsak kifogásolható higiéniai állapotokat teremt, hetente csak egyszer biztosított az elítélteknek a melegvíz, a melegvíz hiánya gondot okoz a napi főtt étel elkészítésében is;
 - a helyi konfekciógyár tevékenységének megszűnése miatt kevesebb elítéltet tudnak fizetett munkavégzésre vinni;
 - az alacsony munkavégzés másik oka a kisszámú személyzet;
 - felújításra szorul az élelmiszerraktár, amelynek leromlott állapota károsan hat az élelmiszer minőségére, ami növeli a megbetegedések kockázatát.

A bizottság által javasolt néhány konkrét intézkedés:

- a törvényhozásban: egyértelműbb jogszabályok megalkotása,
- a finanszírozási gondok enyhítése,

- élelmiszerüzletek működtetése a börtönökben,
- a börtönök saját bevételeinek gyarapítása,
- a költségvetési ráfordítások növelése,
- a börtönök fizikai korszerűsítése, beruházások eszközölése,
- a személyzeti gondok enyhítése,
- a köz- és a magánszféra együttműködése útján megvalósuló beruházások, új börtönök építése, megfelelő logisztika biztosítása.

Mintegy összegzőként a bizottság megállapította: az egész büntetés-végrehajtási rendszerre jellemzőnek mondható, hogy a legalapvetőbb életkörülmények sincsenek megfelelően biztosítva, tekintettel elsősorban a rossz higiéniai feltételekre, az élelmiszer- és ivóvízellátás súlyos gondjaira.

Jellemző továbbá, hogy gyakoriak az indokolatlanul súlyos fegyelmi büntetések, ami a várttal ellentétes hatást eredményez, mivel a fogvatartottak újabb fegyelmi kihágással, esetenként agresszív magatartással reagálnak rájuk. Sok esetben megsértik az elítéltek sajátos jogait (a családdal való kapcsolattartás, a levelezési vagy a kérelmezési jog).

Végül mindezt súlyosbítja az a tény, hogy nincsen megfelelő kommunikáció az elítéltek és a börtönök vezetősége között, sok esetben ugyanis a börtönigazgatók elutasítják a meghallgatási kérelmeket.

Hasonlóan súlyos gond, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben az elítéltek egy része további bűncselekményeket követ el (verekedés, bántalmazás, könnyebb vagy akár súlyos testi sértés, kábítószerrel való kereskedés).

Az érvényben lévő jogszabályok ellenére nem ritka, hogy ugyanabban a börtönben (vagy cellában) helyeznek el kisebb büntetésre ítéltet a súlyosabb büntetésre vagy éppen életfogytiglanra ítélt bűnözőkkel. Gyakran előfordul, hogy krónikus vagy fertőző betegek egészségesekkel együtt vannak bezárva.

A bizottság szorgalmazta, hogy jobban szerezzenek érvényt annak a törvényes előírásnak, miszerint az elítéltek az állandó lakhelyükhöz legközelebb eső büntetés-végrehajtási intézetek egyikébe kerüljenek.

A bizottság részint jogszabályi változtatást sürgetett, de még inkább megfelelő, elsősorban kormányzati intézkedéseket, illetve az érvényes jogi normák maradéktalan alkalmazását és tiszteletben tartását.

Természetesen a legnehezebben orvosolható gond a rendszerben mutatkozó pénzühiány, de kétségtelenül már az is sokat javítana a helyzeten, ha az illetékes jogalkalmazó nagyobb odafigyeléssel, hatékonysággal alkalmazná és követné a törvényes előírásokat.

Mindezek elmulasztása esetén fennáll a veszélye az egész büntetés-végrehajtási rendszer összeomlásának, ami tovább súlyosbíthatja a román igazságszolgáltatás amúgy sem könnyű helyzetét.

Következtetések helyett

■ Az elmúlt két évtizedben a büntetés-végrehajtási rendszer jelentős korszerűsítésen ment keresztül. Mindez elsősorban koncepcióváltást jelent a büntetés és a büntetés-végrehajtás társadalmi szerepében, megítélésében. A törvényi szabályozás megfelel a nemzetközi és európai követelményeknek. A börtönrendszer, valamint a büntetés-végrehajtási intézmény hivatali rendszere is jelentős mértékben, mindekelőtt strukturálisan átalakult, és informatikai szempontból jelenős mértékben modernizálódott. Az egész rendszer legnagyobb gondja, hogy az anyagi források elégtelensége miatt a működésben sok a zavar, a hiányosság, ami óhatatlanul sértheti a fogvatartottak sajátos emberi jogait is. A parlamenti felmérésből, ha nem is tel-

jes és átfogó, de mindenképpen jellemző kép tárul elénk a jelenlegi romániai börtön-állapotokról.

Az alapvető, legnagyobb gond nem is az, hogy a társadalom nem tud és talán nem is kíván szembesülni ezzel a problémával, miközben azt azért érzékeli, hogy nagy a bűnözés az országban, de maguk az illetékes hatóságok sem tudnak igazán mit kezdeni ezzel a jelenséggel. A változás nagyon nehéz és lassú lesz, különösen ha a Börtönök Országos Igazgatóságának jelentései kozmetikázottak, többnyire csak a kevés pozitívumot láttatják, kevésbé a meglévő gondokat, miközben a valós helyzet igen csak drámai, helyenként kaotikus, ha nem éppen anarchikus állapotokról árulkodik.

A börtönök (az elítéltek és a fogvatartók) világa a maga egészében mind a társadalom, mind a hatóságok részéről magára hagyatott világ, pedig ha nem is szeretjük, része a társadalmi valóságnak.

Azzal titokban vagy nyíltan már mindenki leszámolt, hogy a büntetésnek legkevésbé van nevelő hatása, sokkal inkább visszatartó vagy éppen elrettentő hatása van, illetve lehet.

Ugyanakkor a társadalom közönye vagy elzárkózása az „elzártak” iránt csak növelheti nemcsak a börtönökben uralkodó nyomorúságos állapotokat, de ami ennél súlyosabb, jelentősen lerontja az igazságszolgáltatás hatékonyságát, eredményességét és az iránta tanúsítható társadalmi bizalmat is.

■ JEGYZETEK

1. Sári János: Alapjogok. II. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 82.
2. Megjelent Románia Hivatalos Közlönyében, 176 (XX. évfolyam 11. sz. 2008. február 11.
3. Tanulmányunk azonban csak a fogvatartottak helyzetére, alapvető jogaik érvényesíthetőségére, azok legitim korlátozására és ezzel összefüggésben általában a jelenlegi börtönállapotok felvázolására szorítkozik.
4. A „habeas corpus” lényege: a szabadságától őrizetbe vétel vagy letartóztatás folytán megfosztott személy „testének” bíróság elé állítása. A bíróság vagy jóváhagyja a szabadságelvonást, vagy pedig elrendeli a személy szabadon bocsátását. A bírói ítélet nélkül, de a bíróság jóváhagyásával a nyomozás érdekében fogva tartott személy fogva tartása sem tarthat korlátlan ideig. A személynek joga van, hogy fova tartásának jogszerűségét a bíróság rendszeresen felülvizsgálja. Bán Tamás: A tisztességes eljárás és annak egyik fontos vonása: az ártatlanság vélelme. In: Személyi szabadság és tisztességes eljárás. Bp., 1999. INDOK, 118.
5. Romániában 41 börtön van: 32 rendes börtön, 6 kórházbörtön, 2 fiatalkorúak börtöne, 1 női börtön, valamint 3 átnevelő központ. www.anp.ro
6. Bővebben Gabriel Silviu Barbi – Alexandru Șerban: Drept execuțional penal. Ediția 2. Editura C.H. Beck, Buc., 2008. 179–194., 210–241.
7. Comisia pentru drepturile omului, culte și problemele minorităților naționale. Raport, situația respectării drepturilor omului în penitenciarele din România.
8. Bővebben: Administrația Națională a Penitenciarelor. Bilanț 2008.

■ IRODALOM:

- Bilanț 2008. Administrația Națională a Penitenciarelor.
Barbu, Gabriel Silviu – Șerban, Alexandru: Drept execuțional penal. Ediția 2. Ed. C.H. Beck, Buk., 2008.
Florian, Gheorghe: Psihologia penitenciară. Ed. Oscar Print, Buk., 2002.
Oancea, I.: Drept execuțional penal. Ed. All Educațional, Buk., 1998.
Sári János: Alapjogok. Alkotmánytan. II. Osiris Kiadó, Bp., 2000.
Zidaru, P.: Drept execuțional penal. Ed. All Beck, Buk., 2001.

MÁTÉ ANDRÁS

A ROMÁN BÜNTETŐJOG. TÖRTÉNELMI TABLÓ

Cesare Beccaria *A bűnökről és büntetések-ről* című művében (1764) fektette le a „klasszikus iskola” néven ismert büntetőjog alapjait. Megállapításai közül mindmáig érvényes elv: a bűnözés legfőbb ellenszere ne a kiszabott büntetés kegyetlensége legyen, hanem az, hogy a büntetés nem marad el.

A román büntetőjog megjelenése és fejlődése egybeesik a modern állam megalakulásával.

A büntetőjog a társadalmi együttélést sértő, nem megengedhető tetteknek és cselekményeknek a jogi szabályozása, amelyekre a társadalomnak kötelező módon reagálnia kell, és amelyekre ezért szankciókat szab ki.

Cesare Beccariát azért tekintik a modern büntetőjog megalapítójának, mert nemcsak rendszerbe foglalta a korábbi büntetőjogot, de műve első ízben tartalmazza a felelősségre vonás feltételeinek pontos leírását is. A „klasszikus iskola” lényege a „Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege” elvének meghatározása, vagyis a büntetőjogi felelősségnek az elkövető szabad akaratára való alapozása. E szemlélet értelmében a büntetés célja a jövőbeli bűncselekmények elkövetésének megelőzése, a büntetés nagysága pedig igazodik a bűncselekmény súlyához.

Az „antropológiai iskola” Cesare Lombroso² nevéhez, pontosabban a *Bűnöző ember* című művéhez fűződik. Ennek az iskolának a képviselői abból az alapgondolatból indultak ki, hogy a bűnelkövetők többsége születésétől fogva törvénysértésre predesztinált, a társadalmi normák megszegése a fajfejlődés alacsonyabb szintjén megrekedt emberek sajátossága. E szemléletnek megfelelően

Az 1969-es Btk.
többszöri módosítást
követően 1990 után is
érvényben maradt.

a bűnözés nem a társadalom befolyásának eredménye, hanem biológiailag meghatározott.

Az említett iskolák mellett jelentős hatással volt a büntetőjog fejlődésére a „szociológiai iskola”. Megalapítói és első jelentős képviselői Alexander Lacassagne és Gabriel Tarde, akik szerint a bűnözés okai a társadalmi tényezőkben keresendők, az ember ugyanis a környezet terméke. Szólnunk kell végül a modern büntetőjog megteremtői között a „pozitivisták iskoláról”, amelynek képviselői mintegy összegezték, szintézisbe foglalták az előző iskolák alapelveit – az így tovább alakított szemlélet alapozta meg a különálló jogi tudományágként létező modern büntetőjogot.

A büntetőjog a román szakemberek által elfogadott meghatározás szerint azon jogi normák összessége, amelyek védik a társadalmi együttélés szabályait, azokat a jogi viszonyokat, amelyeknek a megsértését az állam és a társadalom bűncselekménynek minősíti, elkövetésük pedig büntetés kiszabását és végrehajtását vonja maga után.

A büntetőjog heterogén jellegű, ami azt jelenti, hogy a legkülönbözőbb életviszonyok szabályozására vonatkozik, amilyen például a magán- és a köztulajdon védelme (például lopás ellen), az erkölcsi és a személyi jogok védelme (például becsület-sértés, testi sértés esetén), az igazságszolgáltatás működését akadályozó cselekvések szankcionálása (ilyen például a hamis tanúvallomás), az állam biztonsága ellen elkövetett tett büntetése (például kémkedés stb.). A büntetőjog egységessége abból a tulajdonságából fakad, hogy egységesen szabályozza a bűntények mibenlétét: kimondja, melyek ezek, egységesen határozza meg a büntetőjogi felelősséget és a szankciókat, továbbá előírja, milyen eljárást kell követni a büntetőjogi felelősség megállapítására és a büntetés kiszabására.

Általános értelemben a büntetőjognak mint tudományágnak három alapvető összetevője van:

1. Anyagi büntetőjog, amely meghatározza, mely cselekmények minősülnek bűncselekménynek, és elkövetőikkel szemben milyen szankciókat kell alkalmazni. Az anyagi büntetőjog két részre oszlik:

2. Általános rész – ez fogalmazza meg a bűncselekmény, a bűnelkövető, a büntetőjogi felelősség és a büntetés alapelveit. (Ide tartozik a büntett és a büntetőjogi felelősség meghatározása, továbbá megállapításuk feltételei, valamennyi szankció általános felsorolása stb.).

3. Különös rész – ez foglalkozik az egyes bűncselekmények szabályozásával és külön-külön az ezekre kiszabható szankciókkal. (Például mi tekintendő lopásnak, és milyen büntetés szabható ki érte, vagy mi a különbség a gondatlanságból és a szándékkal elkövetett gyilkosság között, mekkora büntetés jár egyikért vagy másikért.)

A román jogalkotásban az első modern büntető törvénykönyv 1865-ben jelent meg és „Cuza Büntető Törvénykönyve” néven vált ismertté. Ezzel – Havasalföld és Moldova egyesülésének jogtörténeti következményeként – első ízben valósult meg a román büntetőjog egységes rendezése.

Az 1865. évi Btk. nem más, mint az 1810-es francia büntető törvénykönyv fordítása az 1851-es porosz büntető törvénykönyv egyes részeinek átvételével. A román jogrendszer azóta is sok tekintetben hasonlít a franciához, vagy éppen megegyezik vele – például a mai napig érvényben lévő 1865-ös román polgári törvénykönyv nem más, mint az 1804-ben elfogadott francia törvénykönyv – a „Napóleon-kódex” – fordítása.

Az 1865. évi Btk. tartalmazza a klasszikus iskola olyan alapelveit, mint a bűncselekmény és a büntetés törvényessége („Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege”), az elkövető büntetőjogi felelőssége mint a szankció megállapításának feltétele, az egyenlőség elve a büntetőjog alkalmazásában, „emberséges” büntetések felsorolása. Nem tartalmazta, nem szabályozta a legsúlyosabb büntetést, a halál-

büntetést, habár az alapul vett francia Btk.-ban az még szerepelt, ellenben tartalmazta az életfogytiglan kiszabható kényszermunkát. Nem szabályozta továbbá a halmazati bűncselekmény, a bűnelkövetési kísérlet, a visszaeső bűnözés, a rehabilitáció fogalmát. A bűncselekmények hármass felosztását követte, vagyis különbséget tett bűntett (*crimă*), vétség (*delict*) és kihágás (*contravenție*) között. A felosztás alapja a megszegett társadalmi viszony és a kiszabható büntetés mibenléte. Az akkori európai büntetőjogi rendszerben ez a román büntető törvénykönyv az egyik legenyhébbnek számított.

A román büntetőjog következő reformja 1937-ben történt meg, amikor életbe lépett a II. Károly nevéhez fűződő büntető törvénykönyv. Erdély Romániához való csatolása után ez a törvénykönyv valósította meg az egységes román büntetőjog alkalmazását az egész román állam területén. Szabályozásai a klasszikus és a pozitivisták iskolájának alapultak, elfogadása valós előrelépést jelentett a román büntetőjog terén. Megőrizte a bűncselekmények korábbi, hármass felosztását (bűntett, vétség, kihágás), ugyanakkor újabb büntetőjogi szabályozásokat vezetett be, amilyenek például:

- a kiskorúak által elkövetett bűncselekmények esetében a büntetőjogi felelősség megállapítása és a szankciók alkalmazása (beleértve a nevelőintézetek létesítésének fontosságát),

- a kiegészítő büntetések szabályozása,

- a mellékbüntetések bevezetése,

- a személyre szabott büntetés elvének gyakorlata, ami fontos újításnak számít az 1865-ös Btk.-val szemben.

Nem tartalmazta a halálbüntetést mint legsúlyosabb kiszabható szankciót. A büntetéseket a már említett hármass felosztáshoz rendelte hozzá. Az egyik legjobban megszerkesztett Btk.-nak számít a román büntetőjog-alkotásban, és 1969-ig volt érvényben. Időközben persze többször módosították, érdemi változtatások azonban csak a kommunista hatalom konszolidációja után történtek benne. Ilyen módosítás például a II. fejezetben a büntetések nemeiről és fokozatairól, a kiszabható fő büntetésekről szóló rész, ahol az első cikkely 22, 23, 24. szakasza külön-külön szabályozza a bűntettek büntetéseit *köztörvényi* ügyekben (életfogytiglan tartó kényszermunka; meghatározott időre, 5–25 évig terjedhető kényszermunka; 3–20 évig terjedő súlyos börtönbüntetés), valamint *politikai* ügyekben (életfogytig tartó súlyos államfogház, 5–25 évig terjedhető súlyos államfogház, 3–20 évig terjedhető szigorított államfogház). Az 1949-ben végrehajtott módosítások a vétségekre kiszabott büntetéseket is érintették: köztörvényi ügyekben egy hónaptól 12 évig terjedhető fogház, 50–2000 lej közötti pénzbüntetés, politikai ügyekben egy hónaptól 12 évig terjedhető egyszerű államfogház, 50–2000 lej közötti pénzbüntetés volt kiszabható, továbbá a törvény előírta a kihágások büntetését is (egy naptól egy hónapig terjedhető rendőri elzárás, 50–200 lej közötti pénzbüntetés).

Az eredeti mellékbüntetéseket 1949 után kiegészítették, számuk négy helyett hat lett:

- bűntett esetén 3–10 év közötti polgári lefokozás,

- vétség esetén 1–6 év közötti büntető eltiltás,

- a szülői hatalom elvesztése,

- az elmarasztaló ítélet közzététele és kifüggesztése,

- a kizárólag vétség esetén kiszabható pénzbüntetés,

- a tettes teljes vagyonának elkobzása bizonyos bűncselekmények esetében.

A következő járulékos büntetéseket szabályozta:

- polgári lefokozás,

- büntető eltiltás,

- szülői hatalom elvesztése.

1938-ban II. Károly bevezette a halálbüntetést mint az állam biztonságát veszélyeztető bűntettek szankcióját. (A halálbüntetés 1990-ig maradt érvényben.)

A kiskorúak büntető felelősségét is megszigorította: a korábbi 14 éves alsó korhatárt leszállította 12 évre. Ezek az intézkedések a királyi diktatúra keményedését jelezték.

A Btk. második világháború utáni, különösen a szocialista államrend bevezetését követő módosításai súlyosan sértették a „Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege” elvét. A büntető törvénykönyv ezentúl nem volt más, mint a „népi demokrácia” államának elnyomó politikai eszköze, és mint ilyen semmibe vette az emberi jogok tiszteletben tartását, az állampolgári szabadság érvényesülését.

A törvényesség azon elvét, mely szerint a bűncselekmény megállapítása megfelelő jogi norma meglétét feltételezi, teljesen felrúgta az 1949. április 30-án kibocsátott 187-es rendelet, amely bevezette az *analógia* elve alapján minősített cselekmények büntethetőségét. Ennek értelmében büntethető „bármely, a társadalomra nézve veszélyes tevékenység vagy mulasztás”, amely „sérti az RNK gazdasági, társadalmi, politikai szerkezetét vagy biztonságát”, illetve „megzavarja a munkásosztállyal az élen a nép által megteremtett jogrendet”.³ Ez azt jelenti, hogy valamely cselekmény akkor is büntethető, ha nincs törvényi besorolása – az „analógia” elve épp azt fejezi ki, hogy a létező bűntettek valamelyikének szankciója szabható ki rá.

A rendelet – amely 1956-ig volt érvényben – nemcsak ellentétben állt a büntetőjog alapelveivel, hanem egyben azt is bizonyította, hogy megszűnt a jogállam egyik pillérének, az igazságszolgáltatásnak a szabadsága. Időközben 1948-ban újra közölték az 1937-es Btk.-t (a módosításokkal együtt) – az lett a Román Népköztársaság Büntető Törvénykönyve.

Az 1969-es Btk. életbe lépése a román büntetőjog történetének egyik fontos pillanata. Igaz ugyan, hogy a marxista ideológia szellemében született, de tiszteletben tartotta a törvényesség fentebb már érintett elvét („Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege”), amely alapvető fontosságú mind a bűntény, mind a szankció meghatározásánál. A klasszikus és a pozitivisták iskoláit követve, amikor például a büntetőjogi felelősség személyes alapját és a bűnösség fogalmát úgy kezelte mint a bűntény szerves részét. Megőrizte a kiegészítő és a járulékos büntetéseket. Kimondta, hogy nem vonhatóak felelősségre és nem büntethetőek azon személyek, akik nem követtek el bűntettet, illetve cselekedetüket érvényes jogszabály nem minősíti bűntettnek. Kihirdette a büntetőjog előtti egyenlőség elvét. Elvetette a korábbi hármass felosztást, csak a bűntett (*infractiune*) fogalmát ismerte el. A kiskorúak büntetőjogi felelősségét 14 éves kortól állapította meg, esetükben különleges büntetéseket írt elő (többek között azt, hogy az előírt büntetés a felére csökkenthető). Az 1969-es Btk. többszöri módosítást követően 1990 után is érvényben maradt. Az 1991-ben életbe lépett új Alkotmány kiegészítette vagy megerősítette előírásainak az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó részét.

Az 1990 utáni román törvénykezés meglehetősen érdekesen alakult, különösen a büntetőjog terén. A 2004. évi 301. számú törvénnyel a parlament elfogadta az új Btk.-t. Életbe lépését azonban több ízben elhalasztották (előbb 2005. szeptember 1-jén, majd 2008. szeptember 1-jén), végül 2009. július 28-án hatályon kívül helyezték, anélkül hogy legalább egy napig érvénybe lépett volna.

Alkotmányjogi szempontból egy törvényt csak akkor lehet hatályon kívül helyezni (*abrogare*), ha egyszer már életbe lépett. 2009-ben a román kormány elfogadott egy olyan sürgősségi kormányrendeletet, amely lehetővé teszi egy hatályba nem lépett jogszabály módosítását vagy éppen hatályon kívül helyezését. Ez a megoldás teljes egészében ellentmond a jogelmélet alapelveinek, mégis ez volt az egyetlen lehetőség, 2009-ben ugyanis újabb Btk.-t fogadott el a román törvényhozás.

A 2004. évi Btk. egyik újítása az 1969-es Btk.-val szemben a bűncselekmények kettős felosztása (büntett és vétség). A büntett esetén kiszabható börtönbüntetés lehet életfogytig tartó, illetve súlyos börtönbüntetés (15 és 30 év közötti időtartamú). Vétség esetén az elkövetőt szigorú börtönbüntetésre (1-től 15 évig) vagy 15 nap és 1 év közötti börtönbüntetésre lehet ítélni, továbbá pénzbírságra, illetve közérdekű munkavégzésre. A szóban forgó Btk. is megőrizte a kiegészítő és járulékos büntetéseket.

2009-ben a kormány élt alkotmányos jogával, és felelősségvállalással elfogadta az új Btk.-t, amely nem alkalmazza a bűncselekmények kettős vagy hármas felosztását – egyedül a büntett fogalmát ismeri. A legsúlyosabb büntetés az életfogytig tartó börtönbüntetés, továbbá rendelkezik a börtönbüntetésről, a büntetőjogi pénzbírságról, s megőrzi a kiegészítő és járulékos büntetéseket is.

Életbelépését majd újabb törvény fogja biztosítani a Büntető Perrendtartási Törvénykönyv elkészülésének és életbelépésének pillanatától. Addig az időpontig azonban az 1969. évi Btk. marad érvényben.

Európai uniós csatlakozása után a többi tagállamhoz hasonlóan Románia is köteles volt EU-konform jogrendszert kialakítani. A jogharmonizációval kapcsolatban az uniós tagországokban széles körű vita bontakozott ki, a büntetőjog kapcsán pedig több álláspont körvonalazódott:

1. Az első, igenlő álláspont szerint szükséges az uniós államokban egységes jogrendszert kialakítani.

2. A második, ellentétes álláspont ezt teljes mértékben elutasítja. E felfogás abból indul ki, hogy mivel minden országnak szuverén joga a saját jogrendszer kidolgozása, az egységesítés sértené az országok szuverenitását.

3. A harmadik, megengedő álláspont értelmében bizonyos esetekben szükséges az egységes szabályozás az uniós tagországokban.

Az Európai Parlament 2008-ban hozott egy olyan döntést, amelynek értelmében minden uniós állam köteles bűncselekménynek nyilvánítani a környezeti károkozást. A büntetőszabály azonban szabad kezét adott minden tagállamnak a szankció megállapításában.

Az egységesített büntetőjog kizárja azt a lehetőséget, hogy a jogszabály ismeretének hiánya védelmet jelentsen adott esetekben. Ha bizonyos tetteket minden tagállam egységesen büntetne vagy minősítene kihágásnak, az megszilárdítaná a „nemo censetur ignorare legem” („senki sem védekezhet a törvény nem ismeretével”) elvének érvényesülését. Az egységes büntetőjogi szabályozás ugyanakkor elkerülhetővé tenné a tagországokban az egyazon tettért eltérő büntetés egyenlőtlen eljárását. A holland büntetőjog például megengedi a könnyű drogok fogyasztását, amit a legtöbb országban tiltanak. A német büntetőjog nem tiltja a törvényes keretek közötti kéjszolgáltatást, más tagállamokban, például Romániában viszont ezért a tettért börtönbüntetés jár. Annak ellenére, hogy egységes, minden uniós országban érvényes büntető törvénykönyv létrehozását utópiának tartom, magam is szükségesnek vélem a büntett fogalmának egységes meghatározását és szabályozását. De erre egyelőre még várni kell.

■ JEGYZETEK

1. A Dei delitti e delle pene magyar fordítása: A bűnökről és büntetésekről, 1834.

2. Az olasz orvos, a bűnözők fiziognómiai vizsgálatának úttörője, 1876-ban adta ki L'uomo delinquente (A bűnöző ember) című könyvét. Már korábban vitatott, de széles körben elterjedt elmélete ma már tudománytalannak számít.

3. Büntető törvénykönyv. Hivatalos szöveg az 1956. április 12-ig eszközölt módosításokkal. Mellékletben a külön büntetőtörvények. Összeállította az Igazságügyminisztérium és az RNK Államügyészségének munkaközössége. Tudományos Könyvkiadó, Buk., 1956. 21.

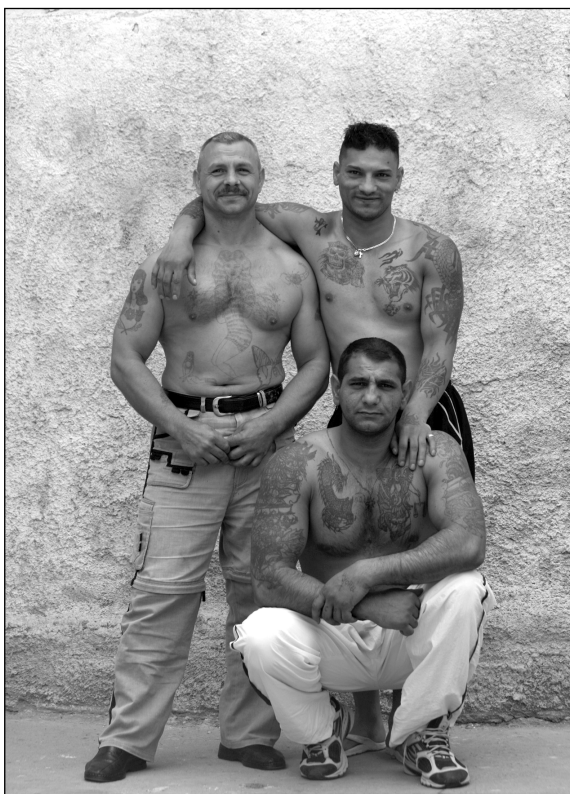
■ IRODALOM

Büntető törvénykönyv. Hivatalos szöveg, az 1956. április 12-ig eszközölt módosításokkal. Mellékletben a külön büntetőtörvények. Összeállította az Igazságügyminisztérium és az RNK Államügyészségének munkaközössége. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1956.

Decret nr. 187/1949 din 29/04/1949. Publicat în Buletinul Oficial nr. 25 din 30/04/1949 pentru modificarea și abrogarea unor dispozițiuni din Codul penal.

Mitrache, Constantin: Drept penal român. Partea generală. „Șansa” SRL., Buc., 1994.

Samu Mihály – Szilágyi Péter: Jogbölcsélet. Rejtjel Kiadó Kft., Bp., 1998.

MIKLÓS ÁGNES KATA

Elkerülhetetlen

1.

1889. január elején a *Zarathustra* szerzője elmeógyógyintézetbe került. Távoli ismerősei, akik (szokás szerint) azonnal közeli ismerőseivé avanzsáltak, borúsan csóváltgatták a fejüket, hogy ejh, pedig megmondtuk mink, mindig csak ez a sok Pessimismus meg egyéb ízé, rosszul végzed majd, Fritzl. A borús fejcsóválgatás közben (úgyszintén szokás szerint) azon töprengtek, vajon mikor vált ábszolúte nyilvánvalóvá, hogy Fritzl rosszul végzi majd. Sokféle történet elhangzott, sokféle megfejtés született – abban viszont mindenki egyetértett, hogy a hosszú tünetlistában fontos helye van annak, amit Nietzsche tett 1889. január 3-án a torinói Piazza Carlo Albertón. Normális ember nem csinál ilyet.

2.

Ha véletlenül Torinóban vagy januárban a Piazza Carlo Alberto egyik szálodájában és az ablakon át meglátod, amint egy konfliskocsis ostorral veri a lovát, a kiéhezett, vacogó pára pedig keservesen nyihog, húzd össze azonnal a függönyt. Másként még kirohansz a térre, és zokogva a konflisló nyakába borulsz. Aztán te is rosszul végzed majd, mint Fritzl.

Hát nem megnyugtató, hogy elég, ha összehúzod a függönyt, és becsukod a szemed?

3.

egy konflisló benéz az ablakon
majd átrobog a citromszagú téren
orrával böki meg a kapucsengőt
patát töröl
szobádba lép
nyakadba borul
és felzokog

na vajon ezúttal
kit visznek diliházba

Változatok egy lányrablásra

csak az igazat
kéred mindig
persze
hát akkor mondok neked mindjárt
hármat

csak magam voltam
fekete lovon jött
magával ragadott
fekete bilincsben
rozsdás béklyón tartott
gránátalma-maggal
magához kötözött
sötét országában
rabja lettem
foglya
nincsen maradásom
nincsen távozásom
nem élek nem halok
elfutni nem tudok

csak magam voltam
fehér paripán jött
térdem elé rogyott
magával ragadott
karja bilincseiben
selyembéklyón tartott
arany karikával
magához kötözött
messzi országában
rabja lettem
foglya
futni nem akarok
maradni nem tudok

csak magam voltam
mikor megérkezett
leült a sarokba
ránéztem
rámnézett
csak magam vagyok
mi lesz két magányból
hogya összeadják
kettőnk országában
foglyok lettünk
rabok
elfutok ha tudok
maradni akarok

csak az igazat
mondom mindig
tessék
tied a döntés
válassz melyik
tetszik

Odakint, idebent

Lámpafény, könyvtár, kéziratpapír.
A szobám ablakán dörömbölő öklök –
fakófehér lepke görcsbe szorult szárnya.
Két mondat még, és máris beeresztem.
Új szírom az estére vett virágra,
ha már eldőlt: ki lesz, ki megveszi.
Fehér öklök a kertem ablakán.
Egy mondat még, és máris kieresztem.
Lepke-papírok, lámpafény-magány,
férfiak és nők, s mind, kik félrenéznek
tőlem a tükörben.
Morzéjelek, szereplők, könyvek, csikkek –
több ezer jel, egyetlen üzenet.
Fehér öklök a könyvtár ablakán.
Sál, sapka, kesztyű. Márciusi ős.
A tweedkabátom legalább meleg.
S a folyóparton biztosan találok
néhány alkalmas méretű követ.

ALAIN DE BENOIST

JOG, POLITIKA, MÉLTÓSÁG, SZABADSÁG

Büntetőjog és jogi gondolkodás

A történelem során a
bűnelkövetőt felváltva
kezelték ellenséggént,
bűnbe esett emberként,
esztelenként,
deviánsként,
degeneráltként,
megtévedettként...

■ „Ubi societas ibi jus” – a római mondás azt jelenti, hogy társadalom csak ott van, ahol jog is van, de jelentheti azt is, hogy minden társadalomnak megvan a saját jogrendje. A szó értelme nem ugyanaz mindenütt. Afrikában a hagyomány és az ősök tiszteletét értik rajta, Indiában a dolgok természetes rendjének való engedelmisséget, Kínában és a taoista tanításban azt, hogy az embernek a harmóniát kell keresnie. Európában az igazság a jog körébe tartozik, és a méltányosság fogalmán nyugszik. Egyszerre számít erénynek, eszménynek vagy normának, amellyel intézmény is (igazságszolgáltatás). Az ókorban az igazságot általában összekapcsolták a természetben érvényesülő rend és a világegyetem összhangjának eszméjével. Elfogadni azt, hogy a világban igazságtalanság van, annyi, mint megbontani a dolgok természetes elrendezését. A mikrokozmosznak össze kell illenie a makrokozmosssal: az igazság nemcsak a társadalom jó működéséhez elengedhetetlen, hanem egyben a világegyetemmel szembeni kegyelet aktusa is.

Arisztotelész a *Nikomakhoszi Etika* V. könyvében fejtette ki az igazságról vallott felfogását. Szemében az igazság egybeesik az erénnyel másokkal való viszonyunkban: az igazság erénye (*dikaizsüné*) „az az erény, amelyen keresztül az emberi lény megvalósítja erkölcsi célját”. Különbséget tesz az általános (vagy törvényes) és a különös igazság között: az első a közjó tiszteletben tartását jelenti, a második pedig a magánszemélyek egymás közötti vagy a társadalommal szembeni viszonyát szabályozza. Az egyik a bíró tekintélyére támaszkodva a magánemberek közötti ügyletek helyességét célozza. Megfelelést teremt aközött,

amit az egyén a társadalomnak (vagy az államnak) ad és amit tőle kap, vagyis rögzíti a kölcsönösen fennálló köteleességeket és terheket. A másik azt szabályozza, hogyan kell a közjónak megfelelően a társadalom tagjai között a javakat elosztani. Az első alapja az egyszerű számtani egyenlőség, a másodiké a mértani egyenlőség és az arányosság.

Arisztotelész ily módon felismerte az igazság sajátosságát egyfelől az erkölccsel, másfelől a törvénnyel szemben, s egyben arra is rámutatott, hogy e felismerés bizonyos politikai feltételekhez kötött, a jogfilozófiának ugyanis csak a politikai filozófia keretei között van értelme. „Emellett – írja Philippe Raynaud – a bíró csak akkor tudja ellátni tisztségét, ha olyan »természetes« politikai közösség tagja, amely eleve létezik, és amelynek »alkotmánya« maga szabja meg a bírák hatáskörét.”¹ A sztoikusok voltak azok, akik az igazságot elsőként „egyetemes” jellegűnek tekintették. Szent Pál a hatalom isteni eredetű aktusát látta benne. Szent Ágoston arról értekezett, hogy az igazságtalanság az eredendő bűn folyománya, az igazság pedig egyet jelent Krisztus követésével. Ezzel a jog beleolvad a teológiába.

A „természetre” való hivatkozás teljes mértékben átalakul a modern gondolkodók felfogásában: nem áll összefüggésben valamiféle céllal (Hobbes), ellenben bizonyos „jogok” járnak vele (Locke). Ezzel megjelenik a szubjektív jog, és első ízben határozzák meg attribútumként: az embert természettől fogva megilletik bizonyos jogok, azon egyszerű oknál fogva, hogy ember. Grotius úgy kezeli a szubjektív jogot mint az egyén erkölcsi minőségét. Ontológiai elsőbbségüknél fogva az embert megillető jogok értéke független a politikai közösségtől.

A felvilágosodás gondolkodóinak nézőpontja szerint az ember nem mindenekelőtt valamely történelmileg meghatározott állam polgára, hanem nembeli lény, az emberiség egyik egyede, olyan méltóság birtokosa, amely elidegeníthetetlen tőle. Az ókorban bárki elveszíthette emberi méltóságát vagy azt megvonhatták tőle. A méltóság objektív ténynek számított. Ma már nem így van. Az emberi jogok 1948-ban elfogadott egyetemes nyilatkozata kimondja: minden emberi egyén ontológiai méltóság birtokosa. Ez utóbbi maga is szubjektív tényré vált. Már a kereszténység azt tartotta, hogy minden emberben, legyen bár a legelvetemültebb bűnöző, lélek lakozik (ami nem zárta ki a „hitetlenek” és az eretnekek megsemmisítését). Minden embernek, még a leggonoszabbnak is – tartják a modernek – jogai vannak, és méltóság birtokosa (ami nem zárja ki a deviáns viselkedésűek és a „föls számban lévők” megsemmisítését). A halálbüntetés eltörlése ennek a fejleménynek az eredménye. Egykor azt tartották, hogy a gonosztevőt azért lehet halálbüntetéssel sújtani, mert ember. Ma ugyanazon oknál fogva vélik úgy, hogy ez nem jogosult. Hobbesszal kezdődően elfogadottá vált az az elv, hogy az igazságszolgáltatást kizárólag emberek gyakorolják emberek érdekében. A továbbiakban ebből a jog három eltérő felfogása alakul majd ki: a jogi pozitivizmus, az utilitarizmus és a modern természetjog, vagyis az emberi jogok ideológiája.

A jog szempontjából a „jogos” és a „törvényes” között ugyanaz a különbség áll fenn, mint a legalitás és a legitimitás között a politikai filozófiában. E különbség alapján mondhatjuk valamely törvényről, hogy jogtalan, vagyis vállaljuk azt, hogy ítélezünk a meglévő (pozitív) norma fölött. Ellenkezőleg, a jogi pozitivizmus, amely szemben áll a természetjog bármely formájával, a jogot a törvényre szűkíti. Álláspontja szerint jogi értéke egyedül a pozitív jognak van, más szóval a jogtalanságnak egyedül az lehet a normája. Hobbes számára, aki e szemlélet előfutára, a jogos és a jogtalan kategóriáját egyedül a törvény határozza meg: „Ott, ahol nincs közös hatalom, nincs törvény sem. Ahol nincs törvény, ott semmi sem jogtalan” (*Leviathan*, 13. fejezet). A természeti állapotban tehát a jog ismeretlen: uralma csak ott érvényesülhet, ahol szerződéses társadalom van, és ily módon valamennyi ember szabad be-

leegyezése teszi lehetővé. Ez indokolja azt is, hogy Hobbes egyben a társadalmi szerződés elméletének egyik megalapozója. Nyilvánvaló, hogy ez a jogi pozitivizmus tarthatatlan: ha minden törvény igazságos, többé egyetlen társadalmi vagy politikai rendszert sem lehet igazságtalannak mondani, ha egyszer saját szabályaira épül, és azok alapján működik.²

A 18. században kialakuló utilitarizmus David Hume tanításából táplálkozik, aki úgy tekintett a jogra mint a cselekvő személy szempontjából hasznos erőnyre. Az irányzat fő teoretikusa, Jeremy Bentham úgy határozta meg a jogot, mint amiből „a legnagyobb boldogság származik a legnagyobb számú ember számára, ha mindenkit egynek számítunk”. Az utóbbi szavak azt jelentik, hogy az egyenlőség elvének tiszteletben tartása érdekében ki kell mondani, hogy ami kedvező egyeseknek, az soha nem érhet többet annál, ami kedvező másoknak. A jó és a rossz cselekedet között egyedül a cselekedet következményeinek mérlegelése számít, és pedig az, hogy általa nőtte-e vagy csökkent általában véve az öröm vagy a szenvedés. Az erkölcs arra való, hogy általa a lehető legtöbb öröm vagy jólét valósuljon meg, azaz növekedjék a hasznosság. Ennek a mértékét az adja, hogy kiszámítjuk az egyének által elért haszon összegét.

Ez az elmélet régtől fogva bírálat tárgya. Alapvető tévedése abban áll, hogy úgy tesz, mintha az egyéni haszon összeadása valamiféle általános hasznot eredményezne, holott az, ami az egyének kedvére való, mind természetét, mind intenzitását tekintve kifejezetten változó, gyakran pedig összemérhetetlen. Amellett az utilitarizmust csupán a sokféle haszon összeadódása érdekli, arra viszont nem fordít figyelmet, hogyan oszlik meg a jólét a lakosság körében, vagyis nem vesz tudomást a jog megoszlásának követelményeiről. Végül pedig csak az általános jólét foglalkoztatja, és kész annak bármit feláldozni, beleértve az egyén jogait és szabadságjogait is (például egy ártatlan személy is kivégezhető, ha ezáltal növekszik a közös jólét, mint ahogy erkölcsileg jogosult az a cselekedet is, amely egy kisebb csoport balsorsa árán egy nagyobb csoport javát szolgálja). Nem-utilitarista nézőpontból természetesen nem lehet egyenlőségi jelet tenni a helyes és a hasznos közé (mint ahogy a helytelen és a haszontalan közé sem).

A harmadik tanítás – a modern természetjogi iskola – érvrendszerének kiindulási pontja az erkölcsi univerzalizmus, valamint a „természetes” szubjektív jog fogalma, amelyek alapján elveti a két előző elméletet. John Rawls, aki a kanti filozófiából kiindulva szembefordul az utilitarizmussal, *Jogelméletében* azt írja: „a társadalom minden egyes tagja a jogra alapozott sérthetatlenség birtokosa [...], amely előnyt élvez mindennel, még a többiek jólétével szemben is.”³ Ebből az következik, hogy a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek csak abban az esetben jogosak, ha az egyenlőség (vagy az egyenlő szabadság) helyreállítása, illetőleg megerősítése irányába tartanak. Ismeretes, hogy Rawls nézeteit szintén érték bírálatok mind a libertáriánusok részéről (minthogy az ő szemükben a tulajdonjogra alapozott egyéni szabadság útjába nem emelhető semmiféle korlát, ami azzal jár, hogy fel kell adni a disztributív jog „délibábját”), mint ahogy bírálták a kommunikatáriusok is, akik azt vették Rawls szemére, hogy megfélemedezik az egyének adott társadalmi környezetbe való beágyazottságáról, amely közösen vallott értékeket és a közjóra irányuló sajátos politikát feltételez.

A bíró központi helyet foglal el az igazságszolgáltatás jelenlegi rendszerében. Az ő szerepét illetően is három felfogásról beszélhetünk. Tekinthető a közösség által annak érdekében létrehozott magisztrátusnak, hogy igazságot tegyen (Arisztotelész felfogása), szorítkozhat arra, hogy az uralkodó szerve legyen (mint Hobbesnál), végül pedig lehet az a személy, aki értelmezi a törvényt, s ezáltal célba juttatja a törvényhozás és az alkotmányozás munkáját (Kant nyomán). Az Arisztotelész és Hobbes kö-

zötti ellentmondást helytállóan összegzi Philippe Raynaud: „A bíró vagy a közösségtől megbízott szerv, akinek az a dolga, hogy kinyilvánítsa a jogot, vagyis eldöntse a vitás ügyeket, s ez esetben feladata olyan közösség előzetes létét feltételezi, amelynek természetét és körvonalait nem ő szabja meg, vagy pedig a jogrend egyszerre születik magával a közösséggel, és akkor a bíró csupán mint az uralkodó szerve és eszköze ítélkezhet.”⁴ Teljes joggal vélte úgy Michel Villey, hogy a bíró szerepköre egyszerre alapvető és korlátozott: „Nem isteni igazságszolgáltatást gyakorol, nem is büntet meg minden vétket, hanem mindössze azokra szab ki büntetést az átmeneti földi időben, akik ártalmára vannak a rábízott közösségi rendnek, azokra, akik szétrombolják a társas létet.”

Jóllehet nem teljesen összeférhetetlen egyfajta utilitarizmussal, a liberális jogfelfogás ma leggyakrabban az „emberi jogok” és a „jogállam” fogalmaira támaszkodik, amelynek értelmében az állam abból meríti értékét, hogy védelmezni és garantálni tudja azokat a „jogokat”, amelyek függetlenek a törvényhozótól, ám bizonyos erkölcsi követelményeket fejeznek ki. A lényeg azonban az, hogy bármely hagyományra hivatkozzék is, e jogfelfogásnak sohasem a Jó valamely sajátos szemlélete az alapja. A politikai liberalizmus lényegi összetevője ugyanis, hogy az Igazság megelőzi a Jót. Az Igazság semlegesnek tekintendő, szemben a Jóval, amely sajátos „doktrínát” feltételez, s azt illetően semmiféle konszenzusra nem lehet jutni. Pontosabban a liberalizmus állítása szerint nincs a Jónak olyan kedvezményezett vagy túlsúlyban lévő felfogása, amely az Igazságot érintő nézeteinkben iránymutató lehetne, mivel az értékek és az értékrendszerek konfliktusai racionálisan nem oldhatók fel. John Rawlsnak válaszolva Michael Sandel szövé tette, hogy az említett elsőbbség összefügg a teleologikus doktrínák elvetésével és annak kijelentésével, hogy az Én megelőzi a maga elé tűzött célokat. Egy 1988-ban írt, nevezetes cikkben Charles Taylor szintén szembeállítja egymással a szabályok etikáját, amely megfelel az eljárásbeli ésszerűség követelményeinek, és az erények (vagy a Jó) etikáját, amely az emberi természet megértésére, valamint a világ számunkra adott rendjére támaszkodik.⁵

Az Igazság és a Jó közötti viszony fontos vonatkozása, amelyre az „igazságos társadalom” témájának szentelt újabb keletű munkák rendszeresen kitérnek,⁶ hogy miként viszonyul az igazságszolgáltatás a politikai hatalomhoz. A hatalom intézményeinek az igazságszolgáltatásba való beleszólását általában önkényesnek nevezik.⁷ Mindamellet a jogi pozitivizmus a bírót kötelezően függővé teszi a főhatalomtól, miután számára igazságos az, ami törvényes. A bírónak ilyenformán nincs más dolga, mint az, hogy büntesse a törvénszegést. Mint láttuk, ez volt Hobbes álláspontja: a bíró az egyedüli „harmadik”, aki jogi összefüggést teremthet az emberek és az uralkodó között. Akkorra hatásköre van, amekkorát az uralkodótól kap. Indokoltan vonták kétségbe ezt az értelmezést. De nem mindegy, hogy a kétségbevonás az ókor közösségeit tartja szem előtt, vagy az elvont egyetemes értékeket, más szóval a jog „világpolgári” eszméjét. Mert igaz ugyan, hogy az igazságszolgáltatásnak és a politikai hatalomnak egymástól függetlennek kell lennie, de politikai autoritás nélkül igazságszolgáltatás nem lehetséges. Arisztotelész szerint – aki ebben továbblép Platónnál – az emberi természet meghatározta *télosz* dönti el, hogy valamely törvény igazságos-e vagy sem: a törvény csak akkor ér valamit, ha összhangban áll a „természettel”. Ez az ókori természetjog alapja, s egyben azé a gondolaté is, hogy a törvény *lényegileg* tökéletlen. De ezen nyugszik a jog és a politika viszonya is, amennyiben az utóbbi része az emberi természetnek: „A politikával fennálló kapcsolat azért számít »természetesnek«, mert lényegi előfeltétele az ember természetes céljai megvalósulásának.”⁸ A *Nikomakhoszi Etikában* Arisztotelész tételeken is megfogalmazza, hogy a *diké* a politikai közösség objektív rendjét jeleníti meg (1129b, 17–19, 1129v, 10, 1143a 24-b2).

A politika és a közjó egybetartozásának mellőzése nem csupán valóságtól elszakadt jog-szemlélet. Felébresztheti a „bírák kormánzata” mindenkor fennálló kísértését is, ami nem más, mint a jogi „igazságot” a politikai autoritás fölébe helyezni. Ez történik akkor, amikor egy jogállamban a politikát megpróbálják alárendelni a jognak, maga a bíró pedig egyre inkább politikai szerep betöltésére vállalkozik.

Arisztotelész javító (vagy büntető-) jogról beszél abban az esetben, amikor megszüntették a személyek közötti méltányos viszonyt. Javítani annyit tesz, mint visszatérni a szabályhoz, megszüntetni a rendetlenséget. Ez a jelenlegi büntetőjog őse. Ám ez utóbbi eltérő elvekből merít, miután nem a természetes rendre, nem is a világegyetem összhangjára hivatkozik. A keresztény korban a büntetőjog kezdetben a kánonjog uralma alatt állott, amely nem (vagy csak alig) tett különbséget emberi és isteni igazságszolgáltatás között.⁹ A büntetőjog főként a modern korban vált elmélyült vizsgálódás tárgyává, amikor az emberről alkotott kép gyökeresen megváltozott.

Van analitikus és van normatív büntetőjogi elmélet (az utóbbi azzal foglalkozik, milyennek kellene lennie a büntetőjognak). Akár magánjogi, akár büntetőjogi vétség-ről van szó, olyan kérdésekre keresik a választ, mint például: Miért büntetünk? Hogyan tegyük? Kit illet meg a büntetés kiszabása? Kinek jár büntetés?¹⁰ A klasszikus válaszok ismereteseek: azokat kell büntetni, akik bűncselekményt vagy vétséget követnek el, a büntetésnek a cselekménnyel arányosnak kell lennie, módozatait törvénynek kell előírnia, a bíraskodásban az egyenlő bánásmód elvének kell érvényesülnie, a bírói hatóságnak egyaránt feladata az elkövetett tettek büntetése és az okozott kár helyreállítása.

Ezek csak látszólag egyszerű kérdések. Aki büntet, az kint (szenvedést) okoz annak a személynek, aki vétkezett. Rosszat (bajt – *faire subir un mal*) okoz neki, hogy ezáltal eltöröljön, helyrehozzon vagy megtérítsen egy másik rosszat. Persze azt mondjuk: a második jogos, míg az első nem volt az. A jogos rossz azonban nem a jó színönimája. Megjegyzendő továbbá, hogy a büntető gyakorlatokban van valami zavarba ejtő, mégpedig az, hogy a büntetésre irányuló akaratot sugallhatja más is, mint az igazság, például a harag, a bosszúvágy, az osztályszellem, a politikai vagy vallási meggyőződés, a másik megalázásának beteges élvezése, a hatalom fitogtatása stb.

Hozzászoktunk a gondolathoz, hogy a büntettekért büntetés jár, de mihelyt ezt a banális igazságot kimondtuk, egymást érik a kérdések. Egy részük a büntetést érinti. Miért börtön vagy pénzbüntetés, és nem inkább számkivetés, testi fenyítés vagy fegyház? Maga a büntetés inkább (társadalmi) elővigyázat, (erkölcsi) vezeklés, (anyagi) helyrehozatal vagy a társadalomba való esetleges visszailleszkedés feltétele? Azt tartják, hogy a büntetésnek arányban kell állnia a büntetést kiváltó tettel, ezt az elvet azonban nem mindig könnyű alkalmazni. Arányban – milyen tekintetben? A büntett mibenlétét és súlyosságát tekintve? Súlyosságát vagy az okozott kárt? A vétségek és büntettek súlyosságát illetően igen eltérőek lehetnek a vélemények. Az emberölés mindig súlyosabb, mint a fehérgalléros bűncselekmény? A bank pénzének vagy a közpénzeknek az elsikkasztása súlyosabb-e? Gyermeke életét kioltani vagy felnőttét? Hasonlítható-e a nemi erőszak a gyilkossághoz? A felindulásból elkövetett büntett ugyanolyan szigorú büntetést érdemel, mint az, amelynek előidézője az érdek? Azt is mondják, hogy a büntetésnek mindig személyesnek kell lennie, egyedül a tettet kell sújtania. Valójában minden személyes büntetés a közvetlen környezetet is sújtja: a házastársat, a gyermekeket, hiszen óhatatlanul érinti további sorsukat. Akkor hát az apa és a férj vétkéért a gyermekeket és a feleséget is büntetik?

A törvény mindenkire nézve egyformán érvényes – hangoztatják. Mindenki tudja, hogy ezt az elvet nem tartják tiszteletben: a vagyon és az összeköttetések különbséget idéznek elő. Az „osztály-bíraskodás” nem puszta mítosz. Adolphe Franck tette szavá, hogy „amikor a törvény pénzbüntetést szab ki, annak összege szegény és gaz-

dag esetében ugyanaz? Ezer frank pénzbüntetés egy milliomos számára vacak obulus, elvesztését meg sem érzi, olyan, mint Balthazar asztaláról lehullott morzsa. Annak a szegénynek viszont, aki homloka veritékével keresi kenyerét, és egyik napról a másikra él munkájából, valóságos vagyonelkobzás, ijesztő sorscsapás.”¹¹ Jövedelmek szerint indexálni kellene a pénzbüntetéseket?

De mindezekon túl közös nevezőre hozható-e a büntett és a büntetés? A börtön volna ez a közös nevező, amely Franciaországban siralmas állapotban található?¹² Valójában a büntetés kiszabása óhatatlanul alkalmi és önkényes.

További kérdés: mi a büntett? Válaszolhatjuk erre: az, amit akként határoz meg és büntet a törvény. De tévedhetetlen-e a törvény? Igazságos-e mindig? A törvény alakul. Ami itt büntett, az másutt nem feltétlenül az, vagy nem ugyanúgy ítélik meg. A vérfertőzés sokak szemében erkölcsileg elítélendő, ám teljesen törvényes Franciaországban (ha felnőtt korban, a felek beleegyezésével történik). A közhangulat, az erkölcsök alakulása hatással van a büntetőjogra. A nemi erőszakot sokkal súlyosabban büntetik azóta, hogy elkövetők ellen a feministák nagyobb szigor alkalmazását követelték, a pedofília sokkal súlyosabb bűnténynek számít, mint harminc évvel ezelőtt, a gyermekgyilkosság napjainkban elítélendőbb cselekedet, mint az apagyilkosság (holott régen fordítva volt), és így tovább. A fejlődés olykor radikális: a „homofóbiát” ma bünteti a törvény, fél évszázada még „a homoszexualitás apológiája” vont maga után törvényes eljárást. Ami a házasságtörést, a magzatelhajtást, a fogamzásgátlást illeti, amelyek korábban kisebb-nagyobb büntetéssel jártak, többé nem büntethetőek, akárcsak bizonyos kábítószeres használata egyes országokban. Ugyanez érvényes a vallási vétkekre (károklás, mágia, jóslás, boszorkányság). A büntetésről való gondolkodást nem lehet különválasztani a politika, az erkölcs, a szellem filozófiájától. Amellett a büntetőjog szorosan összefügg a jog általános elméleteivel. Rawls felfogásában például a büntetés igazolása abból ered, hogy biztosítani kell a már létrehozott igazságos intézmények fennállását: valamely szabadságjog bírói korlátozása csakis azzal indokolható, hogy fenn kell tartani a szabadság megőrzését célzó jogi intézményeket. Az utilitaristák szerint, akik elvként tételezik, hogy mindenki a lehető legkisebb szenvedésnek kívánja kitenni magát, a szigorú büntetés eltéríti a cselekménytől az esetleges elkövetőt, mivel az számol tette nemkívánatos következményeivel. A kommunikatívusok szemében a büntetőjog alkalmazása szorosan összefügg a közjóról alkotott felfogással, amely az igazságszolgáltatás elvont elvei fölött áll.

Michel Foucault kitartóan bírálta a büntetőjogra vonatkozó utilitarista nézeteket. Kimutatta, hogy a ritka, példaértékű testi fenyítésről a börtönbüntetésre való áttérés együtt járt a modern fegyelmező társadalomra jellemző büntetéskezeléssel, s ebben ő olyan ideológiát fedezett fel, a társadalmi ellenőrzés olyan eljárásrendjét, amelynek jelképes értékű példája Jeremy Bentham híres *Panoptikuma* (1780). A büntetés-végrehajtás „ésszerűsítése” ugyanis, amellyel hogy általánossá teszi a börtön használatát, egyúttal megnöveli az állam hatalmát, és „szorosabban berajzolja a társadalom testét”.¹³

Már Montesquieu felfigyelt arra, hogy a büntetőjognak végső soron két elgondolása lehetséges: a következmény-szempontrú (a büntetés annak függvénye, hogy egy bűntény milyen következményekkel járhat a társadalomra nézve, hogy ezáltal szavatolják a társadalom összetartását, a közrendet, az állampolgárok biztonságát és szabadságát), vagy a visszafizetés-szempontrú (a büntetést ahhoz szabják, hogy mit érdemel a bűnelkövető). Vagy a társadalom védelme áll tehát az első helyen (a törvény-szegőt ártalmatlanná teszik), vagy személy szerint a bűnelkövető megbüntetése. A kettő természetesen nem zárja ki egymást. De a második esetben a bűnöst, az elsőben a büntettet büntetik. Vagyis a visszafizetés-szempontrú gyakorlat akkor is bünte-

ti tettéért a bűnelkövetőt, függetlenül a tett társadalmi következményeitől, ha ennek másokra nézve nem lesz hatása.

E nézőpont szerint azért zárják börtönbe, mert az igazság megkívánja, hogy bűntessék, míg a másik szempont szerint azért, hogy eltávolítsák a társadalomból, amelynek ártalmára lehet. Az egyik esetben úgy tekintenek rá mint erkölcsileg vétkekes lényre, a második esetben úgy mint társadalomilag kártékony lényre – a kettő nem ugyanaz.

E megkülönböztetés a büntetések rangsorolására is kihat. A második szempontot követve azokra a bűncselekményekre kell a legnagyobb büntetést mérni, amelyek erkölcsileg a legsúlyosabbak, míg az első szerint azokra, amelyek a társadalomra nézve a legveszélyesebbek.

Magától értetődően hasonló megkülönböztetést észlelünk az embereknek a bíraskodással szembeni érzelmeit illetően is. Egy Svájcban nemrég végzett felmérés kimutatta, hogy a lakosság három módon viszonyul az igazságszolgáltatáshoz: vannak, akik szerint a büntetésnek főként az a szerepe, hogy elősegítse a későbbi beilleszkedést a társadalomba („prospektív látás”), mások („szerződéselvűek”) a bűnelkövető személyes felelősségét tartják szem előtt (a büntetés rendeltetése elsősorban az okozott vagy elszenvedett károk megtérítése/helyreállítása), végül a harmadik csoport – az osztrakiszmosz hívei – a bűnelkövető kategorikus képével operálnak.¹⁴

E csoportok közül az első a legnépesebb (a válaszolók 48 százaléka) és legderűlátóbb. Őket a „bocsánat kultúrája” irányítja: a bűnözés elsősorban olyan környezeti tényezőkkel magyarázható, amilyenek az erkölcsi anomia vagy a gazdasági egyenlőtlenség. Maga a bűnöző olybá tűnik, mint aki saját élettörténetének áldozata, a személyes biztonság iránti aggodalom alacsony szinten áll, túlteng az a vélemény, hogy megfelelő eszközökkel minden bűnelkövető visszatérhet a társadalomba. A harmadik csoportnál (17 százalék) épp ellenkezőleg, a biztonságra vonatkozó érzés magas szinten mozog, a válaszok azt emelik ki, hogy az intézmények erőtlének (az igazságszolgáltatás nem elég szigorú, a rendőrség nem jól végzi a munkáját), maguk az érintettek pedig eredendően rosszak (természetüknél fogva azok, és gyakran nem is téríthetők jó útra), általában nagyon kemény büntetéseket javasolnak, visszatartatják a visszaülleszkedés gondolatát. Ez az aggodalmas látásmód bizonyos társadalmi rétegek (fiatalok, drogosok, idegenek stb.) megbélyegzésével társul, és gyakran igen erősen hangot kap az áldozatokkal való erős elvi szolidaritás (a „legborzalmasabb” bűntettek elkövetőit sújtásuk halálbüntetéssel): az áldozatban látják azt az „ártatlant”, akivel szemben a tettes az abszolút szörnyeteg képét mutatja. Míg az első esetben a bűnelkövető jövője fontosabb, mint az elkövetett vétség (a végcél a visszaülleszkedés, ezért nem kirekeszteni, hanem orvosolni a kudarcot vallott befogadást), a harmadik csoport épp a társadalomból való kizárást tartja fontosnak, azt, hogy keményen törlessze adósságát. A bírói ítélet a végleges kirekesztés, a teljes kiutasítás szinonimája, a bűnözők ugyanis „nem olyanok, mint mi, még ha botlottunk is”, mi ugyanis visszatalálunk a helyes útra, ők viszont teljesen „mások, mint mi”, lévén hogy azonosítják őket tetteikkel. A második csoport (35 százalék) irányulása meglehetősen „deontologikus” és köztes: a bűnelkövetőnek fizetnie kell, de tettét döntően nem szociális és kulturális környezete határozza meg, a társadalom pedig indokoltan védekezik azok ellen, akik megszegték a „társadalmi szerződést”, s a bűntény súlyosságának és elkövetője felelősségének megfelelően büntetni kell. A biztonság érzése szerepet játszik ugyan ebben a magatartásban, de nem jut túlsúlyra. E három viszonyulás társadalmi és politikai kategóriáknak felel meg. A „prospektivisták” általában baloldaliak, kulturális tőke és szakmai felkészültség tekintetében inkább jól állnak. Az „osztrakiszmosz-pártiak” elsősorban jobboldaliak, nyugdíjasok, iskolázottság és társadalmi pozíció tekintetében alacsonyabban helyezkednek el. A „kon-

traktualisták” inkább fiatalok, mérsékeltek, nincsenek élesen elhatárolt politikai nézeteik és opcióik.

A történelem során a bűnelkövetőt felváltva kezelték ellenségként, bűnbe esett emberként, esztelenként, deviánsként, degeneráltként, megtévedettként, a társadalmi rend megzavarójaként. A kereszténység sokat tett azért, hogy az első helyre erkölcsi felelőssége kerüljön, továbbá az a „büntetésben rejlő erő” (*la „vertu des peines”*), amelyért Joseph de Maistre az elsők között oly határozottan szállt síkra. Szemben a vétség objektív felfogásával ez a szemlélet a vétség szubjektívációját helyezi a középpontba, ezzel együtt pedig a bűnösséget, illetve a bűnösség tudatára való ránevelést. A bűnügyi és az erkölcsi felelősség közötti távolságot nem annyira a büntetettre kirótt büntetéssel kívánja megszüntetni, mint inkább az elkövető természetére gyakorolt hatással. Ezáltal a „prospektivista” magatartást előlegezi.

Tocqueville is úgy vélte, hogy „a büntetés-végrehajtás rendszere természetszerűen az *erkölcsi tanulmányok* körébe tartozik”. Az igazságszolgáltatásnak szerinte ketős szerepet kell betöltenie: az elkövető megbüntetését és „erkölcsi újjáteremtését”. De az első hely azért a büntetést illeti meg, és szerinte „társadalomellenes” az a rendszer, amely elfogadja, hogy „a húsz év börtönbüntetésre ítélt bűnözőt egy év leteltével szabadlábra helyezték, ha azalatt erkölcsileg újjászületett”.¹⁵ Az igazi emberszeretetet nem azt diktálja, hogy a fogvatartottakat boldoggá kell tenni, hanem azt, hogy nevelésben részesítsük, s ezáltal jobbá tegyük őket, és „reményt adjunk nekik a társadalomba való visszatérésre”. Ha egyébként a büntetés egyedüli indoka a jobbítás lenne, szabadon kellene bocsátani minden fogvatartottat, mihelyt lelkiismeret-furdalást mutat, ezt viszont a gyakorlatban nehéz megállapítani. Ami pedig a bíróságokat illeti, azok sokkal kevésbé képesek felmérni a bűnügyi felelősséget, mint ahogyan a lelkiismeret mérlegeli az erkölcsi felelősséget.

Cesare Beccaria, a *Vétségek és büntetések* című híres értekezés (1764) szerzője, a felvilágosodás tanaiból ihletődött büntetőjog egyik nagy szakértője maga is az elsők között mondta ki, hogy a büntetett kívánatosabb megelőzni, mint büntetni. A büntetés elé tűzhető célok között szerinte nem is a közrend megzavarásának elkerülése a legfontosabb, még csak nem is a bűnelkövető semlegesítése vagy annak megakadályozása, hogy visszaessék, hanem inkább a társadalomba való visszatérésének előmozdítása, valamint azok eltántorítása, akik esetleg kedvet kapnának, hogy kövessék.

Antropológiai szempontból az eltántorítás gondolata liberális és utilitarista alapvetésű: feltételezi, hogy a bűnelkövető ésszerűen mérlegeli cselekedetei előnyeit és hátrányait. E gondolatnak, noha nem nélkülöz minden alapot, korlátai vannak – ezekre már Montesquieu rámutatott. Mert egész egyszerűen nem felel meg a valóságnak, mindenekelőtt a felindulásból elkövetett bűncselekmények esetén. Nem meggyőzőbb az az elgondolás sem, hogy a bűnözés visszaszorítása érdekében elegendő lenne nagyobb vagy kíméletlenebb büntetéseket kiszabni. A Forradalom előtt az útonállókat kerékbe törték, de attól még a bűnözésnek ez a módja nem szűnt meg. Napjainkban ott, ahol a kábítószer-kereskedelmet halálbüntetéssel sújtják, nem sikerült azt jobban megfékezni, mint másutt. Az Egyesült Államok azon tagállamaiban, ahol eltörölték a halálbüntetést, a bűnözési mutatók – minden tényezőt egybevetve – nem rosszabbak, mint ott, ahol továbbra is alkalmazzák. Mindig lesznek bűnözők, akiket a büntetés súlyossága nem fog eltántorítani semmitől.

A büntetőjog egyik nagy problémája, hogy szinte mindig csődöt mond, ha arra a kérdésre keres választ, hogy mitől lesz valakiből bűnöző. Vagy inkább az, hogy csak a környezeti tényezőkre helyezi a hangsúlyt (szegénység, munkanélküliség, egyenlőtlenség, rossz családi háttér, alacsony iskolázottság, kedvezőtlen társadalmi milió stb.), és nem ismeri el, hogy bizonyos személyek spontán módon hajlamosak lehetnek a bűnözésre, könnyebben hajtanak végre bűncselekményeket. A környezeti té-

nyezők szerepe kétségbevonhatatlan, de ez a szerep viszonylagos: nem válik mindeki bűnözővé még a leghátrányosabb körülmények között élők közül sem (miközben persze bűnözés nem csak az ő körükben van). Az általánosan elterjedt nézet, mely szerint a bűnelkövetőket alapvetően azért büntetik, hogy a helyes útra visszatereljék és a társadalomba újra befogadják őket – abból a meggyőződésből kiindulva, hogy minden bűnelkövető: emberi lény, és minden embernek a társadalomban van a helye –, beleütközik a mindennapi valóságba: egyrészt mert vannak szociopaták, másrészt mivel a börtön manapság inkább a visszaeső bűnözés iskolája, semmint a társadalomba való visszatérése. Ha igaz is, hogy sok bűnelkövető „jó útra téríthető”, nem valamennyi az, feltételezhető egy „kemény mag” megléte körükben.

Durkheim joggal emlékeztetett arra, hogy a bűnözés „normális” abban az értelemben, hogy nincs olyan társadalom, amelyből hiányoznék.¹⁶ Bűncselekmények mindig lesznek. Ez látszólag banális, mégis fontos észrevétel. Elégséges válasz azoknak, akik az „erény zsarnokságát” szeretnék uralomra juttatni, mint ahogy azoknak is, akik, miután kitartóan hisznek abban, hogy az ember helyre tudja hozni azt, amit rosszul tett, ezért a bűnözés is megszüntethető, ha sikerül kiiktatni az őt előidéző tényezőket. A bűnözés mélyenfekvő oka az emberi természetben keresendő: mindig lesznek a többiekénél kevésbé becsületes, törvényszegésre inkább hajlamos egyének. És ezért olyan törvényhozók is, akik számára a törvény első funkciója az, hogy védelmezze a fennálló „felfordulást” (*désordre établi*).

Horváth Andor fordítása

■ JEGYZETEK

1. Philippe Raynaud: *Le juge et le philosophe*. Armand Colin, Paris, 2008. 120.
2. Megjegyzendő, hogy „az emberiség elleni bűncselekmény” mint jogi kategória (a fogalmat egyébként erősen vitatják) szembemegy a jogi pozitivizmussal, amely szerint a törvénynek nem lehet visszamenőleges hatálya. A szóban forgó kategória értelmében büntethetőek olyan cselekedetek is, amelyekre elkövetésük pillanatában semmiféle törvény nem vonatkozott.
3. John Rawls: *Théorie de la justice*. Seuil, Paris, 1987. 53.
4. I. m. 114. A szerző azt is megjegyzi, hogy a bírói hatáskör látványosan kibővült, de ez a jog bizonyos fokú hanyatlásával járt. Uo. 175.
5. Charles Taylor: *Le juste et le bien*. In: *Revue de métaphysique et de morale*. 1988/1–2. 33–56.
6. Rawls mellett lásd Ronald Dworkin: *Taking Rights Seriously*. Duckworth, London, 1977; Philip van Parijs: *Qu'est-ce qu'une société juste?* Seuil, Paris, 1981; Will Kymlicka: *Les theories de la justice*. La Découverte, Paris, 1999.
7. Ezt láttuk nemrég a vizsgálóbíró megszüntetését célzó reform vitája kapcsán. Már korábban is korlátozott hatásköre átkerülhetne az ügyészhez, aki nem független és nem is elfogulatlan, mivel terhelő bizonyítékokat gyűjt. Vagyis a reform csökkentheti az igazságszolgáltatás függetlenségét a politikai hatalommal vagy akár magánérdekekkel szemben.
8. Raynaud: i. m. 21.
9. A középkori jogalkotókra különösen a Szent Benedek-rend alapszabályzata volt hatással. Lásd Gérard Guyon: *Justice de Dieu – justice des Hommes*. 2009. i. m. 31.
10. Lásd C. N. Robert: *Pourquoi punir?* In: Dittman – Kuhn – Maag – Wiprachtiger (szerk.): *Entre médiation et perpétuité: nouvelles voies dans la lutte contre la criminalité*. Rüegger, Coire, Zürich, 2002. 15–32.
11. Adolphe Franck: *Philosophie du droit penal*. Paris, 1880.
12. A túlszűfoltásra vonatkozó adatok ismereteseek: a börtönök férőhelye 51 ezer, a fogva tartottak száma 63 ezer. Ennek egyik következménye: a kiszabott büntetések 20 százalékát nem töltik le.
13. Lásd Michel Foucault: *Surveiller et punir*. Naissance de la prison. Gallimard, Paris, 1978.
14. Noelle Languin: *Les representations sociales de la justice pénale: une trilogie*. Déviance et société, 2004/2. 159–178.
15. Alexis de Tocqueville: *Oeuvres complètes*. Gallimard, Paris, 1984. I. 136.
16. Emile Durkheim: *Les règles de la méthode sociologique*. PUF, Paris, 1973. 67.

SORINA POLEDNA

EMBERÖLÉS: A SZEMÉLYES ÉLETTÖRTÉNETEN TÚL

Anövekvő méretű bűnözés egyike a román társadalom legsúlyosabb gondjainak. Míg 1989-ben a százezer lakosra jutó bűnesetek száma 192,5 volt, 1992-ben elérte a 699-et (Stănoiu, 1994).

Ugyanilyen növekedés észlelhető a jogerős ítéletek tekintetében is: 1990-ben százezer lakosra számítva 160, 1997-ben viszont már 496.¹

E különösen az 1989 utáni első évekre jellemző növekedés magyarázatára Durkheim elméleti megközelítése kínálkozik alkalmasnak. A román társadalom 1990 óta olyan átalakuláson ment át – a gazdasági, társadalmi, politikai rendszer összeomlása nyomán megrendültek a korábbi normák és értékek is –, amely kiváltotta, pontosabban felszínre hozta és tovább súlyosbította az anómia² azon állapotát, amely rejtetten már 1989 előtt is létezett. A reformok folyamata, a szocialista típusú gazdaságról a piacgazdaságra való áttérést célzó intézkedések, általában véve a gazdasági élet fejleményei az emberi tényező alakulására elsősorban negatív hatást gyakoroltak.

„A munkaerő foglalkoztatottsága bizonytalanná vált, nagy méreteket öltött a munkanélküliség, erősen fokozódott a társadalmi függőség. Csökkent a lakosság jövedelmének vásárlóereje, valamint a javak és a szolgáltatások fogyasztásának szintje. [...] Elmélyült a társadalmi egyenlőtlenség, látható jelei vannak a társadalom polarizációjának, a súlyosbodó szegénységnek és a társadalmi kirekesztettségnek.”³

...elvesztik a szabadságot, a családot, az addigi életük folyamán szerzett javakat, tekintélyüket, az önmagukba és a másokba vetett bizalmat...

Sorina Poledna: Actori sociali în situații și interacțiuni violente. Parametri sociali ai infracțiunilor de omor în România și județul Cluj, în perioada 1990-1996. Presa Universitară Clujeană, 2000. A könyv utolsó fejezete (Concluzii), 233–243.

Ilyen körülmények között következett be – különösen az 1989-et követő első években – „a társadalmi ellenőrzésért felelős szervek tekintélyének csökkenése” (Stănoiu, 1994). A normák és értékek fellazulása fokozódott, teret nyert a társadalmi intézmények – különösen a társadalmi ellenőrzést ellátó intézmények – iránti közöny és érdektelenség, sőt az ezekkel szembeni kihívó magatartás.

Ebben a keretben, ebben a vonatkoztatási rendszerben tárhatók fel makrotársadalmi szinten azok az okok, amelyek a bűnesetek növekedéséhez vezettek az 1989 utáni években. Növekvő tendenciát mutattak az erőszakos bűncselekmények is, köztük az emberölés. A statisztikai adatok és azok elemzése rávilágított arra, hogy növekedésről valójában csak az 1988–89-es évekhez mérten beszélhetünk, de akkor már nem, ha az 1990–96 közötti periódust magában véve szemléljük.

Ha az emberölésre vonatkozó adatokat nézzük, akkor azt látjuk, hogy számuk 447 (1998), illetve 344 (1989) helyett 1990-ben 700, 1992-ben pedig eléri a legmagasabb értéket: 824. Ez a gyors, jól érzékelhető növekedés 1990-től kezdve az erőszakos bűncselekményekre általában véve vonatkozik, ha számukat az előző évekhez viszonyítjuk. A hivatalos statisztikák szerint ezek száma 2645 volt 1988-ban, 5667 két évvel később, 1990-ben, a vizsgált periódus csúcspontja pedig 1993-ra esik, amikor 9515.

A növekedés nem ennyire egyértelmű, ha az erőszakos bűncselekmények egészéhez mért arányt vesszük figyelembe. Ez az arány ugyanis csökkenő tendenciát mutat: 1988-ban 16,9 százalék, 1991-ben viszont csupán 9,3 – egyébként az emberölések száma épp ebben az évben érte el a legmagasabb szintet (a vizsgált periódusban). Az emberölések arányának csökkenése a következő években is folytatódott – nagyjából 8 százalékot tett ki.

Az erőszakos bűncselekményekre, köztük az emberölésre vonatkozó országos adatokból kihámozható első következtetés: míg az első esetében 1989 után a növekedés egyértelmű, a másodikkal már nem ugyanaz a helyzet, a kép árnyalásra szorul abban az értelemben, hogy a felfedezett bűncselekmények száma azért nagyobb, mert 1990 után nagyobb maguknak a bűneseteknek a száma is. De a növekedés nem azt jelenti, hogy az erőszakos bűncselekmények között nőtt az emberölések aránya, ellenkezőleg, inkább csökkenésről beszélhetünk (az arányokat tekintve az első helyen a lopás áll).

A fentebb mondottakat megerősíti a bűncselekmények kapcsán kimondott jogerős ítéletek száma is. Miközben a személy ellen elkövetett bűncselekmények esetében a kimondott jogerős ítéletek növekedése állandó 1990-et követően, emberölésért elítéltek esetén a tendencia előbb emelkedő, majd csökkenő: számuk 1991-ben nagyobb, mint 1990-ben, 1992-ben nagyobb, mint 1991-ben, ezt követően azonban lefelé tart.

Vagyis 1990 és 1996 között Romániában 5381 emberölést követtek el. Számuk egyetlen évben sem volt 700-nál kisebb, sem pedig 830-nál nagyobb, ami átlagban 0,43 százalékot tesz ki az országos szinten bejelentett bűncselekmények között, ez az érték 0,5 és 0,2 között mozog a vizsgált periódusban. A korábban megjelölt évekhez viszonyítva a bűnesetek összességében az emberölés bűncselekménye meglehetősen állandó értéket mutat.

Kolozs megyében az 1988–89-es évekhez viszonyítva, amikor a bejelentett emberölések száma 12, illetve 9 volt, szintén egyértelműen növekvő tendenciát észlelünk a következő években, jóllehet ezúttal is megfigyelhető bizonyos állandóság, növekedésről vagy csökkenésről pedig csak szűkebb időkeretben beszélhetünk: 19-ről (1990) előbb 20-ra (1991), majd 22-re (1992) emelkedik (ez a vizsgált periódusban a legmagasabb érték), 1993 után azonban csökkenést észlelünk – számuk előbb 19, majd 1996-ban 12, ugyanannyi, mint 1988-ban.

Az emberölések nagyobb száma mind országos, mind megyei szinten az 1991–92-es évekre esik, amit azért érdemes kiemelni, mert arra az időszakra volt a legerőteljesebben jellemző a társadalmi anómia.

Ami a Kolozs megyében elkövetett emberölések sajátosságait és az ország egészéhez mért dinamikáját illeti, arról a következőket állapíthatjuk meg:

A Kolozs megyében elkövetett emberölések nem a falusi típusú bűncselekmények sorába tartoznak, amelyek országos szinten inkább jellemzőek. E különbség magyarázata a megye urbanizáltsági szintjében, a városi lakosság arányszámában keresendő, és egy további fontos vonatkozás felé mutat. A hetvenes-nyolcvanas évekhez hasonlóan a megye a kilencvenes években is alatta maradt az országos átlagnak, ha pedig a jogerős ítéleteket nézzük, közvetlenül az átlagérték alatt helyezkedett el. Évről évre meglehetősen távolságra olyan „élenjáró” megyéktől, mint Ialomița, Călărași, Mehedinți, Botoșani vagy Vrancea megye. Ez a bűnözés társadalmi okainak egyik releváns tényezőjére világít rá: a kevésbé városiasodott vagy túlnyomórészt mezőgazdasági termelésre berendezkedett megyék egyben olyan térségek részei, ahol a legmagasabbak a szegénységi mutatók. E megyékben az országos átlagot meghaladó szinten mozog mind az emberölések, mind pedig a jogerős ítéletek száma. Így például 1995-ben a százezer lakosra eső jogerős ítéletek száma országosan 448 volt, Kolozs megyében 383, Călărași megyében viszont 728 – a legmagasabb az országban.

Más szóval összefüggés áll fenn az emberöléses bűncselekmények száma és az emberi létfeltételek általánosan vett alakulása között egy-egy térségben (urbanizáció, gazdasági fejlettség, foglalkoztatottság stb.). Ez magyarázza, miért található Kolozs megye az összes bűncselekmények és az emberölések tekintetében egyaránt kevésbé az országos átlag alatt.

A kettő aránya átlagosan 0,41 százalék, ez a mutató 0,5 (1991) és 0,1 (1996) között mozog. Az emberölés büntetése vonatkozó további felismerés, amelyet mind a szamosújvári börtön, mind a megye statisztikai adatainak vizsgálata megerősít: ezek döntően érzelmi, vagyis nem eszköz-jellegű bűncselekmények, elkövetésükre főként zárt térben, tehát családi otthonokban került sor, a támadó és az áldozat többnyire ismerte egymást, az esetek jelentős hányadában egyazon családba tartoztak. A leggyakoribb kiváltó ok a spontán konfliktus, amelyhez mint a bűnelkövetést serkentő tényező hozzájárult a szeszes italok fogyasztása.

Társadalmi eredetű okként a vizsgált adatokból az olvasható ki, hogy a bűnözés jelenségének alakulása arra világít rá, milyen árat kellett fizetnie a társadalomnak az 1990 és 1996 között az egész országban és így Kolozs megyében is végbement átalakulásokért és reformokért. A változások ára különös erővel mutatkozik meg a családok szintjén. A gazdasági válság, az évről évre elmélyülő szegénység következményei talán még erősebben érvényesültek a kistermelők és a családok szintjén, ott nyilvánultak meg a legtöbb vonatkozásban (a termelőeszközökkel való ellátottságban, a táplálék összetételében és minőségében, a nevelésre és kultúrára fordított kiadásokban, a családi élet és a családi viszonyok minőségében).

Kolozs megyében 1996-ban 8,1 százalék volt a munkanélküliségi ráta, ebből a tartósan (egy évnél nagyobb időtartamú) munkanélküliek aránya meghaladta a 47,5 százalékot. A bejegyzett munkanélküliek száma alapján a megye az ötödik-hatodik helyen állt országos viszonylatban.

Megfigyelhető, hogy az emberölések és általában az erőszakos bűncselekmények hirtelen emelkedésének időszaka (1991–94) egybeesik a munkanélküliségi ráta megrázkódtatásával.

A foglalkoztatottság lefelé tartó dinamikája, a jövedelmek csökkenése azzal járt, hogy a növekvő szegénység frusztrációkhoz vezetett, egyre inkább elmélyült a társadalmilag felértékeltebb célok és az elérésükre fordítható anyagi erőforrások közötti szá-

Ebből a nézőpontból szemlélve az emberölés éppoly normális dolog, mint maga a konfliktus. Bizonyítéka ennek egyrészt az a tény, hogy az emberölés a „tipikus megoldások” (Baechler, 1975) azon körébe tartozik, amelyekhez az emberek, ha új helyzetbe kerülnek, mint kész megoldáshoz hajlamosak folyamodni. Azok a problémák, amelyekkel egy társadalomban az embereknek szembe kell nézniük, nem végtelen számúak, és a nemzedékek hosszú sora meglehetősen teljes készletét hozza létre a tipikus megoldásoknak (Cusson nyomán Boudon, 1997). E készletbe az emberölés is beletartozik, amiből az a következtetés adódik, hogy – a Kolozs megyei bűnözés összképében szemlélve – hangsúlyosabban jelenik meg a norma- és értékrendszer szempontjából zavaros társadalmi időszakokban, amikor a társadalmi kapcsolatok atomi-

zálódnak, a Durkheim emlegette „társadalmi szolidaritás” pedig meggyengül. Az emberölés ilyenformán úgy nyilvánul meg, mint szegénység az erőforrások terén, ami nem főleg anyagi erőforrásokra értendő, hanem azokra, amelyeket az életpálya során tartalmas és értelmes szocializációval kellett volna feltölteni, vagyis a kommunikáció, általában a társadalmi készségek erőforrásai terén érzékelhető szegénység ez, az egyént ugyanis ezeknek kellene hozzásegíteniük ahhoz, hogy erőszakmentes alternatív megoldásokkal, a társadalmilag megengedett határok között nézzen szembe az emberközi kapcsolatok hétköznapi helyzeteivel. Az erőforrások szóban forgó hiánya igen gyakran olyan, szélre szorult, marginalizált életmódból fakad – és azt maga is tovább fokozza –, amelyben a család és az iskola, a társadalmi mobilitás és integrálódás fő csatornáit elégtelenül működnek. Ilyen körülmények között az emberölés úgy jelenik meg mint az érintett személyek újabb életrajzi „hibája”, amely súlyosan, veszélyesen kihat a társadalom működésére, de amely túlmutat a bűnelkövető személyes élettörténetén.

Ami most már a fogva tartásra, annak az elítéltek tudatában lecsapódó hatásaira vonatkozó elemzést illeti, az fényt derít arra, mi is húzódik meg a számok mögött, amikor arról a „végtelenül hosszú idő”-ről van szó, ahogyan egy elítélt a büntetést meghatározta.

Azok a stratégiák, amelyeket az emberölésért elítéltek a börtönévek elviselése érdekében alkalmaznak, eltérő képet mutatnak annak függvényében, ki-ki hogyan értelmezi a büntetés-végrehajtáshoz való „alkalmazkodást”.

Az első ismerv a munkavégzés. A „munkára kirendelteknek” sikerül aktívabban alkalmazkodniuk, ennél fogva – azáltal is, hogy bevételhez jutnak – nagyobb mozgástérre tesznek szert, inkább van honnan megoldásokat meríteniük a hétköznapi gondjaira. Ennek igen nagy a jelentősége, ha tekintetbe vesszük, hogyan számolnak be az elítéltek az „íratlan szabályokhoz” való alkalmazkodásról.

Sokatmondóan utal a második kritériumra az, amit az elítéltek ebbe az állításba foglalnak: „a börtönben az embert nem kilóra mérik.” Ez a hatalom kritériuma (bár nem feltétlenül a fizikai erő értelmében), de egyúttal egyénre szabottságot is jelent. Az első esetben az alkalmazkodás úgy értendő, hogy minden, ami az emberrel és körülötte történik, szüntelen alkalom előnyök szerzésére, de jelentheti a mindenáron való túlélés minimumát is. A börtönviszonyokhoz történő alkalmazkodás elgondolásának és kivitelezésének ez a módja magyarázza, miért beszélhetünk a szabadságuktól megfosztottak saját, különálló világáról.

Az egyénre szabottságot egyrészt úgy kell értenünk, hogy az emberölésért fogva tartottak számára a börtön megköveteli olyan – hivatalos és/vagy informális – szabályok elfogadását, amelyek látszólag eltörlik a különbségeket, uniformizálják a személyeket. Másrészt viszont a szabadságvesztés megélésének nincs általános receptje, a megoldások e „végtelenül hosszú idő” kihívásaira minden egyes alkalommal egyedi-ek, egyszerűek.

A tartós szabadságvesztéssel járó büntetés hatásai azok számára, akiknek azt el kell szenvedniük, veszteségek formájában nyilvánulnak meg: elvesztik a szabadságot, a családot, az addigi életük folyamán szerzett javakat, tekintélyüket, az önmagukba és a másokba vetett bizalmat, egészségüket, jövőt illető kilátásaikat.

Azok számára, akiknek még sok évük van hátra a kiszabott büntetésből, a jövő olyan menedék, amelyet tervekkel és reményekkel népesítenek be. De minél közelebb kerül a szabadulás órája, a jövő annál inkább félelmet ébreszt bennük, aggodalommal szemlélik, olyan valósággal szembesíti őket, amelyre legtöbbjük nincs felkészülve: a börtönben töltött hosszú évek után a szabad élettel.

„Csak még egy napot bírtam ki, csak a mai nap múljon el. Éveken át ezt mondogattam magamban. Azt tanultam itt: így kell a bajokat elkerülni. Én itt azt mondha-

tom, hogy növekedtem, számomra itt minden mozdulat világos. Nem tudom viszont, mi lesz utána. Félek, nehogy történjen kint valami, történjen valami a szomszéd lakásban. Ők meg azt higgyék, ő tette, a gyilkos, nem tudom, hogyan reagálok erre. Nem engedhetem meg magamnak, hogy ide visszatérjek.”

Post scriptum

■ Tíz évvel ezelőtt megjelent könyvem fentebb olvasható következtetései kapcsán jogosan felvetődhet a kérdés: a rendszerváltás első évtizedének mutatói milyen mértékben ismétlődtek a következő évtizedben? Ha az 1990–1996 közötti évek adatait összevetjük a 2000–2007 közötti időszak adataival, a következő képet kapjuk. A nyilvántartásba vett bűnesetek egészéből (353 745) az emberölések száma 2000-ben 581, vagyis 0,16 százalék. Noha számuk csökkent (516), arányuk emelkedett 2004-ben, amikor az összes bűnesetek (231 637) 0,22 százalékát tették ki, ez az arány 2007-ben 0,14 százalék volt (a 281 457 bűnesetből). Továbbra is megmaradt az a tendencia, hogy a jogerősen elítéltek között az emberölés büntette két százalék alatt van. Ez az arány 1990-ben 0,30 százalékot tett ki, 1996-ban 1,36 százalékot, viszont 2000-től növekedést mutat (2000: 1,38, 2002: 1,56, 2003: 1,91, 2007: 1,63).

H. A. fordítása

■ JEGYZETEK

1. Raportul Național al Dezvoltării Umane, 1998. 97.
2. Anómia: a társadalmi normarendszer zavara. Fogalmát Émile Durkheim vezette be a szociológiába. (A ford.)
3. Raportul Național al Dezvoltării Umane, 1998. 28.

■ IRODALOM

- Adler, F. – Mueller, G. – Laufer, W. S.: Criminology. New York, McGraw-Hill, 1995.
- Allport, G. W.: Structura și dezvoltarea personalității. Ed. Didactică și Pedagogică, Buc., 1991.
- Basarab, M.: Drept penal. I–II. Ed. Fundației „Chemarea”, Iași, 1996.
- Boudon, R.: Tratat de sociologie. Humanitas, Buc., 1997.
- Braithwaite, J.: Crime, Shame, and Reintegration. Cambridge University Press, 1989.
- Brezeanu, O.: Evoluția criminalității în România în perioada 1988–1993. In: R. Stănoiu (szerk.): Tranziția și criminalitatea. Ed. Oscar Print. Buc., 1994.
- Chelcea, S.: Cunoașterea vieții sociale. Fundamente metodologice. Ed. Institutului Național de Informații, Buc., 1996.
- Cohen, S.: Visions of social control. Polity Press, Cambridge, 1994.
- Cusson, M.: Le controle social du crime. PUF, Paris, 1983.
- Dragomirescu, V. T.: Determinism și reactivitate umană. Ed. Științifică, Buc., 1990.
- Durkheim, E.: Despre sinucidere. Institutul European, Iași, 1973.
- Feldman, Ph.: The Psychology of Crime. Cambridge University Press, 1993.
- Florian, Gh.: Psihologie penitenciară. Ed. Oscar Print, Buc., 1996.
- Florian, Gh.: Dinamica penitenciară. Ed. Oscar Print, Buc., 1998.
- Goddfredsonn, M. R. – Hirschi, T.: A general Theory of Crime. Stanford University Press, 1990.
- Iluț, P.: Abordarea calitativă a sociumanului. Polirom, Iași, 1997.
- Mitrofan, N. – Zdrenghea, V. – Butoi, T.: Psihologie judiciară. „Șansa” SRL, Buc., 1992.
- Nistoreanu, Gh. – Păun, C.: Criminologie. Ed. Europa-Nova, Buc., 1996.
- Păunescu, C.: Agresivitate și condiția umană. Ed. Tehnică, Buc., 1994.
- Stănoiu, M. R. – Brezeanu, O. – Dianu, T.: Tranziția și criminalitatea. Ed. Oscar Print, Buc., 1994.
- Stănoiu, M. R.: Criminologie. Ed. Oscar Print, Buc., 1995.
- Vultur, S.: Istorie trăită, istorie povestită. Ed. Amarcord, Timișoara, 1997.

FÁBIÁN ANDREA

A FIATALKORI BŰNÖZÉS TÁRSADALMUNKBAN

A fiatalkori bűnözés társadalmunk egyik legsúlyosabb problémája. Látszólag a legtöbb társadalom sok devianciát elvisel különösebb következmények nélkül. A tartós és széles körű deviáció azonban megronthatja vagy akár alá is aknázhhatja a szervezett szociális életet.

A bűnözés a deviáns viselkedések egyik formája. A normasértések többségétől azonban több szempontból is különbözik. Ezek a következők:

- minden történelmi korban, minden civilizációban, minden társadalomban előfordul;

- a legsúlyosabb, mivel a szokás, az erkölcs és a jog normái közül az utóbbit sérti;

- a rá kiszabott büntetés a legsúlyosabb társadalmi reagálást váltja ki, a büntetőjogi felelősség keretei közé esik;

- a többi devianciához képest a bűnözés negatív minősítésének támogatottsága jóval erősebb és homogénebb;

- a rá való társadalmi reagálás mindig intézményesített formát ölt, ezért a bűnözés az ellene fellépő szervezetek működéséhez kapcsolódó jelenség is;

- a társadalom egészét tekintve, szociológiai szempontból normális jelenség, a bűnelkövető számára pedig értelmes és racionális viselkedésmód;

- okait tekintve a bűnözés egymást kölcsönösen feltételező, egymásra ható tényezők következménye (Rosta, 2007).

A gyerek- és fiatalkori bűnözés társadalmi szempontból nézve nem más, mint a felnőttkori bűnözés utánpótlása. A fiatalkori bűnözés problematikájának feltárásakor elengedhetetlenül figyelmet kell szentelnünk az adott társadalom jogi

**A társadalom
visszatartó ereje
meggyengült,
a törvényeket nagyon
sokan semmibe vették,
a rendőrség hatalma
megingott...**

rendszerének, ugyanis ez határozza meg, hogy a személyek milyen életkorban, hogyan vonhatók felelősségre tetteik elkövetése miatt, továbbá a szociológiai és a pszichológiai faktoroknak, hiszen ezek a fiatalok bűnözés mozgatórugói (Carey, 1992; Miroiu, 2002; Mitrofan, N. – Zdreghea, V. – Butoi, T. 1994; Morash, M. – Rucker, L. 1989; Brantingham, P. J. – Brantingham, P. L., 1991; Adler, 2000).

Érdemes vizsgálni ugyanakkor azt is, hogyan vélekednek az adott korban élő emberek a fiatalok bűnözés okairól, az alkalmazandó büntetésekről, miben látják a megelőzés, megfékezés lehetőségeit. Jelen dolgozat ezeket az irányvonalakat követi.

Európa államaiban nagy különbségek vannak a fiatalok vagy gyermekbűnözők törvény általi felelősségre vonását illetően. Míg a legtöbb országban a felső korhatár ugyanaz – a 18. életév –, az alsó korhatár tekintetében hatalmas különbségek észlelhetők. Az alábbi táblázat ezt szemlélteti:

1. táblázat: A jogi felelősségre vonás alsó korhatára különböző országokban

Alsó korhatár	Ország
10	Anglia, Franciaország, Wales
12	Ciprus, Görögország, Hollandia, Írország (2006-ig az alsó korhatár 7 év volt), Skócia
14	Ausztria, Bulgária, Csehország (2005-ben csökkent 15-ről 14-re), Észtország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Németország, Olaszország, Spanyolország, Szlovénia
15	Dánia, Finnország, Olaszország, Svédország, Szlovákia
16	Belgium, Lengyelország, Luxemburg, Portugália

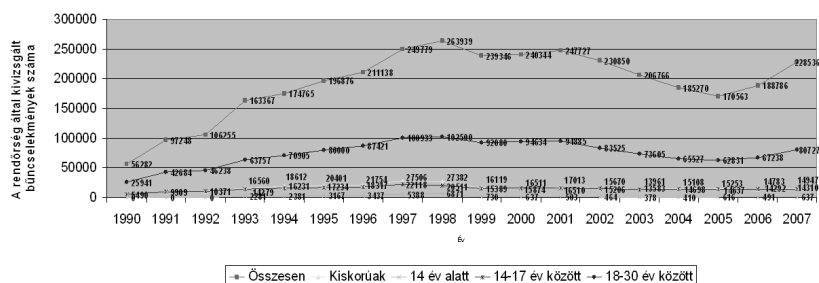
Forrás: Panduru, F. – Piscă, S. – Molnar, M. – Poenaru, M.: *Children in conflict with the law in Romania*, MONEE Country Analytical Report, November 2006

A román büntető törvénykönyv (99.§.) szerint a 14 év alatti kiskorúak jogilag nem büntethetők; a 14–16 év közötti fiatalok büntethetők, amennyiben a törvényszéki orvostani vizsgálatok alátámasztják azt, hogy a bűncselekmény elkövetésekor tudatában voltak tettük következményeinek; a 16 év feletti fiatalok jogilag felelősségre vonhatók.

Annak érdekében, hogy reális képet kapjunk a fiatalok bűnözés alakulásáról az 1989 utáni Romániában és Kolozs megyében, a következő forrásokat használtuk feladatgyűjtés céljából: a Rendőrségi Felügyelőség hivatalos statisztikai és a kivizsgálás alatt lévő személyek dossziéiban fellelhető adatok; az Országos Statisztikai Hivatal adatai; az Igazságügyi Minisztérium adatai; a Társadalmi Reintegráció és Szupervízió Igazgatóságának adatai; a kolozsvári Igazságügyi Orvostan fiatalok bűnözőkre vonatkozó dossziéiban található adatok; különböző országos és nemzetközi kutatások eredményei.

Az Országos Statisztikai Hivatal adatai szerint 1989–2007 között 297 350 fiatalok (14–17 éves) bűnöző állt rendőrségi kivizsgálás alatt. Számuk 1998-ban volt a legmagasabb (27 382), majd ezt követően 2003-ig csökkenő tendenciát mutatott. 2004-től azonban újra növekedett, és az utolsó hivatalos statisztikák szerint 2007-ben számuk 14 947 volt.

1. grafikon: Rendőrségi vizsgálat alatt álló személyek száma 1990–2007 között

Forrás: A grafikonokat a szerző készítette az Országos Statisztikai Hivatal Évkönyvében megjelent adatok alapján 1990–2008.

Az össznépesség bűnözési arányához viszonyítva a 14–17 éves fiatalok által elkövetett bűncselekmények aránya jóval magasabb, mint korosztályuknak a lakosság egészségehez mért aránya.

2. táblázat: Fiatalok által, illetve közreműködésükkel elkövetett bűncselekmények száma 2000–2005 között

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Összes bűncselekmény	353 745	340 414	312 204	276 841	231 637	208 239
14–17 évesek	25 470	23 511	21 460	19 167	18 826	18 578
Az összbűncselekmény-hez viszonyított arány, %	7,2	6,9	6,9	6,9	8,1	8,9

Forrás: Panduru, F. – Piscă, S. – Molnar, M. – Poenaru, M.: *Children in conflict with the law in Romania*, MONEE Country Analytical Report, November 2006.14.

A statisztikák azt mutatják, hogy a 2000–2004 közötti periódusban észlelt csökkenés után 2005-ben újabb növekedés volt észlelhető a fiatalok által elkövetett bűncselekmények arányát illetően, annak ellenére, hogy az összbűncselekmények aránya 100 ezer lakosra nézve a 2000-ben regisztrált 1577-ről 2005-ben 963-ra csökkent.

3. táblázat: Az összbűncselekmények és a fiatalok által elkövetett bűncselekmények aránya

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Az összbűncselekmény aránya ¹	1577	1519	1432	1274	1069	963
14–17 korosztály által elkövetett bűncselekmények aránya ²	1985,7	1745,9	1542,6	1380,1	1345,6	1444,0

¹100 ezer lakosra nézve; ² 100 ezer 14–17 év közötti lakosra nézve (2005. július 1-jén)

Forrás: Panduru, F. – Piscă, S. – Molnar, M. – Poenaru, M.: *Children in conflict with the law in Romania*. MONEE Country Analytical Report, November 2006.,150.

A fiatalok által elkövetett bűncselekmények körülbelül 70 százalékát a vagyon elleni bűncselekmények alkotják (lopás, rablás, rombolás). Az utóbbi években azonban növekedés volt tapasztalható az egy másik személy ellen irányuló bűncselekmények területén is, például 2005-ben 65 százalékkal nőtt az ilyen típusú bűncselekmények aránya 2003-hoz képest.

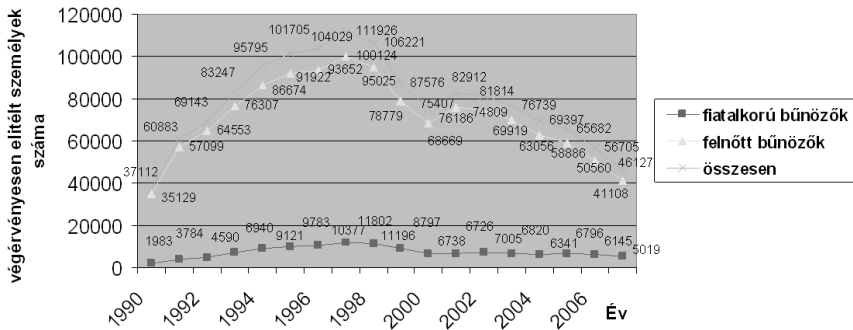
4. táblázat. A fiatalkorú bűnözők által elkövetett bűncselekmények fontosabb kategóriái

Év	Szám					Megoszlás (össz=100.0)		
	Összes	Ebből		Vagyoni ellen irányuló bűncselekmény	Egyéb	Személy ellen irányuló bcs.	Vagyoni ellen	Egyéb
		Személy ellen irányuló bűncselekmény						
		Összes	Emberölés					
2000	26 170	957	29	20 052	5161	3,7	76,6	19,7
2001	24 289	1033	28	18 144	5112	4,3	74,7	21,0
2002	22 135	983	33	13 144	5008	4,5	72,9	22,6
2003	19 801	878	36	14 394	4529	4,4	72,7	22,9
2004	19 732	1157	36	13 892	4683	5,9	70,4	23,7
2005	19 728	1454	32	13 424	4850	7,4	68,0	24,6

Forrás Panduru, F. – Pisică, S. – Molnar, M. – Poenaru, M.: *Children in conflict with the law in Romania*, MONEE Country Analytical Report, November 2006. 15.

Összesen 129 963 fiatalkorú bűnöző esetében született végérvényes ítélet 1990–2007 között. Ez az érték alig haladja meg a végérvényesen elítélt felnőttek számát (128 245), ami a társadalomra nézve igencsak aggasztó, hiszen látni engedi a bűnözői utánpótlás magas arányát.

2. grafikon: A végérvényesen elítélt bűnöző száma

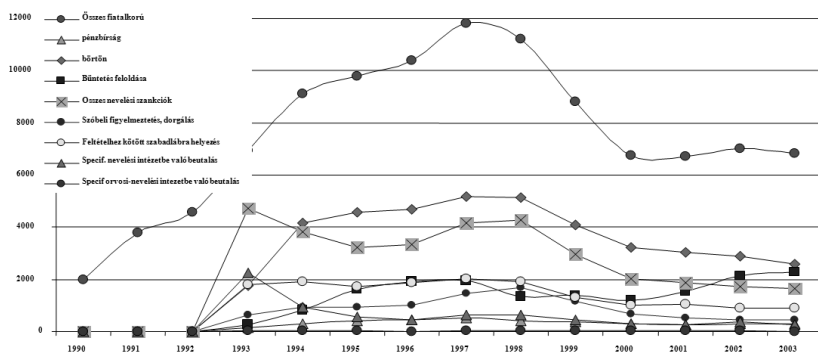
Ez az arány jól látható a jogerősen elítélt fiatalkorú bűnözők százalékos megoszlásában is.

5. táblázat: A jogerősen elítélt bűnözők százalékos megoszlása a bűncselekmények típusa szerint

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Összes személy	6738	6726	7005	6820	6341	6796
Bűncselekmény típusa szerint ebből, %						
- személy ellen elkövetett	8,8	8,9	9,1	11,3	10,8	9,3
- vagyoni ellen irányuló	84,6	83,4	83,1	81,0	81,4	83,8
- egyéb	6,6	7,7	7,8	7,7	7,8	6,9

Azokra a fiatalkorú bűnözőkre, akik jogilag felelősségre vonhatók, kétféleképpen alkalmazható: a büntetés és különböző nevelési intézkedések.

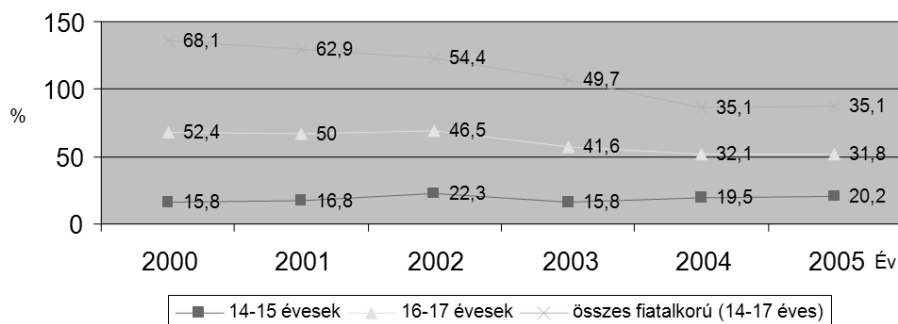
Az alábbi grafikonból jól látható, hogy 1999-től nagymértékben csökkent a börtönbüntetésre ítélt fiatalkorúak száma, ami nem azt jelenti, hogy csökkent a súlyos bűncselekményeket elkövető fiatalkorúak száma, hanem azt, hogy változás történt a hazai törvénykezésben, hogy immár nem a büntetésre, hanem a nevelési intézkedésekre tevődött át a hangsúly.

Látványosan csökkent 2000–2005 között a börtönbüntetésre ítélt fiatalkorúak aránya. A 16–17 évesek korcsoportja esetében ez az arány a 2000-ben regisztrált 68,1 százalékról 2005-re 35,1 százalékra csökkent.

A szabadságvesztésre ítélt fiatalok száma 2000–2005 között csökkenő tendenciát mutatott, míg 2000-ben ez az arány 68,1% volt, 2004–2005-re 35,1%-ra csökkent. Összehasonlítva a 14–15 éves, valamint a 16–17 éves korosztályt, láthatjuk, hogy mindkettő esetében hasonló tendencia érvényesült.

4. grafikon: Szabadságvesztésre ítélt fiatalkorú bűnözők százalékos megoszlása

Annak érdekében, hogy reális képet kapjunk a fiatalkori bűnözés mozgatórugóit illetően, empirikus kutatást végeztünk Kolozs megyében 1998–2006 között. Kutatási mintánkat 420, Szamosújváron fogva tartott fiatalkorú bűnöző alkotta, kiválasztásuk véletlenszerű volt. Kontrollcsoportunk szintén 420, a fiatalkorú bűnözőkkel megegyező életkorú fiatalból állott, akiket rétegzett mintavétellel választottunk ki. Mindkét csoport esetén azonos mérőeszközöket alkalmaztunk: családi, szociális környezetüket felmérő kérdőív; Nowicki és Strickland belső-külső kontrollt mérő skálája; McGuire és Priestley impulzivitást mérő kérdőíve, Zuckerman-Kuhlman személyiség-kérdőíve (Fabian, 2006).

A kutatás eredményei szerint a fiatalkorúak a legtöbb bűncselekményt (79,3 százalék) városban követték el. Jellemzőek voltak a strukturálatlan családi viszonyok (55 százalék), családjukra mintegy általánosan érvényes volt a nem megfelelő családi légkör, azaz a gyakori veszekedések, pszichés diszkonfort, agresszivitás, teljes érdektelenség (85 százalék). A kortárcsoport is nagy szerepet játszott a bűnelkövetésben, hiszen a fiatalkorú bűnözők 61,6 százaléka bevallotta, hogy vannak deviáns barátai, illetve elfo-

gadja azok értékrendszerét. A kontrollcsoport tagjaihoz viszonyítva jellemzőbb volt rájuk az iskola korai elhagyása (8,3 százalékuk írástudatlan volt, míg 38,3 százalékuk a negyedik osztály elvégzése után abbahagyta iskolai tanulmányait, senki nem érettségizett a megkérdezett személyek közül), és alkoholizáltak (3,3 százalék túlzott, 16,7 százalék gyakori, 43,3 százalék alkalmankénti alkoholfogyasztásról számolt be) (uo.).

Ami a pszichológiai faktorokat illeti, elmondhatjuk, hogy a fiatalkorú bűnözők önkontrollal rendelkeztek (t: 19,03, 0,000 szignifikanciaszinten*), impulzívabbak voltak (t:7,22, 0,000 szignifikanciaszinten), magasabb volt a szenzációs élmények átélésére irányuló vágyuk (t:19,00, 0,000 szignifikancia szinten), sokkal aktívabbak voltak (t:6,40, 0,000 szignifikanciaszinten), és kevésbé voltak szociálisak (t:2,53, 0,011 szignifikanciaszinten), mint nem bűnöző társaik (lásd az alábbi táblázatot). Érdekes volt azonban látnunk, hogy minél szociálisabb volt egy bűnöző, annal több bűncselekményt követett el (Beta érték: 0,108 – 0,022 szignifikanciaszinten) (uo.).

6. táblázat: A fiatalkorú bűnözők és a kontrollcsoport közötti különbségek a pszichológiai tényezőket illetően

Pszichológiai tényező	Bűnelkövető	Átlag	t érték	df	szignifikancia
önkontroll	Igen	17,28	19,03	838	0,000
	Nem	12,33			
impulzivitás	Igen	19,17	7,22	838	0,000
	Nem	15,93			
szenzációkeresés	Igen	9,62	19,00	838	0,000
	Nem	5,87			
szociabilitás	Igen	7,67	-2,53	838	0,011
	Nem	8,08			
aktivitás	Igen	11,33	6,40	838	0,000

Forrás: a táblázatot a szerző készítette a rendőrségi adatok, valamint a kolozsvári Igazságügyi Orvostan adatainak a felhasználásával.

A fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények mindenki számára ismerősen csengenek. Vannak, akik áldozataik voltak, így saját maguk megtapasztalhatták, mit is jelent kitéve lenni ennek a veszélynek, mások ismerőseik, barátaik, ha nem egyéb, a média jóvoltából kerültek kapcsolatba ezzel a jelenséggel.

Haines (2007) szerint különbség van a fiatalkorú bűnözés reális méretei és a nagyközönség által észlelt „realitás” között. Egy 2003-ban, Bukarestben végzett közvélemény-kutatás eredményeiből kiindulva a következő konklúziókat fogalmazta meg:

- a megkérdezettek 75,9 százaléka úgy gondolta, hogy a fiatalkori bűnözés egy-egy nagyobb méreteket ölt, holott az akkori realitás éppen a fordítottját mutatta;
- 91,5 százalékuk azt állította, hogy a fiatalkorúak főleg erőszakos bűncselekményeket követnek el, míg a statisztikák szerint 67,2 százalékuk lopás miatt került összeütközésbe a törvénnyel, és csupán 8,8 százalék erőszakos bűncselekményért.

Ez a különbség az észlelt realitás és a valós realitás között főként három okra vezethető vissza: az első ok az, hogy a hivatalos statisztikák nem hozzáférhetőek a nagyközönségnek; másodsorban a média a legfontosabb információforrás, s az gyakran torzít; a harmadik ok abban keresendő, hogy különbségek vannak a kriminalitási arányt illetően országos, illetve helyi szinten (uo.).

Haines szerint a közvélemény inkább a családok, iskolák, közösségek szintjén történő beavatkozásokat tartja megfelelőbbnek a bűnmegelőzés szempontjából, és nem a különböző büntetési formák megszigorítását (például a megkérdezettek 48,1 százaléka szerint a legnépszerűbb bűnmegelőzési módszer a családon belüli beavatkozás, 14,7 százalék az új munkalehetőségek megteremtése, valamint a jobb mun-

*Ez a mutató két változó közötti összefüggést vizsgáló szignifikancia-próba.

kakörülmények mellett érvelt, s csupán 0,6 százalékuk ajánlotta a rendőrök számának növelését, illetve 14,7 százalék a börtönbüntetések szigorítását.

Következésképpen elmondhatjuk, hogy míg a kommunista rendszer mint totalitárius és elnyomó rendszer alacsony szinten tudta tartani a bűnelkövetést, az 1989 utáni periódusban robbanásszerű növekedés volt észlelhető. A társadalom visszatartó ereje meggyengült, a törvényeket nagyon sokan semmibe vették, a rendőrség hatalma megingott, mivel mindenki a kommunista periódusból ismert „miliciával” azonosította. Tulajdonképpen értékvesztés, átértékelődés, újjáértékelődés történt. Ilyen körülmények között normálisnak tekinthető az, hogy ebben az „általános zűrzavarban” megnőtt a bűnelkövetők s azon belül a fiatalok bűnelkövetők száma. Természetesen ez a társadalmi helyzet csupán megfelelő talajnak bizonyult az egyébként is bizonyos pszichológiai jellemzőkkel rendelkező fiatalok számára. Éppen ezért, ha meg kellene határoznunk, hogy mi az oka a fiatalok bűnözésének társadalmunkban, csupán annyit mondhatnánk, hogy több oka van. Az okok keresendők a társadalom szintjén történő változásokban, minthogy a demokrácia igen csak sebezhető az egyéni szabadság értelmezése szempontjából, s így beszélhetünk szociológiai okokról; de keresendők egyéni okokban is, s ilyenkor mindenképp figyelembe kell vennünk a pszichológiai okokat. E kettő ötvözete az, ami meghatározza, hogy valaki a bűnözés útját választja-e, vagy sem.

■ IRODALOM

- Adler, F. – Mueller, G.O.W. – Laufer, W.S.: Kriminológia. Osiris, Bp., 2000.
- Brantingham, P. J. – Brantingham, P. L.: Introduction: The Dimension of Crime. In: Environmental Criminology. Brantingham and Brantingham (coord.), Prospect Heights, Ill: Waveland, 1991. 8.
- Carey, G.: Twin Imitation for Antisocial Behavior: Implications for Genetic Environment Research. Journal of Abnormal Psychology. 1992/101. 18–25.
- Ehrke, M.: Economia, politica și societatea în capitalismul postcomunist. 2004. <http://www.sar.org.ro/PWR-9-1-ro.pdf>
- Haines, A.: Juvenile crime and punishment in Bucharest, Romania: A Public Opinion Survey. Internet Journal of Criminology. 2007.
- K. Fabian, A.: Delicvența juvenilă în România după 1989. Studia, Cluj-Napoca, 2006.
- McGuire, J. – Priestley, P.: Offending Behaviour. Skills and Stratagems for Going Straight. London, 1993. 152–181.
- Miroiu, M.: Convenio. Polirom, Iași, 2002. 120–127.
- Mitrofan, N. – Zdreghia, V. – Butoi, T.: Psihologie judiciară. Șansa SRL, Buc., 1994.
- Morash, M. – Rucker, L.: Deviance. The Interactionist Perspective. Macmillan, New York, 1989.
- Nowicki – Strickland: A locus of control scale for children. In: Robinson, John P. – Shaver, Phillip R. – Wrightsman, Lawrence S. (ed.): Measures of Personality and Social Psychological Attitudes. San Diego. California, 442–446.
- Panduru, F. – Pisciă, S. – Molnar, M. – Poenaru, M.: Children in conflict with the law in Romania. MONEE Country Analytical Report, November 2006.
- Rosta A.: A deviáns viselkedés szociológiája. Loisir Kiadó, Bp., 2007.
- Vlădescu, C. – Scintee, G. – Olsavszky, V.: Romania Health system review, Health Systems in Transition. Vol. 10. No. 3/2008 1. (WHO)
- Zuckerman, M. (1971): Dimension of sensation seeking. Journal of Consulting and Clinical Psychology. 1971/36, 45–52.
- *** Central Directory of Statistics, 1969.
- *** Országos Statisztikai Hivatal (199–2008), Románia Statisztikai Évkönyve.
- *** Direcția de Cazier și Evidență Operativă din Inspectoratul General al Poliției Române. – Date statistice.
- *** Igazságügyi Minisztérium, Statisztikai adatok.
- *** Inspectoratul General al Poliției din cadrul Ministerului de Interne. Date statistice.
- *** Igazságügyi Orvostani Intézet, Kv. (1995–2004), fiatalok bűnözők dossziéi.
- *** Ministerul de Interne, Inspectoratul de Poliție al județului Cluj, Serviciul Cazier Judiciar și Evidență Operativă (1990–2002). Date statistice.
- *** National Institute of Statistics, 2007.
- *** Kolozs megyei rendőrség (1990), Statisztikai adatok, dossziék.
- *** Kolozs megyei rendőrség (1991–1995), Statisztikai adatok, dossziék.

MÁTHÉ ÉVA

MAROSVÁSÁRHELY: A RÉGI ÉS AZ ÚJ

A terv műépítészetileg is azt sugallja, hogy az elítéltek továbbra is a társadalom tagjai.

A mikor elkezdtem érdeklődni arról: Marosvásárhelyen mekkora esély van arra, hogy a város szívében, a törvényszéknek és a táblabíróságnak otthont adó, patinás épületek mellett levő börtönt a közeljövőben kiköltöztessék a központból, még nem sejtettem, hogy Kim Attila ifjú műépítész személyében egy vérbeli börtönszakértőt ismerhetek majd meg, akinek tanulmányait, a szakdolgozatáról szóló értekezéseket olvasva magam is némileg, persze kis mértékben, börtönszakértővé válok, mire ez a cikk elkészül. Márpedig ez történt. Kim Attila egyik, a büntetés-végrehajtási intézményekre vonatkozó tanulmányában azt írja, hogy ezzel az intézménnyel hétköznapijainkban nagyon ritkán kerülhetünk kapcsolatba, már csak azért is, mert jellegét, társadalomban elfoglalt helyét tekintve a börtön nem kommunikál a külvilággal. „A médiában megjelenő börtönkép befogadóiként a rendelkezésünkre bocsátott tényeket, eseményeket és körülményeket nem áll módunkban ellenőrizni, vagy esetleg megcáfolni. Az így kapott információkból, a forrástól függetlenül, csupán egy ködös, hiányokkal teli álvalóság-képet alakíthatunk ki magunkban, ennek alapelemei pedig fokozatosan sztereotípiákká válnak. Ezáltal a kör bezárul, hiszen a valóságot kiegészítő vagy helyettesítő párhuzamos médiavilág épp ezekből a sztereotípiákból táplálkozik és építkezik.”

A városnak kell az épület

■ Dorin Florea polgármester feltétlenül kiköltöztetné a városközpontból a börtönt. Erről már több

ízben szó volt a szokásos sajtótájékoztatókon. Szerinte furcsa és egyben korszerűtlen dolog az, hogy egy hasonló intézmény a város központjában működjön. Éppen ezért az előjáró azzal a javaslattal rukkolt elő, hogy épüljön új börtön a város szélén, a jelenlegi börtönépületet pedig hasznosíthassa a helyi önkormányzat. Florea arról is tájékoztatót, hogy az erről szóló javaslatot már kidolgozta, s hamarosan a városi tanácsosok elé terjeszti. „Tárgyaltam már javaslatomról a börtön igazgatójával, aki egyetértett velem. Már csak a helyi önkormányzati képviselőknek kell rábólintaniuk a tervre, s kezdődhetnek az új létesítmény kialakítási munkálatai.” Szerinte két év alatt fel is épülhetne az új börtön. „Nem hiszem, hogy valakinek az az ötlete támadna: létesítsünk múzeumot az épületben. Bérbe adjuk azoknak az intézményeknek, amelyeknek térre van szükségük, mint amilyen például az ítélőtáblai ügyészség. De ezt követően jöhet valamennyi szakma képviselője, ügyvédek, közjegyzők, bírák, ki lehet majd venni a helyiségeket lakásnak, irodának, rendelőnek egyaránt. Nagyon szívesen kínálnám eladásra is, részletfizetési lehetőséggel.”

Csegi Sándor alpolgármester úgy véli: „Valamikor természetes dolog volt az, hogy egy börtön a város szívében legyen, de ma már ez nem ajánlatos. Igaz, gyakorlati szempontból előnyös az, hogy az intézmény a törvényszék, az ítélőtábla közvetlen szomszédságában található. A börtön elköltöztetésének érdekében mindeddig semmi nem történt. Csak elvi tárgyalások voltak – minisztériumi szinten. Az sem került még szóba, hogy itt, nálunk magánbörtönök épülhetnének.”

Korszerűtlen a régi épület

■ Mihai Hăbălău, a börtön igazgatója magáról az épületről, a jelenlegi viszonyokról, a nehézségekről beszélt.

„A marosvásárhelyi börtönt, ahol jelenleg mintegy 400 személlyel számolunk, 1884-ben, az Osztrák–Magyar Monarchia idején építették. A legutóbbi, 1999-es általános javítás, felújítás alkalmával előkerült egy korabeli kőtábla, azon ez az évszám jelenik meg az építés dátumaként. Sajnos a tábla azóta eltűnt, fogalmam sincs róla, hol lehet. Sokat kerestük, de lába kelt. Az épület legkomolyabb hátránya az, hogy egyáltalán nincs alapzata. Egyébként nem ez az egyetlen olyan marosvásárhelyi épület, ami így, alapzat nélkül épült annak idején. Ez azzal jár, hogy természetesen nincs pincehelyiség, amit nagyon jól tudnánk hasznosítani, raktárakat rendeztünk volna be az alagsorban. Ugyanakkor mivel a szigetelés sincs megoldva, a falak felszívják a talajból a nedvességet, nagyon sokat küszködünk a talajvízzel. Ez persze csak az eredeti, régi épületszárnyra vonatkozik, az újabb, hozzácsatolt épületek már az új építkezési normáknak megfelelően készültek. Érdekes dolog az, hogy a börtön alapzat nélkül készült. Ha ezt az elítéltek tudták volna, akár kiskanállal is kiáshatták volna a földben azokat a járatokat, gödröket, amelyeken keresztül könnyedén távozhattak volna. Az ökumenikus kápolna 2001-ben épült. Azelőtt, 1995-től, az imaház egy korábbi műhelyben működött.

Néhány éve a marosvásárhelyi börtön leginkább a fiatalkorú bűnelkövetők ítéletvégrehajtási helye, így 400 »bentlakónk« közül 220 tizenégy és huszonegy év közötti fiatal, a többi pedig vizsgálati fogságban lévő személy, akinek itt, Marosvásárhelyen zajlik a törvényszéki pere, a vele kapcsolatos adatgyűjtés, kivizsgálás. Ugyanakkor női részleg is létezik. Mindez oda vezet, hogy az új, uniós normák miatt igen komoly zárkahiánnyal küszködünk. Immár nincsenek műhelyeink, minden helyiséget lakószobává kellett átalakítanunk. Régebben egyszerű volt a képlet: a zsúfolt cellákban akár visszaeső bűnözővel, többszörös gyilkossal is egy cellába kerülhetett az a fiatalkorú bűnöző, aki egyetlen alkalommal elcsent valamit egy üzletből. Ez most már elképzelhetetlen. Számos kategóriára oszlanak az elítéltek. A visszaeső bűnözők

nem lehetnek egyazon szobában az első tettüket elkövetőkkel, semmiképpen nem lehetnek egy helyiségben a szigorított börtönbüntetésre ítélték azokkal, akik félig nyitott rezsimben töltik büntetésüket, vagy azokkal, akik kijárhatnak a cellákból, akik a börtön farmján dolgozhatnak. Természetesen életkor szerint is csoportosítani kell a fogvatartottakat, és e számos kategórián belül minden esetben léteznie kell dohányzó- és nemdohányzó-szobáknak. Óriási gondot okoz az, hogy a félig nyitott rendszerben levők nem mehetnek be azokba az épületrészekbe, ahol a szigorúan őrzettek élnek, és fordítva. A nőket csakis női őrök kísérhetik ki az udvarra, a tárgyalóterembe, és számukra is léteznie kell dohányzó- meg nemdohányzó-helyiségeknek. El lehet képzelni, hogy mindezeknek a feltételeknek nem tudunk eleget tenni. Habár, ismétlem, készültek új épületszárnyak, de így sem elegendő a szobaszám.

Dorin Florea polgármesterrel már nemegyszer tárgyaltunk erről. Ő mindenképpen azt szeretné, ha a börtön kiköltözne a városból, és vannak is elképzelések. De az a helyzet, hogy a városvezető csak handabandázik, egyetlen lépést sem tett, habár megígérte, hogy pénzt szerez egy új börtönre, ami becslések szerint olyan 28 millió euróba, vagy ennél többbe kerülne. Florea már könnyelmű ígéreteket tett a Táblabíróságnak, az Ügyészségnek és más hivataloknak, hatóságoknak, hogy ha felszabadul az épület, akkor helyiségekhez jutnak, de erre egyelőre semmi esélyt nem látok. Azt is mondta, hogy tárgyal a megyei tanács elnökével, Lokodi Edit asszonnyal annak érdekében, hogy a börtön a gernyeszegi régi kastélyba költözhessen, ahol korábban a katonaság székelte. De az a régi épület egyáltalán nem alkalmas erre a célra. Az uniós normák annyira szigorúak, hogy átalakítás után sem felelne meg az épület, mint ahogy az sem, amit Florea szintén kiszemelt e célra: egy régi vásárhelyi kaszárnya, amely a nagy Maros-híd szomszédságában található. Tehát véleményem szerint csakis egy új börtönépület lenne a megoldás. A belügyminisztérium szintjén is beindult egy ilyen mozgás: a legfelsőbb vezetőség azt tervezi, hogy magánvállalkozókkal társulna az állam, és így épülnének börtönök, majd a magáncég megkapná ezt a régi épületet, és aztán értékesítené, bérbe adná. Magyarországon léteznek ilyen magánbörtönök, úgy tudom, hogy három is működik, például az egyik Veszprémben található. De nálunk ennek a folyamatnak még a módszertanát sem dolgozták ki. Én korábban – minisztériumi felkérésre – készítettem egy projektet arra nézve, hogy miként lehetne lebonyolítani egy ilyen partnerséget, költöztetést. Lehetne szó róla. Bár nagyon nehézkes folyamat lenne, millió engedély kellene hozzá, de nem megvalósíthatatlan, ha ezzel valakik tényleg komolyan foglalkoznának. De hát csak kampányszerűen jön elő időnként ez a téma.”

Mihai Hăbălău nagyon elcsodálkozott azon, hogy a kiváló fiatal műépítész, Kim Attila szakdolgozata kifejezetten egy új marosvásárhelyi börtön tervéről szól. Erre vonatkozóan semmilyen információval nem rendelkezett.

Utópisztikus elképzelés?

■ Kim Attila Marosvásárhelyen született. 2001-ben Kolozsváron szerzett műépítészdiplomát. Neve immár jól cseng a hazai és a nemzetközi műépítészeti körökben. Munkatársaival együtt 2008-ban a bukaresti Építészeti Biennálén az öt kategóriából kettőben (ezer négyzetméternél nagyobb alapterületű épületek, illetve belsőépítészet) övék volt a pálma, elhozták a fődíjat. Korszerű börtönterve még nem találkozott a városvezetés erre vonatkozó elképzelésével.

„Azért választottam diplomamunkának a börtön-témát, mert az érdekelt, hogy az építészetben a szubjektivitás mennyiben befolyásolja a tervezést. Mivel korábban semmilyen tapasztalatom nem volt a témával kapcsolatban, nyilvánvalóan nem hagytam magamnak a tapasztalataimra, teljesen objektív módon kellett megterveznem az

épületet. Ez egy merőben új téma volt számomra. Mások általában a saját tapasztalataik alapján terveznek diplomamunkaként lakóházat vagy egyebet.”

Bevallása szerint tanárai nem lelkesedtek azért, hogy ezt a témát választotta. Le akarták beszélni róla. Majd miután ő nem tágitott, éppen azért, mert ők sem rendelkeztek ilyen téren sok információval, felkérték, állítson össze egy átfogó dokumentációt a börtönépítéssel kapcsolatban. Ez meg is történt. A történeti áttekintés az *Oktogon* című műépítészeti szakfolyóiratban jelent meg 2003 tavaszán. A lap a magyarországi *Oktogon* bukaresti leágazása volt, és a 13. szám megjelenése után „kimúlt”.

A Kim Attila börtön-projektjére épülő utolsó, 13. lapszám igen izgalmas olvasmány. Attila történeti áttekintője mellett börtön-projektjét két bukaresti műépítészeti egyetemi tanár, Françoise Pamfil és Ioan Augustin kommentálja, valamint Daniel Ciumăgean pszichológus is hozzászól a témához. Írásában Kim Attila kifejti: a börtön-fogalom nagy átalakuláson ment át a 19. századtól számítva. Előtérbe került az a felismerés, hogy korábban a büntetés-végrehajtás intézményei nem voltak elég hatékonyak, nem segítették elő azt, hogy a büntetés letöltése után az elítéltek visszailleszkedjenek a társadalomba. A börtönnek nevelnie is kell, ennek érdekében pedig szükségnek látszik lazítani a szabadon élők társadalma és a fogva tartottak közötti merev korlátokat. A börtön ne legyen a kiközösítés, a világtól való teljes elzárás helyszíne, hanem készítsen fel az újbóli szabad életre. A társadalomnak a fogva tartottak iránti felelőssége megváltoztatja az intézmények paramétereit. Projektje műépítészeti szempontból közelíti meg ezt a gondolkodásmódot és társadalmi igényt. Az ő börtönépülete a közvetítés eszköze a társadalom irányába – lehet, hogy az elképzelés most idealistának hat, de meggyőződése, hogy van rá társadalmi igény.

Világos, a világra nyitott

■ Tanulmányában Françoise Pamfil úttörő jellegűnek nevezi Kim Attila projektjét. Milyen fogalmak társultak korábban a „börtön” szóhoz: kisméretű cellák, szűk, zárt terek. Foglyok és börtönőrök, egyenruhák. Szögesdrót, vaskorlát, amiben esetleg áram kering. Szabadságvágy, szökés, sötétség, hideg, nedvesség, a napfény hiánya. Durvaság, üvöltések, egyedüllét, némaság, kétségbeesés, a személyiség feladása stb. A börtön lényege: valakit megfosztanak szabadságától. Ma nálunk még az a jellemző, hogy a társadalom számára a börtön titkunktól övezett, rejtett valóság. A társadalom nem érzi magát felelősnek érte. A Kim Attila által tervezett épület eleve szakít ezzel a hagyománnyal, már csak azáltal is, hogy nem sötét, hanem világos.

Az épületet tervezője a város közvetlen szomszédságában képzelel el, két park között, szép kilátással a környező tájra. Ezáltal is azt fejezi ki, hogy a fogvatartottakat nem rekesztik ki a társadalomból, hanem ellenkezőleg, annak közegében maradnak. A terv műépítészeti is azt sugallja, hogy az elítéltek továbbra is a társadalom tagjai. Az épületnek külön bejárata és kijárata van. A kijárat azt sugallja, hogy a szabadulás pillanata – ünnep. Egy csengő hangja jelzi a fogvatartottaknak, a városnak, az embereknek azt, hogy valaki éppen újra szabaddá vált.

A börtönépület tervében egy műépítészeti eszme valósul meg. A formák – például a nagyméretű ablakok – nyitnak a világ felé. Az egész elképzelés arra ösztönzi a rabot, hogy a szabadulásra összpontosítson, arra készüljön. Pamfil azt is jelzi: Kim Attila végigjárt néhány börtönt, mielőtt elképzelését papírra vetette. A külső falakat matt üvegből képzelel el, így a falrendszer akár egy szuperdimenzionált világítótestnek is tekinthető. A börtönudvart víztükör díszíti. Belső udvarok, sétálóhelyek, kezelőbázisok, kápolna, könyvtár, étkezdé, sporttermek kapnak helyet a külső falak között.

Augustin Ioan mindenekelőtt azt hangsúlyozza tanulmányában, hogy a börtönökkel kapcsolatban régebben a felügyeletet, a láthatóságot, az intim szféra felszámolását tartották fontosnak. Ezekre a tényezőkre épült a fogvatatási rendszer. Foucault-t idézi: felülről szemmel tartani valakit, átlátni a helyzetet – az újkorban ezt jelenti a jól szervezett büntetés-végrehajtás. Ez a fentről történő figyelés ad hatalmat a felügyelőnek. Az állandóan bekapcsolt villanyégő is a felügyelet, a szemmel tartás része, annak folytonos voltát hangsúlyozza. Ugyanakkor a szerző kétségeit is megfogalmazza: szerinte a kommunizmusból örökölt börtönhálózatot nem fogja az európai standardokhoz közelíteni sem az, ha több ilyen börtön lesz, mivel nem elegendő sem az, ha vidám színűre festik a falakat, sem az, ha kápolnákat építenek vagy „irodalmi köröket” hoznak létre és külön tévéprogramokat kínálnak az elítélteknek. A fogva tartás, a büntetés-végrehajtás teljesen új koncepciójára, filozófiájára van szükség. A tanulmány írója a börtönnél megfelelőbb megoldásnak tartja a kényszerlakhelyet vagy a börtönkolostorban való büntetés-végrehajtást.

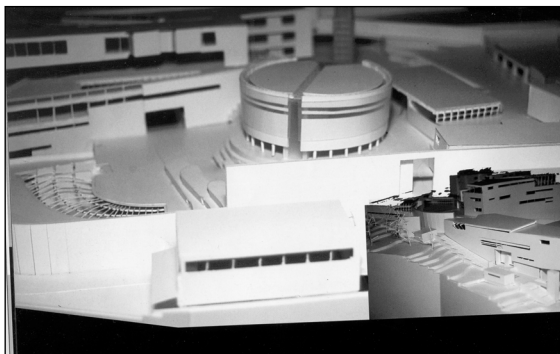
Kim Attila börtönprojektje egy 400 személyt befogadó büntetés-végrehajtási intézmény víziója. Most azt mondja róla:

„Amikor terveztem, 24 éves voltam. Akkor nekem nem a kivitelezhetőség, hanem a koncepció volt a fontos. Idealista elképzelés. Úgy vélem, pillanatnyilag maximum egy észak-európai államban lenne kivitelezhető, ott a közgondolkodás már eljutott egy olyan szintre, hogy elfognának egy ilyen elképzelést, és pénz is lenne a kivitelezésére. Nálunk – úgy vélem – erre még nem érett meg a helyzet.”

Azért tervezte Marosvásárhelyre, a város szélére ezt a börtönt, mert marosvásárhelyi, ezt a várost ismeri a legjobban, és mert a diplomamunkához a pontos helyszínt is meg kellett jelölni, oda kellett megtervezni az intézményt. Tervét országos szinten sem ajánlotta még fel sem a belügyminisztériumnak, sem az országos börtönfelügyelőségnek. Reménykedjünk abban, hogy ami késik, nem múlik. Vagyis abban, hogy a nem túl távoli jövőben a bűntettek elkövetőit emberszámba vevő, a későbbi társadalmi beilleszkedést jól szolgáló börtönök működnek majd Romániában (is).

A marosvásárhelyi börtön udvara – Máthé Éva fotója

Kim Attila börtön-látványterve (Forrás: Oktogon folyóirat)

„OLYAN CELLÁBAN, AHOL ÉJJEL-NAPPAL VILLANY ÉGETT...”

Csögör Lajos emlékezik börtönéveire

Horváth Andor, a lap főszerkesztő-helyettese bevezető sorokat kért tőlem Csögör Lajos börtönm emlékezéseire. Miért engem szemelt ki? Talán azért, mert a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem egykori rektorának a fia reám bízta, hogy apjuknak a Polis Könyvkiadó gondozásában rövidesen megjelenő visszaemlékezését (Csögör Lajos börtönévei) történelmi keretbe foglaljam. A kényszerítésgből Marosvásárhelyről Budapestre áttelepedett nyugdíjas orvosprofesszor kilencvenéves korában, 1994-ben hangban és képből rögzített terjedelmes beszélgetésben, Barabás Béla kérdéseire válaszolva mesélte el életpályáját.

Ennek a videointerjúnak gépiratos szerkesztett változatából emelték ki a szerkesztők az alábbi részletet.

Az olvasó tájékoztatására leírok hat mondatot.

1. Csögör Lajost 1949. november 3-án azzal a gyanúval tartóztatta le a Szekuritáté Marosvásárhelyen, hogy részese volt a Magyarországon perbe fogott és halálra ítélt Rajk László titóista összeesküvésének.
2. Ennek indítéka az volt, hogy az egy évvel későbbi magyarországi koncepciós perben gyanúba fogott kolozsvári múltú Demeter Béla kihallgatási jegyzőkönyvét a magyar titkosszolgálat átadta a románoknak, és ebben név szerint szerepeltek mindazok az erdélyi magyarok, akikkel az életben Demeter kapcsolatban állott, köztük Csögör is.
3. A román kihallgatónak meg kellett bizonyosodniuk, hogy Csögör Rajkkal és elítélt „büntársaival” még csak személyes ismeretségben sem volt.
4. A készülő romániai titóista perben Csögör Lajos használhatatlannak bizonyult, de biztos, ami biztos alapon, ítélet nélkül kétévi „adminisztratív” elzárással sújtották, tartálékolva őt egy másik perre.
5. A marxista eszmei tájékozódású és kommunista mozgalmi gyakorlattal rendelkező nemzedéktársakkal barátkozó fogorvos 1944-ben részt vett abban a hiábavaló erőfeszítésben, hogy Magyarország lépjen ki a szovjetellenes háborúból.
6. Ezt a múltat a Román Kommunista Párt vezetősége államvédelmi szerveivel és igazságszolgáltatásával úgy értelmezte, hogy kimeríti a hazaárulás tényállását.

Benkó Samu

**A legképtelenebb
esemény is elég volt
arra, hogy az embert
reménnyel töltsen el.**

■ 1951 nyarán tehát elvitték Jilaváról. Hova?

– Egy Ghencea nevű elosztóhelyre, onnan vitték azután az embereket mindenféle más irányba. Ott szabadon lehetett mozogni. Találkoztam vásárhelyiekkel, akikkel aztán izenni tudtam a feleségemnek, hogy egészséges vagyok, és hogy innen visznek Ocnele Mari-ra, az ugye egy régi sóbánya...

– *Itt keveredtek a köztörvényesek és a politikaiak, és itt sem volt érdekes az, hogy neked nincs ítéleted?*

– Úgy emlékszem, itt közölték – vagy még Jilaván? nem tudom, de közölték –, hogy kétévi adminisztratív büntetést kaptam én is és Méliusz is, és később mondták meg, hogy ezt az adminisztratív büntetést Ocnele Mari-on fogjuk tölteni. Ott régen egy bánya volt, sóbánya, és annak megfelelően volt egy nagy épület, ahova az oda helyezett közbűnösöket vitték, és azok dolgoztak a bányákban. Oda vittek minket is. De, mondom, még előbb izenni tudtam a feleségemnek, így hát hírt hallott rólam, és pedig szavahihető embertől.

– *Milyen volt Ocnele Mari, és meddig voltál ott?*

– Hát Ocnele Mari-on, ott nagy termék voltak, egy óriási teremben laktam, körülbelül negyvenen voltunk szintén két sorban, két szinten elhelyezve, és onnan vittek munkára. A munka mindig reggel öttől délután ötig tartott az első csoportnak és délután öttől hajnali ötig a második csoportnak. Hát az jó volt, amikor nappali csoportba került az ember, mert ez folyton váltakozott, de éjszaka, az nagyon fárasztó volt, éhesek is voltunk, szóval...

– *Milyen munkát kellett végeznetek?*

– Asztalosmunkát végeztünk, ami kezdetben a mi részünkre, mondjuk az én részemre, jól volt megszervezve, mert négyes csoportokat alkottak, és minden csoportnak kiadtak egy munkát. Abban a csoportban, amelyikben én voltam, volt egy szakember, egy asztalos, kolozsvári ember, akivel nagyon örültem a találkozásnak; tudtam, hol lakott otthon, satöbbi, szóval hamar kialakult egy ilyen szoros együttműködés, és ő nagyon segített. Tehát a csoport el kellett hogy végezzen bizonyos mennyiségű munkát, és ő kifente nekem a gyalumat; addig nem tudtam, hogy kell fenni a gyalut...

– *Kikkel voltál még egy csoportban?*

– Nem emlékszem, mert aztán változott a csoport.

– *Magyarok, románok vegyesen voltak?*

– Magyarok, románok vegyesen, és mondom, ez így jól ment, mert amelyik csoport elvégezte a rá kirótt munkát, annak a reggeli tercs – az ilyen híg puliszka, folyékony puliszka – 25 gramm cukorral volt édesítve. Az a csoport, amelyik nem végezte el, annak a tagjai pedig csak tíz grammot kaptak. Aztán hogy tényleg beletették, nem tették, ki tudja, de mindenesetre az, amit mi kaptunk mint jó csoport, sűrűbb is volt és jobb ízű is. Erre ők is rájöttek, hogy ez így megkönnyíti egyesek életét, tehát mindenkinek egyénileg kellett elvégezni valami munkát.

– *Mit dolgoztatok?*

– Székeket csináltunk, széklábakat, asztallapokat és ilyen egyszerűbb dolgokat, de ez nekem nagyon kínos volt, mert mikor már beletanultam volna, hogy meg tudom én csinálni egyedül is, akkorra változott a munka, valami mást adtak. Tehát egyfajta munka maximum két hétig tartott, azután már valami mást kellett csinálni, akkor megint eltelt két-három nap, amíg megtanultam, hogy azt hogy kell – na, szóval voltak ennek ilyen oldalai. De azután ott egy kicsit javult a helyzetem, mert a parancsnok helyettese tudta, hogy orvos vagyok, fogorvos, és megfájdult nagyon a fogá, és hívott, hogy nézzem meg, mit csináljon. Hát mondtam, mit kell vele csinálni, de itt nincs semmi felszerelés, nem tudok segíteni rajta, de megmondtam, hogy menjen ki a faluba, ott van fogorvos, azt a fogat ki kell húzni, nincs más lehetőség; na,

szóval ez már akkor tudta, és úgy valamivel szimpatikusabb is volt, mint a parancsnok. Hát ez például segített.

Amikor beteg lettem, fertőző májgyulladásom volt, akkor – de ezt másokkal is megtették – kivettek a munkából; a betegek bent maradhattak egész nap abban a nagy szobában, ahol laktak, ahol az éjszakát addig is töltötték, és kaptunk teát korlátlan mennyiségben, cukor nélkül, de teát, délben és este pedig kaptunk hat-hat főtt krumplit. Ebből állt a napi étkezés. Ettől aztán mindenki meggyógyult, mert ez nem terhelte senkinek a máját. Tudom, hogy egy alkalommal, mikor az őr hozta nekem a hat krumplit, s azt mondta, hogy megkóstolja, és egy krumplit kivett, hát azt hittem, megfojtom. Hogy mit jelentett akkor egy krumpli... Ugye mikor az ember már ki volt egész nap éhezve, s várta azt a hat, inkább kisebb, mint közepes nagyságú krumplit, és akkor azt elveszik... Na de hát nem volt mit csináljak, tudomásul kellett hogy vegyem.

– *Sót adtak a krumplihoz?*

– Nem, semmit, ilyesmiről nem lehetett szó, de mondom, mégis az a kiváltságos helyzetem alakult ki, hogy most már megismert az a tiszt; tudta, hogy én fogorvos vagyok, és amikor már kezdtem jobban lenni, ott volt egy kicsi kantin, amiben nem árultak mást, csak kenyeret, mert mi ott pénzt is kaptunk, a nevünkre volt valamelyes összeg félretéve a munkáért, és akkor betett oda. Én ott naponta – nem tudom, délelőtt vagy délután vagy kétszer is – bizonyos meghatározott időben a büntetetteknek adhattam el kenyeret meg dzsemet, ha volt, meg talán hogyhíjjákok, na... kétszersültet. És hát ez nekem nagyon jó dolog volt, mert a parancsnok, mikor átadta nekem ezt a nagy funkciót, kijelentette...

– *Ellátott valamilyen utasítással?*

– Elsősorban megmondta, hogy vigyázzak, hogy semmi hiányom ne legyen, mert akkor azonnal kitesz onnan, és ami kevés pénzem nekem is volt összegyűlve, elveszi a hiányért. Már nem emlékszem pontosan, talán hét ilyen kétszersült vagy hogy nevezik, szóval ebből talán hét darab volt száz vagy kétszáz gramm, nem emlékszem, de tudom, hogy a parancsnok azt mondta: eggyel kevesebbet adjak, mérleg ugye nem volt, tehát eggyel kevesebbet adjak, mint amennyi jár, hogy legyen mindig többletem, mert ha nem lesz, akkor az az én bűnöm. Ugyanígy a kenyérnél és mindennél. Mindenből valamivel kevesebbet kellett hogy adjak, mint amennyi tulajdonképpen járt volna. Így lett egy-egy kis többlet, amit én nyugodtan megettem mindig, mert nem kellett elszámoljak vele senkinek, úgyhogy akkor egy kicsit meg is erősödtem.

Még annyit meg kell mondanom, hogy amíg a fertőző májgyulladásom volt, bekerültem a kórházba is pár napra, az nem igazi kórház volt, hanem csak fektető, ahova betették a súlyosabb betegeket; hát én ott találkoztam egy Lőrinc Ernő nevű régi ismerőssémmel, aki Vásárhelyen dolgozott, egy baloldali túlzásokra hajlamos emberrel, elvtárssal, akit már rég nem láttam, és hát persze ott örül az ember egymásnak akkor is, ha kinn nem voltak különösebb jó viszonyban... Ő egyszer beszélgetés közben kérdezte, hogy tudom-e, hogy a feleségemet miért nem nevezték ki előadótanárnak, annak dacára, hogy 1948-ban fel volt terjesztve. Mert '48-ban teljesen átvettük a szovjet felsőoktatási rendszert. Ennek például az lett a következménye, hogy egy olyan kicsi fakultáson, mint amilyen a vásárhelyi volt, öt fakultást kellett létesíteni, vagyis a fakultás önálló intézetté alakult, és volt egy gyermekgyógyászati fakultás is. A gyermekgyógyászati fakultás keretében volt egy tanszék, amelynek az volt a neve, hogy az egészséges és beteg gyermek lélektana, s erre volt felterjesztve tanári kinevezésre a feleségem. Én nem is forszíroztam ezt egyáltalán, mert nem akartam, hogy olyan látszata legyen, de éppen egy tanári ülésen Vásárhelyen, amikor meg kellett nevezni, hogy kiket terjesztünk fel, akkor a jelen lévő román professzor, Săbădeanu – valamikor állítólag Szabédine hívták, nem tudom –, egy románul is, magyarul is kitűnően tudó ember és nem elfogult, szóval ő azt mondta, hogy hát miért akarjunk

mi mást hozni, mikor itt van a feleségem, akiről köztudomású volt, hogy sokoldalúan képzett; nem azért, mert a feleségem, de tényleg egy több nyelvet beszélő és szakmájában is jól képzett ember volt, hát miért ne terjesszük őt fel? Na és akkor a tanács ugye úgy határozott, hogy természetes dolog, és na ő lett felterjesztve tehát előadótanárnak, de nem nevezték ki. Mert amint aztán Lőrinc Ernőtől megtudtam, azért nem nevezték ki, mert Bányai és a felesége, szóval a Bányai-klikk, az tiltakozott a kinevezés ellen, mondván, hogy a feleségem, amikor 1934-ben Párizsban volt egy évig vagy még több ideig is, már nem tudom, akkor trockista lett, és hát ezért nem alkalmas arra, hogy ott egy ilyen kényes állást betöltsön; ezért nem jött meg aztán az ő kinevezése, közben persze engem is elvittek, úgyhogy akkor már nem is kellett más indok.

– *Ocnele Mari-nál tartottunk...*

– Igen.

– *Kantinos vagy, telik az adminisztratív büntetésed, amit ugye két évnek mondtak, tehát 1951 novemberében szabadulnod kellene. Mi történik ehelyett?*

– Azt nem tudom, hogy ők mikortól számították azt a két évet, akkortól-e, amikor letartóztattak, vagy akkortól, amikor odaszállítottak, de hát természetesen az ember reménykedett. A legképtelenebb esemény is elég volt arra, hogy az embert reménnyel töltsse el. Minél rosszabb helyzetben voltunk, annál inkább kellett a remény. Hát ott szabadon járhattunk, mert dolgoztunk, szabadon nappal jártunk, és tudom, oda volt adminisztratív büntetésre helyezve a szociáldemokrata Pásztai Géza is. Ő akkor már félig meg volt vakulva, csak úgy támoilyogva járt az udvaron, és éppen valami edényben étel volt a kezében, amikor odamentem hozzá, és üdvözöltem, s azt mondta: Lajos, tudod, hogy minket pár nap múlva kiengednek? Mondom: Géza, hallottál valamit? Nem, csak úgy gondolom... Hát aztán egyáltalán az emberek nagyon különböző módon viselkedtek. Például ott volt Méliusz is velem egy csoportban már Ocnele Mari-on, és ő még akkor is rendíthetetlen híve volt a rendszernek, tehát nem kezdődött benne némi kritika. Mesélte ott nekem, hogy nézd meg, ez a parancsnok – egy szadista, kapitányi rangban levő szadista volt ottan a parancsnok, kicsi, vékony pasas, a pár csizma, amit viselt, szinte nagyobb volt, mint ő –, nézd meg, hogy milyen fegyelmet tud tartani. Hát könnyű volt fegyelmet tartani, itt kiéhezett emberek és ott fegyveres őrök. Na, akkor kapott ott egy csomagot, aminek a tartalmából arra gyanakodott, hogy azt nem a felesége állította össze, tehát tulajdonképpen volt, vagyis lett volna oka arra, hogy gyanakodjék, hogy itt azért nem minden tiszta, nem minden úgy van, ahogy mi azt ugye a háború előtt a Szovjetunióról hallottuk, mert hiszen mind csak jót hallottunk.

– *Hogy kerültél el Ocnele Mari-ról?*

– Egyszer csak jött az őr, hogy szedjem a holmimat. Nem tudtam, miért...

– *Mikor volt ez körülbelül?*

– 1952 nyarán volt. Ideadták a régi ruhámat, és abba felöltözve, miután összeszedték a holmimat és mindent ideadtak, kivittek az állomásra, és vasútra ültettek Bukarestbe; csak egy őr kísért, fegyver nélkül, tehát minden feltűnés nélkül. Szóval akkor már abban a ruhában voltam, amiben annak idején letartóztattak, és közben beszélgettünk az őrrel; hát ő sem tudott semmit, őt elküldték, hogy engem kísérjen.

– *Milyen volt a szabad világ? Az a rövid utazás is, lassan majdnem három év után?*

– Hát azt csodálatos volt nézni, de megint aggodalmakkal tele is, hogy vajon miért visznek. Mi történt? Az embert ilyenkor mindig az foglalkoztatja, hogy nem még valami rosszabb vár-e, valami újabb... Na, elég az hozzá, hogy megérkeztünk Bukarestbe, beszállított a belügyminisztériumba, és ott megint a szokásos vizsgálat, hogy semmi ne maradjon nálam, még cipőfűző sem, és elhelyeztek az úgynevezett szub-szolban, ami azt jelenti, hogy a pincesor alatt még volt egy sor, ahova a nap nem sü-

tött be, tehát ott éjjel-nappal villany égett, és legalábbis abban a cellában, ahova tetek, jobbról is, balról is volt két ágy, és minden ágyban két személy feküdt. Tehát egy ilyen cellába kerültem, és egy Pahont Dumitru nevű, legalább száz kilósnak kinéző emberrel kerültem egy szűk fekhelyre, de hát ez volt, ott kellett élni. És hát nagyon szigorú felügyelet volt, mert nem lehetett az ágyon hátradőlni, hanem az ágy szélén kellett ülni, hogy nappal ne aludjék az ember, nagyon szigorú felügyelet volt, és a vécére való kivitel és visszahozatal is feltett szemüveggel, holott senki se láthatott, mert hiszen nem lehetett kilátni a cellákból, csak kívülről lehetett benézni, ha elhúzták azt, ami fedte azt a kis nyílást...

– *Hogy hívták románul azt a kis nyílást?*

– Nem tudom.

– *Mert magyarul cirklinek hívják, ugye?*

– Nem tudom magyarul se... Na elég az hozzá, hogy ott egy újabb kihallgatás-sorozat kezdődött. Elég sűrűn az első időben. Ennek a célja az volt, hogy milyen részt vettünk mi 1944-ben a Békepárttal való tárgyalások során, mikor arra akartuk a kormányzatot rávenni, hogy ugorjon ki a háborúból Magyarország is. Hogy akkor tulajdonképpen mi nem azt akartuk, hogy ezáltal a háború megrövidüljön, hogy a Szovjetunióknak ezáltal segítséget nyújtsunk, hanem pusztán csak azt akartuk, hogy Észak-Erdély megmaradjon Magyarország részére. Ez volt a fő bűn, erről kellett tehát nekünk, kellett nekem vallomást tenni.

Utólag, amikor kikerültem, hallottam, hogy Pesten is letartóztatták a Békepárt tagjait és ennek az erdélyi reprezentánsait, ugye minket, aztán már letartóztatták a tényleges vezetőt, hogy hívják... Jakab Sándort is, úgy tudom, 1952-ben; és nekünk, nekem speciálisan erről kellett volna ugye vallomást tenni. Hogy itt volt egy összeesküvés, amelyiknek egy része volt ez, tulajdonképpen Teleki Géza és Márton Áron vezetésével. Mondtam, hogy nem tudom, hogy volt-e vagy nem, én nem tudok róla. Én tudom azt, hogy mi annak idején az Erdélyi Párt vezetőivel arról tárgyaltunk, hogy Magyarország ugorjon ki; hogy ők elsősorban arra gondoltak, hogy ezáltal a saját pozícióik is javulnak, ha Magyarország kiugrik a háborúból, az lehet, de a fő célunk nekünk tényleg az volt, hogy érjen véget a háború... Persze bennünk is élt az a gondolat, hogy ha Magyarország azonnal követi Románia példáját, mert hiszen a szovjet-román béketárgyalás vagy hogy nevezték...

– *Fegyverszüneti megállapodás.*

– ...a fegyverszüneti megállapodásban volt egy ilyen mondat, hogy a Szovjetunió támogatja, hogy Erdély vagy Erdély nagy része Romániához tartozzék; tehát volt egy ilyen lehetőség, hogy ha Magyarország kiugrik, akkor valamit nyer ezáltal. Persze hogy ez nekünk is a szívünk mélyén élt, de akkor ténylegesen nem ezt kértük Telekiéken keresztül Horthytól, hanem azt, hogy ugorjon ki, és na. Erről beszéltünk.

– *Minden kezdődött előlről, vagy új kihallgatók jöttek? Volt-e visszautalás a három évvel azelőtti vallomásra?*

– Voltak a régiék közül is, de most aztán mind jobban igyekeztek még egyebeket is bevonni, tehát most már összeesküvésről volt szó. Ebben az összeesküvésben én annak idején megismerkedtem 1945-ben Nagy Ferenc miniszterelnökkel, és tőle is kaptam ilyen utasítást, s én ezt vállaltam, és állandóan adatokat szolgáltattam ki neki... Mondtam, hogy kérem, mikor én '45 őszén kint voltam, az a választás előtt volt, tehát Nagy Ferenc még nem is volt miniszterelnök, nem is találkoztam vele, csak később, úgy emlékszem, '46-ban vagy '47-ben; akkor tényleg találkoztam, mert elmentem hozzá Demeter Bélával, és elmondtam, hogy milyen nehéz körülmények között működik az egyetem, és szerettem volna valamilyen anyagi támogatást kapni. Igen, ez '46-ban történt... És akkor azt mondta, hogy nem adok semmi támogatást, mert sem az egyetem, sem a Magyar Népi Szövetség nem az én politikám híve, és nem azt

követi. Hát mondom, igyekeztem neki megmagyarázni, hogy a mi részünkre támogatást '44 telén, őszén, '45 elején a Maniu-gárdistákkal és más nacionalista pártokkal szemben a román kommunista párt nyújtott. Ez tényleg így volt, megfelelt a tényeknek; népszerűtlen dolog volt, de a Scânteia 1944 őszén közölt egy cikket a románok által végzett atrocitások ellen. Tehát igyekeztem neki megmagyarázni, hogy milyen helyzetben vagyunk. Hát azt mondja: nézd, én most kell adjak kétszáz vagon kukoricát a jugoszlávoknak, nem tudom, mennyi marad, de ha még marad, és meg tudjuk csinálni, akkor küldök a Korparich vezetése alatt álló Kaláka szövetkezetek részére, és akkor majd ő ad az egyetemnek is, amennyit tud. Hát ebből nem kaptunk semmit, mert aztán közben folyt ugye a nyomás Magyarországon már Nagy Ferencék ellen is, és nem is volt ez konkrét ígéret.

– *Változott-e a hangnem ezeken a kihallgatásokon? Volt megint kiabálás?*

– Igen, volt megint, de nem ment, megint nem tudtam mondani semmit; folyton azt keresték, hogy összeesküvés volt. Összeesküvés, amelynek én is tagja voltam mint a Bolyai Egyetem reprezentánsa, és ennek a Magyar Népi Szövetség is része. Mondtam, hogy én nem tudom, volt vagy nem volt ilyesmi. Én a magam részéről se nem alapítottam, se részt nem vettem ilyen dologban, amit hát nem akartak tudomásul venni, és végül, amikor már elég hosszú ideje, hónapok óta tartott ez a kínos kihallgatássorozat, amiben a kihallgatók folyton váltakoztak...

– *Volt olyan, akit megjegyeztél magadnak?*

– Egyszer egy volt tanítványom volt köztük, nem direkt tanítványom, mert nem az orvosin volt, de ismertem: a Bolyaira járt Kolozsváron. Egy fiatal – természetesen fiatal – egyetemi hallgató volt, de azért emlékeztem rá, mert valamilyen vezető kommunista volt, az ifjúsági csoportban, valami ifjúsági...

– *Magyar? Román?*

– Zsidó lány volt, és egyszer volt benn.

– *Mint kihallgató?*

– Igen, de nem egyedül.

– *Egyenruhában volt?*

– Nem, rendes civil ruhában, és mondom, nem egyedül, hanem egyik tiszttel volt benn. Én megismertem őt, de tettem magam, hogy nem ismerem. Ő is tette magát, hogy nem ismer, de különben is nem beszélhattünk volna; különben is mit beszéljek, ha most már...

– *Utóbb valaha láttad? Találkoztál vele?*

– Nem. Soha.

– *A nevére...*

– Nem, nem emlékszem, csak úgy ismertem mint egyiket az ifjúsági szervezetben működők közül. Azokkal nem voltam szorosabb kapcsolatban, mert én Vásárhelyen dolgoztam többet, hát a kolozsvári szervezetekkel, a Móricz Zsigmond Kollégium meg a József Attila Kollégium vezetőivel és az egész társasággal nem voltam olyan szoros viszonyban.

– *Más magyarul tudó most sem jelent meg?*

– Nem, nem emlékszem... Elég az hozzá, így telt el közel egy év, amikor egy olyan cellában voltam, ahol éjjel-nappal villany égett. Soha egy év alatt napfényre ki nem vittek. Egy kerek esztendő tölthettem így villanyfényes körülmények között egy cellában, ahol – amint mondtam – két ágy volt, s középen egy annyi hely, hogy be lehetett jönni; és hát ott ugye kihallgatások közben voltak szinte kellemes percek is, mert mindig, amikor új embert hoztak be, elvittek valakit, és tele voltunk kíváncsisággal, hogy odakinn mi van, mi folyik. Például elfelejtettem mondani, hogy Ocnele Mari-on volt egy unokatestvérem is. Valami köztörvényes ügyben, nem tudom, milyen ügyben került be, mészáros volt; hát neki mint köztörvényesnek sokkal több le-

hetősége volt, őt például odatették lovak mellé, kijárt szekérrel a városba bevásárolni, mindig egy őrral ment, de ő hajtotta a lovakat. Na, egyszer ott az udvaron össetalálkozunk, és mondta, hogy Lukát és Pauker Annát letartóztatták. Ó, mondom, menj a fenébe, eddig is mindig hülyeségeket mondtál. Annyira nem akartam elhinni én is, a naiv, hogy 1952-ben, mert ez akkor történt, már akkor Ocnele Mari-on voltam, ez lehetséges... Hát '49 óta nem volt semmi kapcsolatam a politikai fejlődéssel vagy visszafejlődéssel; nem tudtam, hogy Gheorghiu-Dej, akit ezek tettek oda annak idején díszből, hogy legyen egy román munkás a párt főtitkára, de mögötte ők csinálnak mindent, Pauker Anna, Luka és a Chişinevschi házaspár, szóval hogy közben a párt megtelt nacionalista elemekkel, és Gheorghiu-Dej elérkezettnek látta az időt, hogy leszámoljon velük. Na, ezt nem tudtam, mint ahogy azt sem, hogy Jakab Sándort is letartóztatták. Teljesen tájékozatlan voltam, nem hittem az unokaöcsémnek, hogy ez megtörtént. De visszatérve a kihallgatássorozatra, hosszú hetek teltek el, én nem tudtam újat mondani, már ők is unták, úgy látszik, hogy kérdezzenek.

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR

IKAROSZ-TERMÉSZET ÉS BÖRTÖNKENYÉR

Demeter Béla:

egy személyes tragédia közösségi vonatkozásai

Beke György fogalmazta meg először az érvényes és mindmáig válasza váró kérdést: ha valaki a történelem fogaskerekei közé kerül, annak az lesz a sorsa, akár csak Demeter Bélának? S mindegy, hogy odadobták, vagy odaesett?!

Minden nép és nemzet, minden közösség – s ezt történelmi példák erősítik – egy idő után elégtelt nyújt áldozatainak, megemlékezik mártírjairól. Vagy úgy, hogy igyekszik őket kiengesztelni még életükben, ha lehetséges, vagy holtukban legalább, úgy, hogy ápolja emléküket. De ki fogja rehabilitálni Demeter Bélát? És miért is kell rehabilitálni személyét, közkinccsé tenni az erdélyi magyarságért hozott áldozatát és rendkívül gazdag életművét?! Ki is volt Demeter Béla?

Egész élete, egész munkássága az erdélyi magyar közösség jövőjéért való küzdelemben telt el és teljesedett ki. Hogyan történhetett meg mégis, hogy a mai erdélyi magyar közvélemény mit sem tud az egykori írástudóról, közéleti harcosról, nagy tudású szakemberről, kutatóról – a kor tanújáról? A mártírsors és annak politikai következményei – a történelemben nem példátlan módon – azt eredményezték, hogy személye szinte ismeretlen maradt az erdélyi magyarság múltja iránt érdeklődők előtt is. Testvérének, Demeter Jánosnak, Jancsó Elemérnek, Jancsó Bélának, Venczel Józsefnek, László Dezsőnek (az egykori „erdélyi fiataloknak”) megjelentek visszaemlékezései, írásai, ezért munkásságuk jobban beépülhetett a köztudatba, mint az ő hagyatéka. Az övét tiltás és elhallgatás övezte és süllyesztette el.

**Édesapám körjegyző
volt, vagyontalan,
hétgyermekes család
tagjaként nevelkedtem.**

Demeter János 1975-ben megjelent visszaemlékezésében (*Századok sodrában*, Kriterion, Bukarest) nem sok szót és teret vesztegetett öccsére. Miért? Talán öccse által is támogatott kizárása a harmincas években az Erdélyi Fiatalok köréből vagy a „ki megy balra, ki meg jobbra?” politikai osztódásból és következményeiből eredő testvérharag volt az oka? Vagy az, hogy a politikai és társadalmi ranglétrán elfoglalt pozícióját baloldali múltja ellenére – különösen 1956 után – veszélyeztette az irredentának és revizionistának titulált, kémkedéssel gyanúsított testvér, aki Magyarországról történt kiadatása után börtönbe került, és ott is halt meg gyanús körülmények között? Egyébként a szóban forgó könyvnek éppen a kommunista rezsim középkori szinten működtetett jilavai börtönének, a fogva tartás körülményeinek, az embertelen bánásmódnak az érzékletes leírása a legkiemelkedőbb erőssége. A két testvér ugyanis 1951. április 18. és 1952. december 24. (D. B. halálának napja) között együtt fogyaszthatta a román börtönkenyeret (Balogh Edgár, Lakatos István, Csögör Lajos mellett). Demeter János öccse halálának körülményeiről első ízben 1988 tavaszán beszélt Töttössy Istvánnak.¹ Addig a családban is úgy tudták, hogy D.B. az 1946-os letartóztatás előtt felfedezett és sikeresen műtött heredaganat következtében pusztult el (amely a vattatások és kínzások alatt kiújult).

Demeter Béla annak a két világháború közötti, az együtt élő népek megegyezésében bízó, a transzszilvanizmus eszmekörében gondolkodó erdélyi magyar értelmiségi nemzedéknek valóban emblematisztikus alakjaként úgy készült, majd lett felelős és tettere kész írástudója közösségének, hogy mindvégig tudatában maradt: aki írástudó, az nem válhat (önmaga lényegének megtagadása nélkül) gerinctelen szószegővé és árulóvá, igazolva mintegy a Julien Benda és Babits Mihály által hangoztatott igazságot. Talán ezért is sohasem volt frontemberként a közélet, a politika élvonalában. Mindig inkább a háttérből készített elő eseményeket és fordulatokat: újságíróként, felelős szerkesztőként, úttörő falukutatóként, EMGE-tisztségviselőként. „Hídverő” volt, mai szóhasználatnál élve „cölöpember”, majd pedig – magyar állami közszolgálatban – nemzetközi szakértőként és tanácsadóként végzett fontos, nélkülözhetetlen munkát.

Ikarosz-természet volt: kíváncsi, tudás- és szabadságvágygal teli ember, mint annyian a Kelet-Közép-Európában kisebbségi sorsra kárhozottatottak közül a 20. században – közösségének erkölcsi és szellemi mindenese. Aki a túlélő hit és meggyőződés kegyelme adta belső szabadsággal, a sors által ráért feladattudattal volt telítve mindig. Az autonómiáját megőrző, metafizikai értelemben is szabad ember arány- és minőségérzéke szavatolta, hogy a mértéket sosem vétette el. Csalódások után és radikalizálódás közben sem. Szolidaritásérzése és szociális érzékenysége, kiváló kommunikatív képessége és nyelvtelhettsége pedig nem mindennapi segítséget jelentett a kapcsolatteremtésben és -ápolásban, az olyan szellemi-politikai körökbe való bejutásban, mint az Erdélyi Fiatalok és az EMGE, Bukarestben különböző vezető politikusok (Alexandru Vaida-Voievod, Iuliu Maniu) és társadalomtudósok (Dimitrie Gusti), majd Budapesten neves politikusok és kormánytényezők (Teleki Béla és Teleki Géza, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Bajcsy-Zsilinszky Endre). S a párizsi békeszerződés idején is éppen ezért hívta fel magára a figyelmet, tudta hallatni szakértőként a szavát. Márai Sándor párizsi tudósítóiaként feljegyezte, hogy a magyar békeküldöttség tagjai közül azon kevesek egyike, akiknek szakmai tudásához és politikai felkészültségéhez nem férhet kétség, amellet őt nyelvismerete, érvelő szereplése és lobbizása valóban feljogosítja a tárgyalásokon való részvételre, és jó lenne, ha a hozzá hasonlókból több volna Párizsban.² Kertész István, a szakértőcsapat vezetője visszaemlékezésében nem győzi eléggé dicsérni és kiemelni elkötelezettségét, felkészültségét és konok kitartását.³ Úgyszintén Gyöngyösi János külügyminiszter, a magyar békeküldöttség vezetője.⁴ Minderre viszont más is felfigyelt. Például Gheorghe Tătărescu külügyminiszter, aki a friss hatalmi ügynökök biztatására külön jegyzékben számolt be Deme-

ter Béla szerepléséről az eleinte még jobboldali, majd a rövidesen azt felváltó Groza-kormánynak.⁵ Igazából innen származtatható későbbi mártírsorsa.

Mint a már lassan hozzáférhető magyar titkosszolgálati dokumentumokból, továbbá az egykori munkatársak (Kertész István, Mikes Imre⁶) emlékirataiból is kiderül: a párizsi békeszerződés tárgyalásainak ideje alatt Demeter Béla hamar meggyőződött Magyarország kiszolgáltató helyzetéről, ezért tevékenyen részt vett a küldöttség nem kommunista tagjai által szervezett akcióban, amely Moszkva ellenőrzésének megkerülésével, egy emigráns párizsi magyar csoport nevében próbálta a világ elé tárni azt az erdélyi valóságot, melyet hivatalos keretek között a Luxembourg-palotában nem mondhattak el.

Mikes Imre (akit *Erdély útjai. Nagymagyarországtól Nagyromániáig* című könyve miatt 1936-ban kitoloncoltak Romániából) 1945 és 1947 között a párizsi magyar nagykövetség sajtótitkára s egyben a békedelegáció sajtórészlegének is tagja volt. Az ő párizsi lakásán jött össze Erdély ügyében az az erdélyi szakcsoport, mely jelentésekkel, petíciókkal próbált lobbizni a nyugati emigráns körökben. Sokáig a párizsi szovjet nagykövetséget is sikerült megteveszteni, ám Boldizsár Iván jelentéseinek köszönhetően csakhamar kiderült, hogy kik készítették a rendszeresen szétosztogatott dokumentumanyagot.

Boldizsár Iván hivatalosan a Nemzeti Parasztpárt tagja és megbízottja, ám valójában a delegáció helyettes vezetője, a kommunista, Moszkva-ügynök Gerő Ernő bizalmasa volt, aki a magyar hírügynökség felügyelőjeként naponta tett jelentést a szovjet nagykövetségen a magyar delegáció tagjainak tevékenységéről és viselt dolgairól. Ő volt az, aki az MTI párizsi kirendeltségének megtiltotta, hogy továbbítsa azt a hírhedt, legvadabb magyarellenés Visinszkij-beszédet, amelyet így a magyar közvélemény meg sem ismerhetett. Nyilvánosan megfenyegette Demeter Bélát, az erdélyi szakértőcsoport vezetőjét lobbitevékenységéért, azt állítva, hogy belpolitikai adatokat szolgált ki emigráns köröknek, amelyek természetesen a nyugati titkosszolgálatok irányítása alatt állanak, ezért hazatérésük után ennek majd komoly következményei lesznek. Demeter Béla kálváriája ekkor kezdődött, ő ugyanis a párizsi megbízatás után hazatért Magyarországra, míg szakértő társainak többsége Nyugaton maradt 1947. február 10-ét követően.

Boldizsár Iván párizsi szereplését és múltját Mikes Imre leplezte le 1953-ban Reflektor című műsorában – ekkor Gallicus álnéven már a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. „A magyar népi demokrácia egyik legsilányabb propagandalegénye” – mondta róla többek között.⁷ Tény, hogy a magyar titkosszolgálat irattárából még nem került elő a Boldizsár-féle feljelentés. (Elegendő lett volna a szovjet utasítás?) Az is tény viszont, hogy Demeter Bélát, aki továbbra is a politika hálójában marad, 1947 kora tavaszán az ÁVO letartóztatja. Ekkor kezdődik a Kisgazdapárt szétverése is. Annak a „szalámpolitikának” alkalmazása, melynek eredményeképpen a szovjet fennhatóság alá került kelet-európai államokban létrejöhetett a kommunista diktatúra és hatalom. Nagy Ferenc miniszterelnököt lemondatták (külföldön marad), Gyöngyösi János külügyminisztert az egész kormánnyal megbuktatják, a hozzá kötődő Demeter Bélát pedig lefogják. Kínzásokkal próbálnak kicsikarni belőle olyan terhelő adatokat, melyekkel alá lehetett volna támasztani például a Teleki Géza-féle „reakciós körök” békeelőkészítési akciójára vonatkozó vádakat. A katonapolitikai osztály Nádor utca 9. szám alatti egyik földszinti zárkájában rövid ideig társa volt dr. Dózsa István állatorvos, kandidátus. Elmondása szerint akkor öten voltak a cellában. Rajtuk kívül még dr. Bejtsy pápai kamarás, Sóvári Tihamér alezredes és Horváth Béla repülő ezredes. Demeter Bélát onnan az Andrássy út 60-ba vitték át.

Az ÁVO négyhónapi vallatás után sem tudott Demeter Bélától egyetlen olyan információt sem szerezni, amelyenre utasítást kapott. A vallatások és kínzások egész-

ségét annyira próbára tették, hogy a rabkórházban többhetes kezelésre és ápolásra szorult. Vagy a rabkórházból, vagy a hírhedt Andrássy út 60-ból figyelmeztető üzenetet tudott küldeni Teleki Géának, hogy meneküljön. Demeter Bélát bizonyítékok hiányában, az érvényben lévő törvények értelmében szabadon bocsátják. Hiszen a Kisgazdapárt szétverése sikerült, vezetőinek többsége külföldre menekült, s a kommunista párt is hatalomra került.

Kálváriája viszont folytatódott. Július 9-én a Münnich Ferenc rendőr altábornagy aláírásával ellátott parancs alapján a közrend és közbiztonság fenntartására, továbbá fontos állami érdekre hivatkozva ismét letartóztatták. Ezúttal a Budapesti Népfőügyészségen vallatják, mint a „Magyar Közösségi ügy” vizsgálati dossziéjában olvashatjuk (ÁBTL-319-V-2000/33). A magyar kommunista hatóságok „Magyar Közösség” néven korábbi fasiszta szervezetek és politikai pártok tagjainak állítólagos összeesküvését próbálták felgöngyölíteni. Demeter Béla 1943-tól volt tagja a kezdetben nemzeti civil egyesületnek, melyet később, már a háború után, revizionista és államellenes vádakkal illettek. Tagjainak zöme azonban külföldre emigrált, így az a megfogatkozott csoport, melyet Demeter Bélával együtt 1947-ben „begyűjtöttek”, teljesen ártalmatlannak és a múlt maradékának bizonyult.

A vallatások azonban erősen kikezdték D. B. egészségét, ezért átszállították a János-kórházba. Dr. Matusek főorvos lehetővé tette a barátaival való érintkezést,⁸ így például felkereste őt dr. Bakay Lajos urológus sebészprofesszor, aki 1946 februárjában már műtötte. Fia, ifjabb Bakay Lajos, a később az Amerikai Egyesült Államokban letelepedett idegsebész-professzor önéletrajzi könyvében⁹ bőven olvashatunk arról, hogyan sikerült édesapja bátor fellépésének köszönhetően a halálos betegnek diagnosztizált foglyot kiszabadítani.

Demeter Bélát mindkét esetben vizsgálati fogságban tartották, bírói ítéletre nem került sor. Balás-Piri László állítása szerint¹⁰ (ő dr. Bakay Lajos unokája, Balatonlellén Demeter Bélának horgásztársa, 1990 után, a közel ötven éven át elhallgatott ügy élesztgetője), Nagy Ferenc és Teleki Géza Nyugatra menekülése után a súlyosan beteg Demeter Bélára „egy ideig” senki sem kíváncsi. Kivonul a közéletből és a politikából, s Bakay professzor meghívására Balatonlellén, a Bakay és a Farkas család védőszárnyai alatt húzza meg magát. Több mint három évet tölt ott, és egészségi állapota lényegesen feljavul. Kecskét legeltet, horgászik, erdélyi ételekkel kedveskedik házigazdáinak. Újra kiegyensúlyozott és derűs – már amikor egy rossz előérzet vagy baljós következtetés nem teszi borúlátóvá.

Magyarország és Kelet-Európa politikai fejleményeit figyelve alighanem tudatában volt annak, hogy a balatonlellel idill nem tarthat sokáig. De azért napjait olvasással és tanulással töltötte – tökéletesítette német és francia nyelvismeretét –, tréfás versikéket faragott. Szívesen „eldiskurálgatott” a helybeliekkel, s csakhamar népszerű is lett körükben. A balatonlellel Bodonyi Dezső, az idő szerint pénzbeszedő, így emlékezik rá vissza: „Úgy láttam, örül, hogy valaki bejött hozzá beszélgetni. Korban körülbelül megegyeztünk, így volt közös témánk. Később, ha kis időm volt, mindig bementem hozzá. [...] A későbbiekben ő is mesélt a háborús dolgokról, Erdélyről, a környezetről, barátairól. [...] Többszöri találkozás után jöttem csak rá, hogy valamitől tart. [...] Bizalmas dolgokat is elmondott, és figyelmeztetett: vigyázzak, mert esetleg nekem sem lenne jó, ha bizonyos körök megtudnák, hogy többször is beszélgettünk.”

Nem oktanul. Börtönviselt emberek állítják, hogy aki egyszer a börtönkenyeret megkóstolta, az hiába szabadul a rabságból, előre megérzi közelgő végétét.

1951. március 15-én délelőtt az ÁVO egységei körülférták Balatonlellét. Demeter Béla éppen a Farkas családnál kávézgatott-beszélgetett. A két civil ruhás detektívet a házigazda, mit sem sejtve, kávéval kínálta. Azok udvariasan arra kérték Demeter

Bélát, hogy tartson velük, azzal nyugtatva a házigazdát, hogy mindössze rövid, egy-órás kihallgatásról lesz szó. D. B. viszont jól tudta, kikkel van dolga, és így búcsúzott: „Isten veletek, engem többé nem láttok...” Délután a hatósági személyek már házkutatást tartottak szobájában, majd lepecsételték az ajtót. Sem ügyvéd, sem barát, sem családtag nem látta többé.¹¹

Az 1970-ben rendezett vizsgálati dossziéból (ÁBTL-319-V-111763, eredeti iktatószáma 10-506-1951) kiderül: az ÁVO már letartóztatását megelőzően, 1951. március 12-i keltezéssel Demeter Béla-környezettanulmányt készít. Abból személyi adatait (továbbá egykori házigazdája, özvegy Radnóti Istvánné sorsát) leszámítva csak annyi derül ki, amennyit a budapesti Kecskeméti utca 9. szám alatti lakóház házmestere (Kondásné) mondott róla. (Jellemző! Nem éppen a házmesterek voltak az ÁVO legmegbízhatóbb ügynökei!) Üldözői így szereztek tudomást balatonlellei tartózkodási helyéről.

Íme a szóban forgó (1970. november 16-án ellenőrzött és véglegesített) vizsgálati dosszié tartalma: 1. Tartalomjegyzék (1–2. o.), 2. Betűsoros névmutató (3–4. o.), 3. 1 darab kék kérdőjegy (5. o.), 4. Demeter B. KT-ja [környezettanulmánya] (6–7. o.), 5. Örizzetbe vételi határozat (8. o.), 6. Nyilatkozat (9–10. o.), 7. Jelentés (11–14, 22, 24–26. o.), 8. Házkutatási jegyzőkönyv (15–16. o.), 9. Feljegyzés (19–20. o.), 10. Másolat (21. o.), 11. Szolgálati jegyzék (23. o.), 12. Gyanúsított[i] jegyzőkönyv (27–32. o.), 13. Ítéletkivonat (33. o.), 14. Határozat (34–35. o.), 15. Boríték (36. o.), 16. Zárólap (37. o.), 17. Betekintőlap (38–9. o.). (Lezárva 17. sorszámmal, 39 oldalszámmal, dátum.)

A magyar Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára mindössze 39 oldalon kínálja az érdeklődőknek a Demeter Béla-ügyet, melyből nyilván nem derülhet ki, hogy Rákosi Magyarországáért is szolgáltatta ki a népi demokrácia útjára áttért román kormánynak az ő szolgálatában álló közhivatalnokot. Ezért ügye messze túlnő az egyéni emberi sorson, hiszen magát a magyar államot érinti: a közszolgálat és állampolgárság alapvető kérdéseit. Rákosi Magyarországá „intézményesített hazaárulást” követett el vele szemben, amikor cserbenhagyta mint állampolgárt, mint feladatát teljesítő közhivatalnokot különösen, hogy ennek az árulásnak következménye valóban a mártírság lett.

Térjünk vissza a vizsgálati dossziéban található dokumentumokhoz. A „gyanúsított[i] jegyzőkönyv” második részében D. B. terheltként az alábbi, önéletrajzi vonatkozásait tekintve az egyetlen fennmaradt és hiteles vallomást teszi. E szöveget teljes egészében közöljük:

„1910-ben Somkeréken születtem. Édesapám körjegyző volt, vagyontalan, hétgyermekes család tagjaként nevelkedtem. Középiskoláimat Kolozsváron és Székelyudvarhelyen végeztem. Kb. 20 éves koromtól paraszt- és gazdasági kérdésekkel foglalkoztam, és tanulmányaim is jelentek meg ilyen irányban. Az Erdélyi Fiatalok faluszemináriumának elnöke voltam, s a Keleti Újságba kisebbségi és gazdasági cikkeket írtam.

1933–36 között magyar diákokat tanítottam románul Kolozsváron, és alkalmi fordításokkal kerestem a kenyerem.

1936-tól az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület főtitkára, és az Erdélyi Gazda című lap szerkesztője voltam. Ezenkívül a Romániai Magyar Népkegyesség gazdasági szakosztályának a főtitkára is voltam.

1941–44 között a Kolozsvári Hetilapba is írtam cikkeket az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület megbízásából. Ezt a lapot a Sztójay-kormány 1944 márciusában, a német megszállás után betiltotta.

A háború alatt, egészen a felszabadítás után, 1945. február 5-ig az erdélyi magyarok vidékek autonómiájának megszervezésével foglalkoztam a Magyar Népi Szövetség megbízásából.

1945 februárjában Teleki Géza meghívására az erdélyi magyar szervezetek beleegyezésével Debrecenbe mentem, hogy az Ideiglenes Magyar Kormány mellett a függőben levő erdélyi kérdésnek szakértőjeként működjek.

A fenti minőségben működtem 1945 szeptemberéig.

1945 szeptemberében a külügyminisztertől és a miniszterelnöktől, Gyöngyösi Jánostól és Dálnoki Miklós Bélától megbízatást kaptam, hogy gyűjtsem az anyagot Erdélyből, amellyel a békekonferencián a romániai kisebbségi sérelmeket dokumentálni tudnánk.

A fenti kéréshez szükséges volt a már birtokomban levő anyag feldolgozása és egy hírszerző hálózat kiépítése a román kormány tudta nélkül.

Véleményem az volt, hogy ezt másképpen kell megoldani, és javasoltam, hogy a hírszerzés fedezésére egy állandó bukaresti magyar missziót állítsanak fel, amely felveszi a kapcsolatot az erdélyi magyarsággal.

A megbeszélés eredményeképpen 1945 őszén egy kb. 6-tagú bizottság ment le Romániába és jelenleg is ott működik. Ennek tagjai voltak: Nékám Sándor dr., követségi tanácsos, Iklódy Dezső dr., követségi tanácsos, Gyöngyösi István dr., követségi tanácsos, Keresztes Zoltán dr., követségi titkár, későbbben ifj. Gyallay Pap Domokos követségi titkár és a fentiekén kívül néhány adminisztratív munkát ellátó beosztott.

Ezután megbízatásom, amelyet időközben Tildy Zoltán és Nagy Ferenc is megújított, az volt, hogy a bukaresti magyar misszió útján vagy egyes Budapestre látogató romániai magyar állampolgárok által a határon illegálisan áthozott üzeneteket, illetve adatokat kiértékeljem és feldolgozzam a külügyminisztérium számára.

Meg kell jegyezmem, hogy az adatok zömét a bukaresti magyar diplomáciai misszió futárszolgálatával kaptam meg, és azok az értesülések, amelyek formailag illegálisan kerültek át a határon, olyan egyénektől származtak, akik vagy a miniszterelnökséggel, vagy a külügyminisztériummal kapcsolatban állottak.

Időközben a magyar misszió megszervezte a rendszeres hírszerző szolgálatot a Magyar Népi Szövetség szervezeteinek felhasználásával.

Összegezve tehát: az adatokat a következő módon kaptam:

- a) a bukaresti misszió futárjával;
- b) Budapestre látogató magyaroktól, a határon illegálisan áthozva;
- c) az Erdélyből kiutasítottaktól, kiknek panaszairól a Népgondozó Hivatalban jegyzőkönyvet vettek fel. Az utóbbi módon gyakran kaptunk hamis adatokat.

Az erdélyi magyarság vezetői közül adatokat Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Bányai László, dr. Csákány Béla, a Magyar Népi Szövetség bukaresti irodájából egy Czíkó nevű egyén, ugyanonnan egy evangélikus pap, kinek nevét nem ismerem, Felszeghy Ödön dr., dr. Csögör Lajos, György Endre, dr. Nagy Miklós és sokan, akikkel csak a bukaresti magyar misszió állott összeköttetésben, szolgáltattak.

Az adatok Budapestre juttatását a bukaresti misszió fent jelzett tagjai és más, Bukaresten keresztülutazó magyar diplomaták intézték.

Rajtuk kívül Turi Kornél Sándor kolozsvári egyetemi tanár, Farkas Árpád kolozsvári mezőgazdasági főiskolai tanár, Antal Dániel román országgyűlési képviselő, Ungvári Sándor tanár, dr. Horváthy Dénes szövetkezeti tisztviselő, dr. Sággy István ügyvéd, Lakatos István román képviselő, dr. Jancsó Elemér kolozsvári egyetemi tanár, egy Csomóss nevű marosvásárhelyi egyetemi hallgató és még többen hoztak számunkra adatokat erdélyi eseményekkel kapcsolatban, akiknek a nevére nem emlékszem.

Az adatokat vagy a külügyminisztériumba, vagy lakásomra hozták. Lakásomra, emlékezetem szerint Jancsó Elemér, Ungvári Sándor és dr. Horváthy Dénes hoztak anyagot, legtöbbször szóban, mert nem merték román területen írásban hozni. Az olyan anyagot, melyet lakásomra kaptam, a legrövidebb időn belül ismertettem a külügyminiszterrel.

Az erdélyi vonatkozású híreket én értékeltem ki és dolgoztam fel egyedül. Tudomásom szerint hasonló megbízatása másnak a magyar kormány részéről nem volt. A gyakorlati munkában (fordítások) segítségemre volt Bárán Dezsőné (született Binder Margit) és Nagy Irén (gépelés). Báránné a kultuszminisztérium tisztviselője, és még Teleki Géza bocsájtotta rendelkezéseimre. Nagy Irén tőlem kapta a javadalmazását, amit nekem a miniszterelnök térített meg. Báránnéval és Nagy Irénnel a lakásomon dolgoztunk.

Tudomásom volt egy-egy kapcsolatunk alapján arról, hogy Erdélyben a mi munkánktól függetlenül is működnek a magyarság körében illegális szervezkedések, illetve hírszerzés. Így pl. a Székelyföldön összeírták, hogy kik a jó magyarok és kik nem, és egy esetleges magyar bevonulás esetén kiket lehet valamilyen tisztségbe helyezni. Valószínűnek tartom, hogy a Magyar Közösségnek is működött erdélyi szervezete.

1946-ban például különböző erdélyi városokban ítélték el magyar fiatalembereket illegális röpcédulák terjesztéséért.

Feltett kérdésekre válaszolva adom elő, hogy egyes körülmények szerint Csomóss Miklósnak lehettek kapcsolatai az ilyen illegális antidemokratikus szervezkedésekkel. Ezt támasztja alá az a körülmény, hogy az erdélyi Wesselényi Lövészegyesület vezetője Csomóss Miklós volt, és a Wesselényi-egyesület már a múltban is foglalkozott hírszerzéssel.

Meg kell még jegyeznem, hogy Csomóss Miklós 1946 tavaszán felajánlotta, hogy rendelkezéseimre bocsájt erdélyi anyagot, és egy más alkalommal pedig eldicsekedett Himmler amerikai ezredessel való kapcsolatával.

Megbízatásomat, melynek értelmében az Erdélyből jövő híreket vettem át, és azokat a külügyminiszter részére feldolgoztam, 1946 nyaráig végeztem.

1946. augusztus első napjaiban a magyar békedelegációval, mint az erdélyi ügyek szakértője, kimentem Párizsba.

A külügyminiszter megbízott, hogy vegyem fel a kapcsolatot a nyugati emigrációban élő magyar diplomatákkal, és tudjam meg, milyen tevékenységet fejtenek ki a béketárgyalással kapcsolatban.

Miután nem voltak a fenti körökben ismerőseim, felkerestem br. Doblhoff Lillyt, akinek nemzetközi kapcsolatai vannak. Doblhoffot azelőtt nem ismertem. Doblhoff tájékoztatott a béketárgyalásokkal kapcsolatos akciókról, és megígérte, hogy összehoz Bakách-Bessenyeivel és Radvánszkyval.

Radvánszkyval kétszer hosszasan és egyszer futólag beszéltem. Beszél az összes Nyugaton levő emigránsokról, és szavai alapján az volt a benyomásom, hogy csupán ketten számítanak politikai tényezőnek: Eckhardt Tibor és Bakách-Bessenyei, a többiek privát ügyeikkel vannak elfoglalva.

Bakách-Bessenyeivel kétszer beszéltem. Ő kifejtette, hogy a jelenlegi magyar rendszert nem ismeri el törvényesnek, és véleménye szerint ma Magyarországon szovjet irányítás van. Egyébként teljesen közömbös a magyar belpolitikával szemben.

Doblhoff és Radvánszky igyekeztek rábeszélni, hogy maradjak Párizsban, és ne térjek vissza. Kérték, hogy a jövőben rendszeresen levelezünk »code« alapján, ne-hogy valaki tudomást szerezzen kapcsolatunkról, sőt még a címzést és a feladó nevét is megváltoztatjuk, ajánlotta Doblhoff. Én ajánlottam, hogy úgy az én részemre, mint esetleg általam más részére közvetítendő leveleket Szász Endréné névre [D.B. Magyar Közösségbeli fedőneve] és az én címemre küldjék. Szó volt arról, hogy Apor Gábor erdélyi testvéréhez is a fenti módon én fogom eljuttatni Apor Rómából küldendő leveleit.

Végül is a »code«-[o]t Doblhoff a lakásomra küldte Párizsba, az elutazásunk előtt.

A vonatra szállva a »code«-[o]t egyéb írásokkal együtt átadtam Takácsi Miklósnak, mert ő futárlevéllel rendelkezett, és így nála biztonságban volt minden vizsgálat elől.

Takácsinak elmondtam azt, hogy a »code« a nyugati emigráns diplomataktól ered.

Párizsban lefolytatott megbeszéléseimről Gyöngyösi külügyminisztert mindig tájékoztattam, csupán azt nem közöltem vele, hogy Doblhofftól a »code«-[o]t átvettem.

A »code«-[o]t Budapesten megsemmisítettem hazaérkezésem után 3-4 nappal, amint Takácsitól azt visszakaptam. A fentebb említett emigránsoktól semmilyen értesítést nem kaptam, és én sem írtam nekik.

Párizsból történt megérkezésemtől egészen letartóztatásom idejéig az erdélyi anyag rendezésével foglalkoztam a külügyi levéltár számára.

Vallomásomat minden kényszerítő körülmény nélkül tettem, és azt helyesen veték fel. Ezt elolvasása után aláírással bizonyítom. Demeter Béla sk. Gyanúsított.”

Ezzel a vallomással adta ki a magyar állam Demeter Bélát a román hatóságoknak, illetve a Szekuritátnak. A vizsgálati dosszié 33. oldalán olvasható, 1954. augusztus 12-én készült „ítéletkivonat” szerint: „Demeter Béla, kémgyanú miatt volt eljárás elene. Román hatóságoknak átadva 1951. IV. 18. Az ítéletkivonat a büntetőintézet jelentése alapján készült.”

Hogyan történhetett ez meg? Úgy, hogy a két ország belügyminisztere, Rajk László és Teohari Georgescu 1946 kora tavaszán együttműködési megállapodást írt alá, melyet az új román belügyminiszter, Alexandru Drăghici is átvállalt, és amely román részről soha, de magyar részről nagyon is működött. Ezt jelentette akkor a kommunista internacionalizmus és jószomszédi viszony.

Hogy Demeter Béla kiadatása mennyire kapóra jött a román hatóságoknak, azt a korabeli történések igazolták. 1949 nyarára a román hatalom elérkezettnek látta az időt az erdélyi magyarság lefejezésére, vezetőitől való megfosztására. Akkor tartóztatták le Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspököt (1949. június 21.), pár hónappal később, november 3-án Kurkó Gyárfás országgyűlési képviselőt, a Magyar Népi Szövetség elnökét (1945–1947), dr. Szász Pált, az EMGE volt elnökét, Korparich Edét, a „Kaláka” Szövetkezeti Központ vezetőjét. Majd 1950. február 17-én Lakatos István szociáldemokrata politikust és országgyűlési képviselőt, aki 1945–46-ban a „Szövetség” Szövetkezeti Központ elnöke is volt, Venczel József szociológust, a Bolyai Tudományegyetem statisztikaprofesszorát, gróf Teleki Ádámot, az *Erdélyi Gazda* főszerkesztőjét, valamint Bodor Bertalant, a kolozsvári Erdélyi Bank volt igazgatóját. A legfőbb vád ellenük igen súlyos: összeskűvés és hazaárulás.

Emlékezzünk csak: javában folyt még Párizsban a békeszerződés előkészítése, amikor a Magyar Népi Szövetség Százas Bizottsága – Petru Groza és Luka László szorgalmazása-kényszere nyomán – nyilatkozatot fogadott el, melyet Gheorghe Tătărescu külügyminiszter 1946. szeptember 2-án a magyar–román határmegállapító bizottság előtt a következőképpen fogalmazott át: „...a magyar kormány kérései ellenkeznek az erdélyi magyarság kvalifikált vezetőivel, akik a Magyar Népi Szövetségben tömörülnek. Ezek ismételten kijelentették, miszerint Erdélyben a nemzetiségi probléma nem határprobléma, hanem a születő demokrácia és a határok megnyitásának kérdése. Íme a romániai magyarok igazi érzülete.”

Ezt pontosította a bizottság ülésén jelen lévő Demeter Béla, majd ismertette a három évvel későbbi letartóztatottak: Márton Áron, Szász Pál, Lakatos István, Korparich Ede – az erdélyi magyarság autentikus képviselői – aláírásával ellátott, általa kijuttatott Memorandum téziseit.

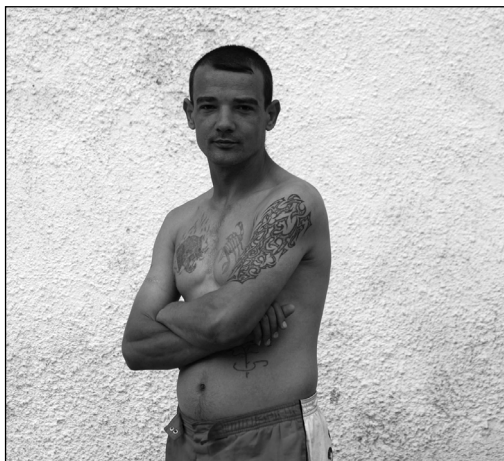
A román hatalom ezért akarta koronatanúnak állítani a „nagy perben”, hiszen jól emlékeztek Tătărescu korabeli jegyzékére is. Csakhogy 1946-ban a vádlottak nem követhettek el „hazaárulást”, hiszen Márton Áron kivételével mindannyian még ma-

gyar állampolgárok voltak. A román ügyészség végül is ejtette a Memorandummal kapcsolatos vádat, s a letartóztatottak többségét a magyarországi Rajk-üggyel hozták kapcsolatba. Márton Áron és társainak pere 1951. július 30. és augusztus 7. között zajlott le a bukaresti katonai törvényszéken. Ebben a perben már nem tartottak igényt Demeter Béla „koronatanúságára”.

Tragédiája 1952. karácsony szombatján teljesedett be. A sors ironiája: Ikarosz-termesztét meg nem tagadva Jilaván osztozhatott a börtönkenyéren Gheorghe Tătărescu volt román külügyminiszterrel – és talán folytatta vele a párizsi békeszerződés mindmáig befejezetlen vitáját. És az is a sors ironiája, hogy éppen egykori ellenfele lehetett mártírhálálának hírhozó tanúságtevője.¹²

■ JEGYZETEK

1. Tötössy Magdolna közlése, 1993. december 1. A D. B.-vel raboskodó Gyöngyössy István elmondása szerint, amelyet Demeter János is megerősített, 1952. december 24-én szóváltás, dulakodás tört ki az őt cellájába visszakísérő örök és D. B. között. D. B. a cella ajtajában elvágódott, az örök befelé rugdosták, majd rácsapták a fémajtót. D. B. koponyája a vasajtó és tokja közé szorult. Azonnal szörnyethalt.
2. Márai Sándor: Ratto d'Europa. Róma, 1954. Magyarul: Európa elrablása (Párizsi napok, 1946). Helikon Kiadó, Debrecen, 2008. 119–121.
3. Kertész István: Magyar békeillúziók 1945–47. Európa, Bp. 1995. 390–393.
4. Gyöngyösi János vizsgálati dossziéja az Állambiztonsági Szolgálatok (III/3-C oszt.) Történeti Levéltárában (3.1.9.V. 2000/1.).
5. Gheorghe Tătărescu: Însemnări. Vremuri și suferințe. Kézirat.
6. Haas György: Második Trianon (DunaNova Press, netváltozat, é. n. XIV. rész) című könyvében idéz Mikes Imre Reflektor című műsorából (SZER, 1953. július 16.).
7. Uo.
8. Uo.
9. Ifj. dr. Bakay Lajos: A szélnek eresztett nemzedék. Egy agysebész életútja a Dontól a Harvardig. XX. századi Intézet, Bp., 2004. 98–139.
10. Balás-Piri levele Kegyes Katalinnak a bukaresti katonai törvényszéken tárgyalta 1421/1951. sz. üggyel kapcsolatban. 1989. IV. 20. Kézirat, uo.
11. Horváth Aladár: Az eltüntetett szakértő. Somogyi Hírlap, II. évf. 88. sz., 1991. április 16.
12. Tătărescu: uo.

REICH MIKLÓS

VÉDŐBESZÉD PÁSKÁNDI GÉZA PERÉBEN

Az alább közölt részlet az 1957. május 29-én, a kolozsvári hadbírószágon elhangzott védőbeszéd második, terjedelmesebb részét tartalmazza. Az első részben R. M. a szovjet joggyakorlatra is hivatkozva cáfolja, hogy a Páskándi Géza terhére írt cselekedetek kimerítenék az államrendre nézve veszélyes „ellenforradalmi izgatás” büntetettét, bíráló észrevételeket ugyanis nem lehet annak minősíteni. A beszéd harmadik része az előzőekben mondottakat összefoglalva elismeri, hogy Páskándi Gézának politikai vétség felróható ugyan, de bűncselekmény nem, ezért teljes felmentését kéri a bíróságtól, anél is inkább, mert ez a döntés növelné a népi igazságszolgáltatás tekintélyét. Az adott körülmények között ez a védőbeszéd szakszerűsége mellett bátor tett is volt. Életútját leánya, Keresztesi-Reich Júlia, ekként foglalta össze: „Reich Miklós (házasságát követően Keresztesi-Reich) 1930-ban született Kolozsváron. 1949–1953 között Moszkvában tanult jogot és közgazdaságot, de politikai nézetei miatt hazarendelték az államvizsga letétele előtt. Nagy nehézségek árán Romániában diplomázott 1954-ben. 1957-ben Páskándi Géza védőügyvédje volt. 1959-ben letartóztatták, nyolc hónapi vizsgálati fogság után bizonyítékok hiányában szabadlábra helyezték. Érdemi munkát azonban többé nem kapott. 1969-ben áttelepült Magyarországra és egy külkereskedelmi vállalatnál helyezkedett el. Új hazájában a magyar állambiztonsági szervek zaklatták, ezért 1974-ben a halált választotta.”

■ II. A vádemelési indítvány következtetései három, Páskándi Gézától származó feljegyzésre (*înscrisuri*) alapozódnak, éspedig: 1. Kiegészítő indítvány a Várhegyi István és mások által kidolgozott Programhoz, 2. Az „Egy diák feljegyzései” című cikk piszkozata, 3. A „Tisztelt kollégák...” kezdetű beszéd, amely soha nem hangzott el. A vizs-

Az elmúlt 150 évben
nem ismerünk
precedenst, amikor
valakit véleményéért
ítéltek el, ha egyszer
azt senkivel meg nem
osztotta.

Részlet

JK
2010/7

gálat vezetője [*anchetatorul penal*], amikor felsorolja a bennük foglalt javaslatokat és gondolatokat, olyan minősítéseket fűzött melléjük, mint: antimarxista, ellenforradalmi, ellenséges, nacionalista stb., ennek eredményeképpen pedig a vád következtetéseinek közé nagy számban kerültek a bizonyítást nélkülöző, egyes esetekben az igazságnak nem megfelelő és ideológiai szempontból csaknem minden esetben abszurdállítások. Néhány példa ezek közül:

1. A Várhegyi-féle programtervezethez fűzött kiegészítő indítványban Páskándi Géza a dialektikus materializmus kapcsán a következőket mondja (lásd a dosszié 143. oldalán a 4–9 sorokat): „...feltétlenül többet kell vele foglalkoznunk bizonyos más rendszereknél, hiszen az objektív igazságot véleményünk szerint is ez közelíti meg leginkább...” E mondat fordítása pontatlan (lásd a 141. oldal 4–5. sorát), a vád következtetéseiben pedig már így jelenik meg: „Nevezett Páskándi Géza kéri, hogy a dialektikus materializmus nevű tantárgy mellett vezessék be az egyetemes filozófia történetét, vagyis a többi polgári ideológia tanulmányozását is, minthogy az előbbi, hangzik P. G. indítványának indoklása, nem nyújt úgymond lehetőséget az objektív igazság megismerésére (sic!).” [„Susnumitul cere ca pe lângă disciplina de învățămînt a materialismului dialectic să fie introdusă și istoria filosofiei universale, adică restul ideologiilor burgheze întrucât, chipurile, motivează P. G. în moțiune această propunere, prima disciplină nu dă posibilitatea cunoașterii adevărului obiectiv (sic!)”] Így alakult át a vádiratban Páskándi Géza véleménye saját ellentétévé.

2. A fentebb idézett mondatban az egyetemes filozófiatörténet „a többi polgári ideológia” minősítés formájában jelenik meg. Holott tudott dolog, hogy a maga korában Lenin kimutatta: csakis a megelőző gondolkodók által felhalmozott ismeretek Mont Blanc-jára hágyva sikerült Marxnak megalkotnia a tudományos szocializmus tudományát, és hogy a marxizmus három forrása a német klasszikus filozófia, a klasszikus angol politikai gazdaságtan, valamint a francia szocializmus. Viszont a jelek szerint, ha ez a vizsgálatot vezető elvtárstól függött volna, e kincsek elzárva maradtak volna a diákság előtt.

3. A vádirat Páskándi Gézát ellenséges és nacionalista elemnek minősíti. („Az a Páskándi Géza, aki ugyanolyan ellenséges és nacionalista érzelmeket táplál stb.”, lásd a vádirat következtetéseit.) Mire alapozódnak ezek a minősítések, melyekkel egy fiatal munkás-elemet illetnek, aki tíz éven át sajtó-aktivista volt, s akit ráadásul egy olyan tekintély, mint Kacsó Sándor író, a munkásmozgalom régi harcosa, a hazai magyar irodalom első három tehetsége közé sorol? (Lásd a tanú 1957. május 27-i nyilatkozatát.) Minden alapjuk Koczka György és Kelemen Kálmán vallomása – mindkettejüket nyilvános izgatás [*agit. Publică*] vádjával elítélték –, akik kijelentik, hogy Páskándi nacionalista. A törvényszék előtt nekik feltett kérdésre: mire alapozzák ezt a véleményüket, az első válasza: arra a tényre, hogy hallotta, amint Páskándi egy magyar népdalt énekel, a második pedig azt állítja, hogy leolvasta az arcáról a nacionalizmust. Ami az „ellenséges” minősítést illeti, arra nézve még oly ingatag bizonyíték sincs, amilyen Koczka György vallomása – az a vád személyes következtetése.

4. Miután felsorol néhány, a Páskándi Géza által szerkesztett indítványban szereplő javaslatot: diáklap kiadása, pénzalap biztosítása tőkés országokba is történő utazások fedezésére, két irodalmi kör létesítése, a filozófia kar visszaállítása – e javaslatok némelyike tükrözi az RMP Megyei Bizottságának (ilyen például a diáklap), más esetekben az RMP Központi Bizottságának vagy a Minisztériumnak a kezdeményezéseit (a Politbűronak az egyetemi hallgatók nevelése ügyében hozott határozata előírányozza: „az RNK Tanügymin. és a Diáktanács a jövőben kibővíti a más országok diákjaival történő turisztikai cseréket kölcsönösségi alapon”) – a vád következtetéseinek ezeket úgy kommentálják, mint „és más hasonló, amelyek antidemokratikus,

antimarxista és felbujtó jellege beszédes”. Úgy véljük, egészen másvalami beszédes, minden további kommentár pedig felesleges.

Ezek a vádemelési indítvány általános hibái, és a felsorolást folytatni lehetne, ha a dokumentumot mondatról mondatra elemeznénk. Melyek azonban a bizonyítékok, és azok alapján a Páskándi Géza terhére írt cselekedetek és tettek?

III. Áttérünk ezek elemzésére. A Páskándi terhére írt cselekmények tekintetében a vád három fejezetre osztható:

a) Az a tény, hogy közösséget vállalt [*s-a solidarizát*] a Várhegyi István és mások által szerkesztett programtervezettel.

b) Az a tény, hogy új javaslatokat dolgozott ki.

c) A diáktanácsi választás szünetében október 24-én Koczka Györggyel és másokkal folytatott beszélgetést.

A fenti cselekményeket a dossziében található, az előző fejezetben már említett dokumentumok alapján róják fel. Közülük kettő, éspedig a „Tisztelt kollégák...” című beszéd, valamint a cikkvázlata („Egy diák feljegyzései”) soha senki jelenlétében nem került felolvasásra. E körülmény kétséget kizáróan bizonyítást nyer a dossziében, azt pedig, hogy Páskándi netán megmutatta volna őket valakinek, nem is róják fel neki. Mindemellett a vád Páskándi bűnösségének bizonyítékaiként kezeli őket. Ez teljes mértékben ellenkezik a törvényességgel. Az elmúlt 150 évben nem ismerünk precedenst, amikor valakit véleményéért ítélték el, ha egyszer azt senkivel meg nem osztotta. Nem változik a helyzet akkor sem, ha a szóban forgó véleményt valaki papírra vetette. És még ha ad absurdum az említett iratokat úgy fognánk is fel, mint előkészítő aktusokat [*acte preparatorii*], akkor sem volnának a gyanúsított terhére írhatók, mivelhogy az előkészítő aktus, de még a próbálkozás [*tentatívá*] is csak a törvény által tételesen előírt esetben büntetendő. A próbálkozás azonban nem von maga után büntetést, ha a bűnelkövető önként lemond róla. Maga a vád tanúja, Koczka György szolgál bizonyítékkal (lásd 120. old. verso) arra nézve, hogy Páskándi nemcsak hogy nem olvasta fel a beszédet az október 24-i ülésen, amelyre nem sokkal annak vége előtt érkezett, hanem meg sem akarta mutatni Koczkának, amikor ő erre kérte. Ami a cikk-vázlatot illeti, az agitáció kérdése fel sem merül. Nemcsak az említett körülmények miatt (nem került senki előtt felolvasásra), hanem azért sem, mert a megjelenést megelőzően minden cikket előbb a szerkesztőség, a felelős szerkesztő, továbbá az illetékes sajtószerv olvas el. Az említett körülmények miatt a két szóban forgó dokumentum törvényesen nem lehet a vádemelés alapja, ezért tartalmukkal nem foglalkozunk.

Ami a Páskándi Géza által szerkesztett harmadik dokumentumot illeti, vagyis a program-tervezethez fűzött indítványt, az két vádpontot eredményez: a) közösségvállalás a szóban forgó program-tervezettel és b) annak más javaslatokkal való kibővítése, amelyek bekerültek a vádemelés következtetései közé.

A közösségvállalás tekintetében: Páskándi elismerően szól a programtervezetről, és hangsúlyozza, hogy csak a saját nevében beszél, senki nem bízta meg ezzel, ez pedig nem az agitátor vagy a felbujtó hangvétele. Másodsorban, ha feltesszük, hogy a programtervezet elismerő értékelése, amikor arról az egyetem vezetősége még vitát folytatott, bűncselekménynek számít, az semmi esetre sem lehetne a 327. cikkelyben megnevezett, miután a Btk 328. cikkelye vonatkozik bűncselekménynek vagy vétségnek minősülő tettek és cselekedetek elismerő értékelésére, ugyanis törvénytelen egy büntetett, amely kimeríti egy adott cikkely tartalmát, egy másik, általánosabb érvényű cikkelynek megfelelően minősíteni. De – ismételjük – még ez esetben is, vagyis ha a programtervezet helyeslése bűncselekménynek számítana, akár a Btk 327., akár annak 328. cikkelye szerint, Páskándi Gézát bármelyik alapján csak akkor lehetne elítélni, ha bizonyítást nyerne az ellenforradalmi szándék, ez viszont nem-

hogy nem bizonyított, de a vád tanúja, Várhegyi István elveti, amikor a 322. oldalon (verso) kijelenti:

„Leszögezem, hogy közöltem Páskándi Gézával: a programtervezetet csak azt követően bocsátjuk vitára a diákság körében, ha megszereztük a rektorátus jóváhagyását.” Az említett körülmény kizárja az ellenforradalmi szándékot nem csupán ami a programtervezettel való közösségvállalást illeti, hanem egészében véve a Páskándi által kidolgozott szöveg tekintetében is, nyilvános agitációt ugyanis csak szándékosan lehet végrehajtani, ha pedig valaki az általa szerkesztett szöveget csak az államot képviselő vezetőség jóváhagyása után szándékozik nyilvánosságra hozni (márpedig jelen esetben a rektorátus éppen ilyen vezetőség), az kizárja az ellenforradalmi szándékot.

Jogi és törvényes szempontból e tekintetben Páskándit mindkét vádpontot illetően (közösség-vállalás, új javaslatok megfogalmazása) fel kellene menteni még abban az esetben is, ha az általa megfogalmazott javaslatok ellenséges jellegűek volnának, ugyanis a törvény értelmében senkit sem lehet elítélni akkor, ha cselekedetei nem merítik ki azon bűncselekmény minden részelemét, amelyért bíróság elé idézték. Jelen esetben minden kétséget kizáróan megállapítást nyert, hogy nem áll fenn ellenforradalmi szándék. De még a szóban forgó javaslatoknak sincs ellenséges jellegük, sem objektív, sem szubjektív értelemben, miután megállapítást nyert, hogy bekerültek a Felsőoktatási Minisztérium „Javaslatok a felsőoktatás javítására vonatkozóan” című tervezetébe, vagy illetékes fórumok megbeszélését folytatnak róluk. Ezt teljes mértékben igazolták a tanúk: Márton Gyula, a Bolyai Egyetem prorektora, Fogarasi József egyetemi tanár, az események időpontjában az egyetem alapszervezetének titkára, valamint Szigeti József egyetemi tanár. Éppen ezért nem is vesszük külön-külön elemzés alá ezeket a javaslatokat, hanem beérjük azzal az állítással, hogy egészében véve bebizonyosodott, miszerint a Páskándi Géza által felvetett javaslatok vagy helyesek, vagy kis kiigazítással azzá tehetők. Ezt egyébként mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a vád képviselője maga is kénytelen volt elismerni vádbeszédében, hogy ezek jó javaslatok, és amit Páskándi terhére lehet írni, az nem maguk a javaslatok, hanem a használt hangnem, valamint az időpont, amikor őket elő próbálta adni. (Egyébként e két kérdésre – a hangnem és az időpont kérdésére – még visszatérünk.)

Ami a vád harmadik részét illeti, vagyis a kijelentést, amelyet Páskándi az október 24-i ülés szünetében Koczka Györgynek tett, és pedig hogy a diákok „tutyi-mutyi népség” [*„niște papălapte”*], neki pedig keresztül kell vinnie az álláspontját, úgy véljük, hogy ez nem kellőképpen bizonyított, mert jóllehet Koczka György állítása szerint több diák is jelen volt a beszélgetésnél, köztük például Kelemen, őt leszámítva más tanú nem akadt, aki e körülményt igazolná, de még ő maga is azt állítja, hogy nem emlékszik pontosan, Kelemen viszont mit sem tud erről a kijelentésről. A rómaiak idejéből ismeretes a jogban a „testus unus – testus nullus” elve, ami azt jelenti, hogy „egy tanú – nem tanú”, s ez az elv csak annál inkább érvényes a szóban forgó ügyben, hogy Koczka György teljesen felelőtlen módon viselkedett Páskándi „nacionalizmusának” kérdésében. Ha feltesszük, hogy a kérdéses kijelentés elhangzott, akkor az az ülés részvevői elé került javaslatokra vonatkozott, amelyek foglalkoztatták a diákságot, de amelyek nem voltak ellenforradalmi jellegűek, a kijelentés pedig nem meríti ki az agitáció fogalmát. Kitartunk azonban amellett, hogy a kijelentés elhangzása nem bizonyított.

Ennyit a Páskándi Gézát érintő vádpontokról. Egy kérdés maradt még hátra: Páskándi személyisége.

DUMITRU POPESCU

FOGHÁZBAN

■ Az ideiglenes kormány 1990. január 12-én letartóztatott. Nem küldött értem rendőröket vagy katonákat, hogy bekísérjenek. Egy nappal korábban egyszerű idézést kaptam, amelyben az állott, hogy meg kell jelennem a Főügyészségen. Csodálkoztam, hogy ezt az intézményt még nem szüntették meg. Az idézés nem keltett bennem éles veszélyérzetet. Tudtam, hogy december 22-én délben letartóztatták [Manea] Mănescut és [Emil] Bobut, akik Ceaușescu társaságában távoztak, majd Snagovon felejtették őket, amikor a helikopter leszállt, később pedig [Ion] Dincát és [Tudor] Postelnicut is, őket tudtommal a KB épületében. Azt hiszem, szintén letartóztatásban volt Nicu Ceaușescu, akit hasba szúrt egy őrült vagy fizetett gonosztevő, nem tudom, ki volt, s akit a tévéstudióban felpofozott egy újságíró, korábbi protezsáltja. Kiderült, hogy Zoe is fogságban van, akárcsak a Ceaușescu család több más tagja. Ám azóta közel három hét telt el, és a PVB [Politikai Végrehajtó Bizottság] tagjait senki nem háborgatta, úgy tűnt, mintha megtették volna, amit tenni kellett. Időközben megnyugtatót az üzenet is, hogy akadálytalanul kérhetem a nyugdíjazásomat. Persze nem örvendtem annak, hogy dolgom akadt a főügyészséggel. Soha törvényszéken nem jártam, és nem volt túl hízelgő véleményem az igazságszolgáltatásról. Nem törlődött ki emlékezetemből sem a sztálini perek, sem a háború után nálunk is felállított népbíróságok emléke, s nem utolsósorban az a

Egy nap a foglárók
bejöttek a cellába, s
mindegyikünknek
átadtak egy nagy,
vaskos borítékot...

Dumitru Popescu: Cronos autodevorându-se. Reducția celulară. Memorii V. Curtea Veche, Buc., 2007. A válogatásunkban olvasható részletek a 123–129, 165–169, 174–181, 196–202, 224–231. oldalakon találhatók. (A ford.)

JK
2010/7

Constanța-i könyvelő, akit egy hazafias verseket tartalmazó kéziratért elítéltek, s akit magam is segítettém kihúzni a csávából.

Szorongást azonban nem éreztem, afféle gyászos előérzetem pedig, hogy az idézést követően nem térek haza, pláne nem volt. [...]

Az ügyészségen megnyugodtam. A tágas földszinti előcsarnokban nem tolongtak, a légkört normálisnak, civilizáltnak találtam, és meleg volt. Ráadásul már ott várakozott fesztelenül, szinte vidáman Ștefan Andrei és Gogu Rădulescu – mindkettő barátom. De lassan rájöttem, hogy csak adják a bátrát, s a könnyedség felszíne alatt súlyos nyugtalanság vibrál, mint amikor a lelket kezdi átjárni a hideg.

Estig azzal telt az idő, hogy megírtam az ügyészek által kért nyilatkozatot. Azt várták tőlem, hogy indokoljam meg, miért fordította a pártvezetés romboló irányba a gazdaságot, és írjam le a lehető legnagyobb részletességgel a PVB december 17-i ülését, amikor szerintük döntés született a forradalom elfojtásáról, a nép kiirtásáról. Rájöttem, hogy azokra a vádakra kell válaszolnom, amelyek alapján Ceaușescut agyonlőtték: a nemzetgazdaság aláásása és a népirtás elrendelése. A jelek szerint azzal még nem vádoltak, hogy eltűnt az állam kincstárából néhány milliárd. A párbeszédet – mondták – szabadlábon folytathatjuk, letartóztatásról szó sincs, az ügyészeknek nem volt letartóztatási parancsuk, és biztosítottak arról, hogy mihelyt befejezem az írást, akadálytalanul távozhatom. [...]

Nyolc vagy kilenc óra tájban az emeletünket váratlanul fegyveres alakulat szállta meg, a katonák az ablakok és az ajtók mellett, de a folyósón is lövésre kész fegyverekkel állást foglaltak. Az intézkedésnek a jelek szerint két célja volt: megvédeni az épületet az esetleges külső támadástól (vagyis szimatomból nem csalt meg, beigazolódott, hogy nem hiába éreztem reggel: a város levegőjében rejtett veszély terjeng, amelyet az emberek is érzékelnek), egyúttal pedig őrizni bennünket (nem tudtam, a többiek hol tartózkodnak, reggel óta, amikor az előcsarnokban elváltunk, nem láttam őket). Megjelent az ügyész, aki korábban hol alattomosan és fenyegetően, hol színlelt nyájassággal tárgyalt velem, és közölte: nem kell tovább írnom. Mivel a városban „események” zajlanak, nem mehetek haza, ahogy korábban megegyeztünk, az éjszakát kivételesen fogásban kell töltenem. Utólag megtudtam ezt azt az akkor este Bukarestben történt eseményekről. Akkor játszották ki a jelek szerint utolsó kártyájukat a Kelet és a Nyugat szponzorai, ez konkretizálódott a hatalmat már birtokló Iliescu-csoport (perdöntő) összecsapásában a Mazilu-féle csoporttal, amely mintha az égből pottyant volna, és oda is szívódott volna fel a kudarc után. (De miért Mazilu? Mit képviselt Romániában ez az alak?). [...]

Az olteniței tengődés napjaiban a hatalom részéről kapott második csapás „a négyek” elítélése volt. A hatalom friss birtokosai rájöttek arra, hogy az élvhajhász álfilozófus, Voican elmélete – félelemmel legyűrti a közvéleményt, megbénítani az új vezetés ellenzékét, akármilyen tarka, szedett-vedett, tartást és szakértelmet nélkülöző volt is –, ez a fasiszta fogantatású elmélet, hogy hatásos legyen, nem várhatja ki, amíg lezajlik a PVB tagjai ellen a hosszas és nehézkes per. Azonnali, átütő erejű demonstrációra volt szükségük, újabb lélegzetelállító villámcsapásra. Nem az igazságtétel foglalkoztatta őket, hagyták magukat sodortatni a Târgoviștén végrehajtott gyászos kivégzéstől, ahol az igazságszolgáltatás egy groteszk színjáték keretében engedelmesen a félelemkeltés sokkjának szolgálatába állott. [...] Manea Mănescu, Emil Bobu, Ion Dinca, Tudor Postelnicu – mint ismeretes, ők voltak „a négyek”. Perük a mi letartóztatásunk után zajlott, ennél fogva nem volt módom a televízióban követni lefolyását, amit róla tudok, másoktól hallottam. Rideg, katonás, zsarnoki esemény volt. Az utolsó szó jogán mindegyikük egy-egy percet beszélhetett. Előzetesen vagy a tárgyalás szünetében ígéretet kaptak: ha nem nehezítik meg a bíróság dolgát, számíthatnak jóindulatára. Ez egyeseiket – miután még sokkos állapotban voltak – arra készítetett, hogy ne is védekez-

zenek, hanem inkább hamut szórjanak a fejükre képzeletbeli bűnökért, amelyek nem is alkották a per tárgyát. [...]

Egyszer csak eljutott hozzánk a hír, hogy ítéletet hirdettek. Nem is tudom, ki újságot el, talán a kapitány. Népi pirtással vádolták és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték őket. Mit mondjak? Összevettem a büntetést és a személyt – ez a legsúlyosabb módja az igazságtalanság érzékelésének. Az emberiség elleni bűntettel, egy etnikai, vallási vagy nemzeti közösség kiirtásának (valóra is váltott) szándékával vádolják Manea Mănescu? De hiszen én ismertem ezt az embert – egy légynek nem tudott volna ártani! Azoknak a bírácoknak elment az eszük?

Nem ment el! A saját perünk során rájöttem, a bírác eszüknél vannak, éppen csak egyeseket foglalkozásuk annyira elembertelenít, annyira beléjük ivódik az érzéketlen kegyetlenség, látásuk annyira megzavarodik, hogy az „ügy” háttérét már nem is látják. [...]

Négy hónap múltán elvittek onnan. Elhárult a veszély, hogy fogva tartásunk előidézzék akár egy külföldi különítmény, akár belföldi „halálbrigád” beavatkozását – mert hát ez készítette arra fogva tartóinkat, hogy éjjel-nappal tankokkal, a háztetőkön elhelyezett gépfegyverekkel, a folyósón tartózkodó katonákkal őrizzenek. [...]

Katonai szempontból végre normálisan fogva tartottak lettünk, annál is inkább, mivel vádlóink egytől egyig arra a következtetésre jutottak: eljött az ideje, hogy politikai foglyokból átváltozzunk közbűntényesekké. [...] Nem árulták el, hova visznek, de azért megtudtuk, hogy a belügyminisztérium és a főügyészség fogdájáról van szó – egy bevezethetetlen, maximálisan biztonságos, minden oldalról védett épületről. [...]

Estére be is költöztünk. Nem láttunk mást, mint egy néptelen, csendjével a sürgősségi kórházakra emlékeztető folyosót, valamint a cella kívülről vasrudakkal ellátott, szegecselt ajtaját. Miután elült a nagy erővel megrántott tolózárok okozta zaj, egymásra néztünk mi, egyvüvé zártak: Gere Mihály, a pártgazdaság idős főnöke, Constantin Radu, a káderosztály vezetője és jómagam. A zárkát három vaságy befogadására méretezték. Az egyik sarokban nyitott törökvécé, műanyag lemezzel lefedve, mosdókagyló helyett pedig egy gumicső. Polc gyanánt a falba szerelt lécsupronak, az ételt ugyanis az ágyon ülve fogyasztottuk el. Sodronybetétes, kissé megnyitott ablak, s az ajtó, ahogyan belülről látszott, a beléje vágott kis deszka csapóablakkal – ezzel az utolsó részletig leírtam új otthonunkat. És még – szinte elfeledtem – a mennyezet közelében, az ajtó fölött, zöldesfehér fényű neoncső, amely úgy világított, mint éjszaka egy teherautó fényszórója. Esteledéskor felgyújtották, és reggelig égett, amikor feljött a nap, hogy az ember csak akkor tudjon aludni, amikor a fáradságtól homályba borul az agya. [...]

Nehéz volt hozzászoknunk új őreinkhez. Azoknak a romlatlan embereknek, akiknek az elvesztését most fájlaltuk, véletlenül kellett foglári teendőket ellátniuk – ők elfogadták a tekintet szabadságát olyan személyek részéről, akikkel szemben nem tápláltak ellenérzést, és az emberségnek a szolgálat megkövetelte hiányát magán jellegű emberséggel helyettesítették. Az itteniek hivatásos fegyőrök voltak – bennük már rég elmosódott a határ nyilvános és magánszféra között. munkájuk amolyan eleven bábokra irányult, s mindaddig, amíg ezek engedelmesen követték az utasításokat (bármilyen értelmetlenek és gyötrelmesek voltak is), nézésük kifejezéstelen maradt, világosan jelezve, hogy őket semmi más nem érdekli. Elég volt azonban a legkisebb ellenkezés, munkájuk akár szándékolatlan akadályozása, máris dühbe gurultak, arcuk elkomorult, tekintetük elfátyolosodott, és érezni lehetett, hogy karjuk már-már ütésre lendül. Emellett elvárták, hogy minden mozdulat vagy szó tiszteletteljes alázatot fejezzon ki, az őrizetes önérzetét összetévesztették az ellenállással vagy lázadással.

A második nap reggelén a korosabb, testes Gere Mihály a törökvécén összezsugorlott, és nem tudott felállni. Még csak nem is végezte el a szükségét. Raduval közösen

üggyel-bajjal kiemeltük onnan, ő azonban megijedt, és sírva fakadt – a megaláztatás és a szégyen hatására, meg amiatt is, hogy nem végezte el a dolgát, de az erőlködéstől a szíve is rendetlenül vert. Dörömböltem az ajtón. Abban a nagy némaságban bizonyára messze elhallatszottak az ütések, de nem jött senki. Egyszer csak azt láttam, hogy nyílik a csapóablak, és benne megjelenik egy fél arc.

A szolgálatos foglár – sovány, sápadt, aszott arc – szótlanul figyelt. Hallotta és felfogta, miről van szó. A bőbeszédű Radu elejétől fogva előadta a történeteket. Unottan pislogott: „És mit akarnak?” „Egy ülőalkalmatosságot – válaszolta Radu –, amelyik ilyen magas, aztán meg...” – és mutatta a kezével, milyen legyen. „Olyasmi nincs” – szólott a koravén merev, fakó arccal, miközben a szeme is alig rebbent, vékony ajkait is alig mozgatta.

Egyébként ez volt az egyedüli alkalom, amikor szólt hozzánk. A csapóablakot több alkalommal kinyitotta, hogy beadja a raktárból hozott gyógyszert, hogy (amikor az ügyészekhez hívtak) utasítsa egyikünket, öltse magára a zubbonyt, vagy ha sétálni vitt – de mindig beérte egy kézmozdulattal. [...]

Hagyta, hogy Radu elmondja a magáét, becsukta az ablakot, és eltűnt. Gere végigfeküdt a priccsen, és feszülten arra összpontosította akaratát, hogy parancsoljon beleinek. Tanakodtunk, mihez kezdjünk. Elég sok idő múltán hátra csapódott az ajtó, és belépett a foglár, kezében egy ócska hajlított székkal, amelynek elfűrészelték a lábait, és kiemelték a lapját. Intett Gerének, hogy próbálja ki, s azzal távozott, rá sem hederítve a pillanat izgalmában túljátszott hálálkodásunkra. Ezek szerint jelentette a dolgot a parancsnokságon, így született a döntés, hogy ez legyen a megoldás. A szék vagy korábban készült, amikor történt már hasonló eset, vagy most állították elő.

Úgy véltük, emberünk tisztességen teljesítette feladatát, de messziről lerítt róla, hogy a Gerével esett kellemetlenség hidegen hagyja, ha a főnöke csak megvonta volna a vállát, annyiban marad. Az ő baja, ha egyszer öreg és tehetetlen! Akivel ez az „érzékeny” váltásban dolgozott, jól megtermett, hízásnak indult fiatalabb férfi volt, minden jel szerint cigány. Megállás nélkül kerepelt, beszéde a kelleténél sokkalta több szóból állott. De ironikus is volt, ha szólt hozzánk, sohasem mulasztotta el, hogy halvány célzást ne tegyen korábbi társadalmi pozíciónkra, amiben az is benne volt: örvend, hogy most ő parancsolhat nekünk. Leplezetlen gúnnnyal és lenézéssel bánt velünk, s ha az ő irányításával kellett mennünk valahová, úgy terelt bennünket, mint kis juhnyáját. Már a külseje olyan volt, mintha kezében botot tartana.

Jóval később, a tárgyalás folyamán, megismertem a börtön igazgatóját is. Ezredes volt, civil ruhát viselt. Van róla egy felejthetetlen emlékem: megragadta a karomat, megpenderített, és arrébb lökött a katonai törvényszék folyosóján hisztérikus dühében, hogy a PVB használni merészelte az intézmény közbécéjét az ő kifejezett jóváhagyása nélkül. [...]

Egy nap a foglárak bejöttek a cellába, s mindegyikünknek átadtak egy nagy, vaskos borítékot – az átvételt aláírásunkkal igazoltuk. A boríték a vádiratot tartalmazta – a dolgot inkább terjedelmes tanulmánynak látszott, mintsem jogi dokumentumnak. [...] Két teljes napon át olvastam összeszorított fogakkal, s alig tudtam úrrá lenni azon a fojtogató érzésen, amit a kénköves kigőzölgés láthatatlan párái váltottak ki. Mások akkor szüneteket tartottak olvasás közben, hogy többszöri nekirugaszkodással egy hét alatt fejezték be. Egyébként nem is sürgetett senki. a mérget befecskendezték a cellákba, s most hagyták, hogy magunkba szívjuk, járjon át bennünket örök életünkre. [...]

Alig fél évvel az „eseményeket” követően, amikor okaikat és jellegüket illetően javában zajlottak még a politikai viták, amikor arra nézve, hogy milyen történelmi meghatározás illik rájuk (felkelés, államcsíny, csoportos ifjonti vitézkedés, külföldről irányított lázadás stb.), homlokegyenest ellentétes változatok kerültek forgalomba és csaptak össze egymással, a dolgot, mint egyedül szentesíthetőt, „az

egész nép forradalma” kifejezést használta. (Szembeszökő a hasonlóság az 1944. augusztus 23-i események meghatározásával, mintha bizony a kettő ugyanazon magas doktrína forrásából merített volna, lévén hogy örökre az örökös Románia fölött. Akárcsak akkor, az előfeltevés az volt, hogy az ellenállás bármely formája – előtte vagy utána – nép- és nemzetellenes magatartás, ennél fogva kíméletlen büntetést von maga után. Következésképp a vádlottak minden egyes tette és véleménye az alábbi két, vitán fölüli alaptételhez viszonyítandó: 1. társadalmi forradalom volt, 2. az egész nép részvételével. Az ezzel ellentétes adatokat kizárták a jogi elemzés látóteréből, kirekesztették a per köréből. A vádirat szerzői ennek az értelmezésnek a tudatát tulajdonították a korábbi Politikai Végrehajtó Bizottságnak is, úgy állították be a dolgokat, mintha az már december 17-e estéjén tisztába jött volna azzal, hogy mi az egyértelmű helyzet. Ezt egyetlen bizonyíték sem támasztotta alá, épp ellenkezőleg, világos jelek mutattak arra, hogy a dolog fordítva állott, ám a vádirat magát a kategorikus kijelentést kezelte bizonyíték gyanánt.

Mihelyt ezeket a cáfolhatatlan premisszákat lefektették, már csak annak a rögzítése maradt hátra, hogy a PVB elszánta magát arra, hogy a forradalmat vérbe fojtsa és a román népet kiirtsa. A december 17-i ülés jegyzőkönyvében foglalt tények mind elmentmondtak ennek a konklúciónak, az ügyészek azonban ezeket habozás nélkül félresöpörték. Kiterjedt, aprólékos, durva hamisítást végeztek. Mellőzték azt, ami nem felelt meg, átértelmeztek, kiforgattak, vádló töltettel láttak el mindent, ami csöppet is kétértelmű volt. A szerzők csavaros észjárása eredményeképpen megszületett végül a következtetés, kimondatott a látélet: a bűn neve – népirtás.

Teljes mértékben igazolódott a „négyek” ügyében ítélező bírák nagyszerű felfedezése, akárcsak a tárgovístei „törvényszék” magas fokú szakmaisága. Amikor azt a 170 oldalt olvastam, nem volt birtokomban szakmai dokumentáció a népirtás büntetére vonatkozóan, ahogyan azt a háború után nemzetközi fórumok kidolgozták.

Épp ennyire kevésbé felkészültnak bizonyult a közvélemény is a román igazságszolgáltatás e hallatlan erejű felismerésével kapcsolatban. Senki nem hangoztatott ellenvéleményt, amikor kihirdették azokat az ítéleteket, amelyek Romániát a törvényszéki kazuisztika élvonalába emelték. [...] A vádirat nem jogi aktus volt, hanem a fél éve Romániában lezajlott eseményeknek, továbbá annak az eléggé összefüggéstelen gyorsírási jegyzőkönyvnek leegyszerűsítő, túlhajtott átpolitizálása, amelyben minden egyes szóhoz, szünethez vagy mögöttük meghúzódó gesztushoz egy rajoni propagandista toldott hozzá jelképes jelentést. [...]

Hogy a dolgozattól teljes mértékben idegen volt a jog szelleme, az a tény is bizonyította: nem egyénekéről szólt, nem személyes vétkességet írt körül – holott a büntető törvénykezés más ítélezést nem ismer –, hanem bűnelkövetők valóságos kolhozával operált. Az egész rakást együtt vizsgálták, a PVB amolyan többfejű sárkányképét mutatta. Jóllehet a büntetéseket olyan személyekre kellett kiszabni, akiknek saját nevük volt, a bűnösség egy összemosódó testületre vonatkozott. Láthatóan ez volt az egyetlen módja annak, hogy megkerüljék a gyanúsítottak személyes vétkességének bizonyítására vonatkozó kötelezettséget, hogy túltegyék magukat azon: nem képesek az érintettek személyével külön-külön megbirkózni. A kategorikus megrovás, az intézményes politikai hovatarozás, a feltételezés, hogy ha egyszer az egész elvetendő, akkor ezért a teljes felelősség a töredékre hárul – ez adta a szavakat a vádlók tollára. [...]

A jilavai börtön foglya voltam 1990 nyara és 1992 ősze között, leszámítva egy rövid megszakítást az utolsó év elején, amikor a legfelső törvényszék katonai osztálya felmentő ítéletet hozott. Kezdetben egy különálló szárnyban található cellámat néhány, az „eseményekben” szerepet játszó vidéki tiszttel osztottam meg. Miután az ő ügyüket áthelyezték a megyei törvényszékekre, több hónapig egyedül voltam a cellában, ami lehetővé tette, hogy írjak. Ebben a kedvező helyzetben kezdtem nap-

lót is vezetni. Közeli cellákban volt elhelyezve Ion Radu, valamint Olteanu tábornok (Pană, Szász és egy-két tiszt társaságában). 1990 végén egy ideig kórházban voltam (őrizet mellett), amikor pedig visszajöttem, az egyik központi épületrészbe avanzsáltam – átmenetileg a Brăila megyei első titkár, Lungu, majd pedig egy időre Manea Mănescu és Andruța volt a cellatársam. (Valójában neki is Nicolae Ceaușescu volt a neve, akárcsak a bátyjának, a családban Nicunak szólították, de a börtönben az apja nevét használták a tévedések elkerülése végett.) [...] Az éhségsztrájk alatt egy cellában laktam Ioan Tomával, majd az újabb fogva tartás idején Postelnicu és ismét Manea Mănescu volt a cellatársam.

Amikor Andruța és Mănescu mellett a cella harmadik lakója lettem, úgy találtam, hogy kettejük között eléggé feszült a viszony. Andruța, a belügyminisztérium Otopeni-i tisztképző iskolájának parancsnoka, tábornok, nyers, fölényes, merev személy volt, egyenesnek vélt beszéde valójában durvaságot takart, nem tudom eldönteni, hogy ez a kaszárnyai szellemnek vagy neveltetésének volt-e a következménye. Érdes magatartásában, hajthatatlan beszédmódjában, kemény replikáiban mintha családi vonásra ismertem volna, s ez helyenként magára N. C.-ra emlékeztetett. Az elnök azonban nála csiszoltabb volt, ő tudott lágyabb, hajlékonyabb is lenni (bár nem tudom, ez valódi lényét is érintette-e, vagy csupán felszíni engedmény volt), láttam felszabaldultan is nevetni, elfogulatlan, bölcs emberre valló ironiával. A klán vérmérsékletéből Andruța csak ezt a metsző nyersséget őrizte meg magának, mindenre türelmetlenül reagált, mintha az általa mondottakat, még a legkisebb ügyekben is, szentírásként kellene kezelni, ő pedig azokból nem engedhet. Született fanatikus volt, ezt a hajlamát csak fokozta tisztí foglalkozása és betegsége. Súlyos cukorbeteg volt (akárcsak a bátyja), szigorú orvosi előírások szerint étkezett, saját maga gondoskodott gyógyszeres kezeléséről, kezdve a reggel hatkor beadott első injekcióval. [...]

Volt egy kedvenc beszédtemája, ő hozta elő, ha velem társalgott, és annak kapcsán egész sor bizalmas dologba beavatott. Ez a téma Elena Ceaușescu személye volt. Az első feltevés, amelyet bizonyossággként próbált tudomásomra hozni, és amelyért kész volt körömszakadtáig kiállni, noha én kétségeimet hangoztattam: az elmúlt években Elena Ceaușescu külföldi titkosszolgálatoknak dolgozott. Egyetlen bizonyítékkal sem támasztotta alá ezt a szenzációs kijelentést, csak következtetéseket, feltevéseket, közvetve mellette szóló tényeket adott elő. Szerinte nem azért gyakorolt káros hatást N. C.-ra, mert ostoba volt, ahogyan az a közvéleményben elterjedt, hanem ezt tudatosan tette. „Hogyan, helytelen döntéseket sugallt neki, és szándékosan ártott az országnak?” – kérdeztem. Szerinte nem érdekelte, kinek árt, egyedül az foglalkoztatta, hogy mi jó neki. „És miféle jó az, ha a férje, a klán feje, kudarcot vall egyik vagy másik téren az ország vezetésében?” „Az a férj kudarca és nem az övé” – válaszolta erre. „Na és hol szakadt meg érdekeik összefonódása?” „A hatalom kérdésében.” „Vagyis?” „Vagyis ott, ahol eldől, hogy kié a hatalom”. „Igazán? – kérdeztem. – De hiszen a klán a hírek szerint Nicut szemelte ki. Ő tehát saját számlára dolgozott volna, férje és fia ellenében?” Igen, Andruța meggyőződése szerint ebben sántikált. „Mint feleség, mondjuk, kapható lehetett árulásra – jegyeztem meg –, de mint anya?” Amire Andruța zavaros történetekkel állt elő ókori és középkori királynőkről, akik minden habozás nélkül ugyanígy jártak el, hogy megkaparintsák a trónt. Nyíltan közöltem vele, hogy ezek a történelmi utalások engem nem győznek meg. Kértem, adjon szilárdabb támpontokat. Már ha van neki, különben... Kötélnek állt. Előhozta Tito válását. Mit gondolok, miért vált el a feleségétől? Egyébként a hivatalos közleményben tételesen az szerepelt: Jovánka beleszólt a közügyekbe. A sor Mao Ce-tung feleségével folytatódott. Nem a saját érdekében ármánykodott, egész Kínát felforgatva? Szóba hozta még Peron utolsó feleségének dossziéját. Csakhogy ő – hívtam fel a figyelmét – kívárta a tábornok halálát. „De azért, hogy ő lehessen halála után az elnök, nem lépett már korábban működésbe?”

Felkértem, nevezze meg a szóba jöhető külföldi titkosszolgálatokat. Az oroszra, az amerikaira gondol? Talán egyikre is, másikra is – válaszolta talányosan. „Vajon nem túlbecsülése ez Elena Ceaușescunak? – szegeztem neki a kérdést. – Nálam is jobban kell tudnia, hogy nem volt valami nagy ész.” „Rosszra minden nőnek van esze” – válaszolta széles vigyorral. Hosszas szünetet tartott, érezhető volt, hogy következik a nagyágyú: „Vannak konkrét tények is!” „Az már más – szoltam erre. – Ki velük!” Egy ideig tartózkodott attól, hogy megtörtént dolgokról beszéljen. Valahányszor visszatért a témára, hogy más nézőpontból vesse fel Elena Ceaușescu állítólagos árulását, én pedig emlékeztettem a „konkrét tényekre”, azonnal alábbhagyott a lendülete.

Végül azonban felfedte a titkot. Mint kiderült: ez élete nagy titka. A bizonyítékok arra nézve, hogy sógornője nemcsak hajlamos volt összeszűrni a leveit idegenekkel, de már meg is tette, méghozzá fiatalon, ő pedig rajtakapta, s az árulásnak ő az egyedüli szemtanúja. „Ne mondja” – mondtam erre, és biztattam, vágjon bele, figyelmesen hallgatom. Íme, hogy s mint történt. A háború idején a bátyja már udvarolt a lánynak. Mit udvarolt! Rendesen szerették egymást, mint férfi és nő, épp csak nem keltek egybe. N. C. börtönben ült, és Andruța elment a lány lakására, hogy üzenjen valamit a fivérének, vagy megtudjon a lánytól valamit. Elena albérletben lakott a sógornőjével, szintén bebörtönzött bátyja feleségével. Nagy nehezen odaért – valahol Bukarest szélén laktak –, hát az ajtó zárva. Ez neki rosszul jött. Sétált egyet, térült-fordult, majd visszatért. Egyszer csak zeneszót hallott kiszűrődni. Szólt a gramofon. Tehát vannak odabent! Nem akarnak vendéget fogadni? Nem hagyta magát. Megkopogtatta az ablakot, dörömbölt az ajtón, bekiáltott. Végül az ajtó résnyire megnyílt. Egy kis lökés, és már bent is volt.

„Mit gondol, mit láttam, amikor beléptem? Két német volt a szobában. Igen, két katonát, váll-lappal. Idegesen izegtek-mozogtak. Felálltak, és közölték, hogy épp menni készültek. A két lány viszont nyugodt volt. Egyikük intett, majd felvilágosítanak, ha a férfiak távoztak. Az asztalon sütemény, csokoládé, konyak. A gramofon lejárt, kikapcsolták.” A két német – nem emlékezett, tisztek voltak-e vagy alacsonyabb rangfokozatúak – udvariasan elbúcsúzott, kezet nyújtottak neki is, és elmentek. Ő nem vonta felelősségre a hölgyeket, nem faggatózott, mivel semmi joga nem volt. Várta, mit mondanak. Előadtak egy komplikált mesét, amelyből az derült ki, hogy olyan információkat szereznek tőlük, amelyeket továbbítanak Petrescunak. Állításuk szerint különleges helyzetben ismerkedtek meg velük, s mindenről, amit mondtak, kiderült, hogy különleges, azaz titkos, felforgató.

„Netán gavallérok voltak” – próbálkoztam az egyszerű magyarázattal. „Maglehet, ámbár ahogyan találtam őket, nem annak látszottak. Még csak nem is táncoltak. A gramofon szólhatott azért is, hogy elfedje a beszédet.”

„Ez – mondtam – csupán közvetett bizonyíték arra nézve, amit állít. Abból, hogy ötven évvel ezelőtt találkozott két vacak német katonával, nem következtethetek arra, hogy...” De valami másra voltam kíváncsi. „Szólt erről a bátyjának?” – kérdeztem.

Határozottan tagadta. „Hát vele szóba került még valaha?” Erre is nemmel válaszolt. „Ellenben...” „Ellenben mi?” „Ő nem felejtette el!” Felnevettem. Hogy felejthetne el egy nő ilyesmit? „Bizonyára végig megfigyelés alatt tartotta. Hacsak elfogadható módon elő nem adta a dolgot a férjének. De még akkor is...” „Úgy nem felejtette el, hogy pikkelt rám – tette hozzá Andruța. – Látni sem bírt. Én voltam a legutálatosabb testvér. A többieket is ellenem heccelte. Annyi év alatt nem jártam összesen a házukban – és mutatta, hogy egy kezén megszámolhatná. – Ő tartott távol.” „Talán ezért is tulajdonít neki ördögi terveket.” Nem adtam nagy súlyt a szavaimnak, csupán azt kívántam tudomására hozni, hogy szerintem nem tud komoly érveket felsorakoztatni elmélete mellett.

ZSÁVOLYA ZOLTÁN

Mikszáth nőalak(/h!)jai

(egyelőre vanília, citrom, puncs ízű és kakaós mignonok)

Ki találta ki Tóth Marit? Naná, hogy Mikszáth! Vagy talán
Amerika is benne van; fránya „reálmusi” szerelő
szőnyege. S a kapitalizmusé kandalló előtti, süppedős?
Aligha. Mindegy is, úgyse fekteti le oda Noszty. Oda
se, mert Feri „jó” fiú. Neki elég lenne egy formál’ *komp-
romittálás*. Mint Marinak, a végén. (Buta-szép szőke lány.)

Errefelé lejtenek más ilyen „kedves kis portékák” is, fejünk
amerre csak fordul. – Timár Zsófi, ki a fekete
kendő alól ki se lát, fájó mosolyát őrzi. A Péri lányok.
Ők bezzeg rátartiak. Még hányan! Mázas vanília-mignon
mind, tetejükön a csokoládé gyászcsíkjai összeérnek.
(Volna len tényleg *lenségük* – amily viccek róluk szólnak!)

*

„Csinos kis bolondság ez az Izrael Izsák.” Csinos kis
okosság Vilma kisasszony, a Nosztyéktól. Ha-
marosan Kopereczkyné. S vidéki a mulatság; minden
ízét kiélvezi, midon leánykori barátja, Kornél gyakran
„sakkozik” vele (a férj házititkára). Életkép, sötétben.
Literátus fantázia képzelgethet el kissé durvább folytatást.

Addig folyócska lesz a nő; hömpölyög városszélesen;
terjedez’: az merít belőle, aki akar; hérakleitoszi
nem-ugyanazság. Keskeny, fehér kezű. Hajából
villámokat lehet kifogni (ezüst csattok fekete kazalban).
A fáma: kosháton tapod lába. Nagy hallgatás esküvőjéről,
mi *után* szétterül teljesen; Amazonasszá válik bizonyosan.

*

Nemcsak megnyílik, Estelláért, a csapópadló, hanem
alatta is felörvénylik tulajdonképp – tátogva – a semmi
pinceszája. Tömlöchöz becsüli magát... Igaz, *a vén
hülye* sem őt, sem saját magát nem tanítja becsületre...
Legkevésbé játszik észre, tisztességre az egzaltált gróf,
indoka bár: a „szemérem elleni vétségért” süllyeszt le.

Mindazonáltal egy frászt lesz délceg Pongrácz-asszony E.,
tollas kalpagú, harmatos arcú, fehér ruhás, aranyos
cipellőjű; történelmi nagyságok anyja későbbben. Nem.
A donna érzelmi üzlet-vetése ez: „Zsák krumplival
ekvivalens a férfi.” Csekély. S mégha virtuóz akrobatai
izom-játék juttatja is vele, mentvén, galamb turbékoláshoz!

Előbb, persze, a statika látszik megalapítani a szerencsét;
kéttaraszos atlaszszoknyában előadott megannyi
láb- s kézprodukció. Ám hogy „ára” öt-hatszáz rhénusi
forint lehet (és egyáltalán!), hát az viszonylagosítja is
noha otthonosítóan) megítélését: „Háziállat!” – Bár (?)
jó mell, acélidomok, rőt haj, szeplősség, mandulaszemek.

*

Dőry a törben. Ez lehetne tonképp a „regény” címe, de
csak a *román* elején. Később már: Buttler János úr a
törben, azaz vad csapdában. A pácban. Lemenve
végül a térképről, gravement fájón, panasztól csípve.
S felhőket konstatálni... Vagy eltűnni, vagy bármi!
Mindezt pedig valakiért, aki halovány és Máriának hívják.

Nos, alapjában kevéssé emel rá kifogást a test, a szív
tesz be a projektnek. Pedig a revolveres örömapa se
tolhatja bárki macskajancsihoz a „leánkát”, efelől
nincsen kétség, ha már férjhez kelletik adni. *Vís*
maior, faterkám! (Nem menne babra „kézimunkája”. Így?
Gauguin egy romantikus megostromlása Tahitin az egész.)

Homéri kacat

Briszeisz „micsodás csöcse”, jaj! Node csitt, nem egészen
ezt akarul mondnom – meglehetősen kísértetiséggel
tud lenni a *téma*. Illőbb tán, ha midőn, s valahogy, majd
jó „szólószedetés” keretében szisszen fel kicsi, ékes,
karcsún tekerült hermelin-kígyónk. Ki is, megszapordván
előnyei” *tőke*-optikán, alig ember többé. De a jó, a szép!

Merthogy akárhány Légfújtságú Dudás a tőle kalibrált
em(e)lős lebegéssel nem is *hóchi platót*, hanem inkább
deszka-romos pajtatetőt nyit a lég-magason, ahová *fel-*
eshet bár, ám maradása se sincs. S hol hamarossan
kitűnik, hogy „lufi” ő csakugyan; csuda-formás és
áramvonalú üres ég: Lappadt Fogdozmány. Nem egyből!

Óvatosan hát! Amint feszes-puha aknák özönében,
huha!, vigyázva oldalazik maga Bacchus. De hiszen már

hófehérek azok! Síma, bizony, pörsenésszerű gombjuk,
érdes-zord. Literátor közlendheti róluk: „tegezveg”.
Hon értvén ezt, s nem mást, látni a dús, vígsági szürethez,
nos: nagy termés – drágult bor –, s telivér lányokkal ajándék.

*

Ennyi elég ebből; bízvást elhagyhatsz mindennemű gazdát
önmagadult mélyben, el a tájakat és hegyeket! Míly
hófehérek azok! (Akárha a Soracte.) Tizenöt-húsz
négyyszögölenként viskó rajtuk, virulens alig-úrnak
lakhelye mind nyáron; kit mint csunya köszvény, e tulajdon
fenntartása ha kínozt, vágyva üvölt: „Haza, városi ólba!”

Húz, már hogyha túlélte vele terrort, évtizedest, felesége,
s lánya, akár valahány, míg fia ott marad incsel-
kedve a vénnel avagy *nincs is*. Ami, úgy-e, erős csend
szőlőhegy nyirkos, elillant, légüveges terű hátán?
Honnan az apament akarat ellenmozgásába merülve
tengődik minden, mígnem vitorlát bont és elrepül ősszel...

*

Trószki az iskola addigra; egy srác ébren benne; „troliakkal”
venné be a *disco* várát szombaton. Ejnye, dilettáns
megközelítés! (Még ha logisztikain jó is, hiszen *arra*
hord út, hol lejt az Ikernővér táncot.) Mire szól („Hi!”),
„hájba” tizenhat mindkettő: meglép; dadogón, ki-kihagyva
áram alatt a kölök: „Busz kellett volna ezekhe’, falóul!”

Sárga, veres, rozsdás október jön, vagy már a november
lesz, mire gyász-fényes filmjét többször is adják
vérfulu Trójának harmadfél hónap alatt – mitől eldől
(részeg) a drága *Ikerlet* hétvégén, deli ünnepelőtben...
Megjővén aztán a bratyó ama szíjeteletlen Mátra-alomból
(vagy hát -aljról), hoz csitrit, feketét, a családi panelba.

„Hát ki »cigány«: ki lopóz’, legalább, oda, *lopni az éjben?*!”
– szól a muter, nyújtófával a kézben. Alig is cudarítja
durva gyilok, de hiszen ő megmarad ismeg
annak, aki mindig volt, ugyebár: nagy- s házfütyülőnek.
S színre ma színt tesz a sors, hiszen, íme, a szülni kiírtak
haj-/bőr-jelmezt kicserélnek. Helené ébenbe bebágyad;

Andromakhé, ez Iker-Fél, még (node festvén!) besötétlik
szintén; annál inkább szőkél – az a Nap! – a tesója.
Bárha nevek csak mind, kutyaként lohol, ó, a *jelentés*;
szoknyájuk után: Briszeisz lesz a másik Iker-Fél.
Elnéz már dadogást; a fiúja trolin át, buszon innen
úgy bliccel, mint Brad Pitt, ha etájt éldelne helyében.

DÁVID GYULA

HÉT ESZTENDŐM ELSŐ KÉT HÓNAPJA

■ 1957. március 12-én hajnali 2 órakor arra ébredtünk, hogy mozgás van az udvaron. Szokatlan volt a dolog, mert egy Pata utcai munkásház hátsó, egyszoba-konyhás lakásában, az udvar végében laktunk, a kapu általában zárva volt, s a háziak sem voltak azok az éjfél után jövő-menők. Mire magamhoz tértem, már bent is volt a konyhában egy ismeretlen arcú kövérkés ember, s hárman is nyomultak utána.

„Házkutatás” – mondta Király főhadnagy – mert később megtudtam, hogy így hívják –, kezében lobogtatva az erre vonatkozó papírt.

Feleségem a szokatlan mozgásra felébredt négyéves kislányunkat nyugtatgatta, ők pedig, mire felöltöztem, már hozták is tanúnak a háziasszonyt és a férjét, aztán nekiláttak az íróasztalt, végsősorjálták a könyvespolcon lévő könyveket, egyikük a Tolnaidolgozatomhoz összeállított bibliográfia céladobozát nézte-olvasta laponként. Még nem hajnalodott éppen, amikor az íróasztalon ott volt a „zsákmány”: egy levél Pálffi Andor barátomtól, a gyergyószentmiklósi líceum orosztanárától s néhány gépelt lap: az egy évvel azelőtt megjelent, Tordai Zádorral közösen szerkesztett *Kuruc költészet antológiája* maradékanyagából, néhány olyan verssel, amelyet „lázító tartalmúnak” minősítettek.

Később, amikor a kihallgatások során vallatótisztem asztalán viszontláttam őket, láthatólag ő is csodálkozott rajtuk, hiszen még a legvadabb fantáziával sem lehetett kapcsolatba hozni tartalmukat bármiféle „felforgató” tevékenységgel. Az is lehet, hogy „szakmai becsületből”, öngigazolásul vitték magukkal, tanúsítandó: annyira éberek voltak, hogy még ezeket is észrevették – ennél súlyosabb elhozni való tehát bizonyí-
 isten nincs.

A házkutatás befejeztével Király elővett egy letartóztatási parancsot – 24 órára szól.

– És meddig fog ez még hosszabbodni? – kérdeztem.

– Az attól függ – válaszolta sejtelmesen.

A kérdés előzménye az volt, hogy vagy két héttel korábban, a Várhegyi Istvánék tárgyalásán már szóba került a nevünk: Bodor András professzor, aki mint a kar dékánja, hivatalból volt ott, mondta, hogy a diákoktól megkérdezték: voltak-e kint a temetőben halottak napján, és hogy kivel. Ketten, akik a másodévesek közül, Koczka Gyuri és Kelemen Kálmán engem említettek és tanársegéd-kollégámat, Lakó Elemért, aki az elsőévesek egy csoportjával ment ki, virággal, gyertyával.

– Érdekes – mondtam Bodor Andrásnak –, engem kellett volna megkérdezniök, hogy mi volt a temetőben.

Aztán napirendre tértem a dolog fölött.

Hát most eljöttek, hogy megkérdezzenek.

Megvárták, amíg felöltöztem. Úgy éreztem, húzzák az időt, nemsokára az is kiderült, hogy miért: várták volna vissza az autót, amelyik idehozta őket. Az azonban nem jött, így hát gyalog indultunk el a már hajnalodó városon keresztül. Az ajtóból még hallottam, amint kislányom kérdezi: „Hová viszik édesapát?” De már jöttünk kifelé, a háziasszony és a férje riadt tekintetétől kísérve.

Az úton némi elégtétellel nyugtáztam, hogy hiába vártak az autóra, s most miattam le kell gyalogolniuk a Pata utca közepéről az Árpád (akkor már Traian) útra, ahol 1955 óta a Szekuritáté székel.

Az épület nem volt ismeretlen számomra, a „magyar világban” a IX hadtest parancsnoksága székel a románok által középiskolának szánt, de már a magyarok által befejezett épületben, amelynek egyik mellékszárnnyában volt az erdélyi cserkészkerület parancsnoksága is – többször jártam ott a

nyári lombi cserkész táborba menet vagy jövet. A főépület folyosóin és a külső homlokzatán már nem voltak ott a magyar őstörténetből vett jeleneteket ábrázoló freskók (mindjárt 1945-ben lemeszelték őket), de ott voltak (ma is ott vannak) az épület főbejáratának két oldalán és sarkain a kopjafafaragást utánzó oszlop-elemek. Valaki, aki sajnálta őket, valószínűleg ráfogta, hogy máramarosi román faragványok.

Az alagsorban, ahová vittek, most jártam először. Az itteni folyosók az épület vonalát követik: a főépület alatt egy hosszabb, az útestre előugró épületszárny alatt egy rövidebb, az udvarra hátra nyúló szárny alatt pedig szintén egy rövidebb, ennek azonban – a másik kettőtől eltérően – mindkét oldalán ajtók sorakoztak. A cellákban és a folyosón égett a villany – néha még nappal is.

A fogdaparancsnoki szoba a három folyosó találkozásánál volt – engem is ott motozott meg a parancsnok, a pattogó hangú Bárány (Bărarescu) százados, aki nagyon katonásan bánt a letartóztatottakkal, az volt az érzésem, hogy honvédtisztet akart alakítani. Ott át kellett adnom nadrágszíjat, cipőfűzőt, órát, gyűrűt, s máris indítottak a 18-as cellába, amelyik a hátra nyúló szárny közepe táján volt. Mire végeztünk, már megvirradt, a fogda lakói érkezésünkkor túl voltak az ébresztőn. A 18-as cella két lakója is, akik felöltözve várták, hogy – a szokásos sorrend szerint – kivigyék őket a mosdóba, WC-re. Ehelyett az ajtónyíláskor engem löktek be rajta.

A félhomályos szobában ketten voltak, amint nemsokára megtudtam: Alexandru Rusu görög katolikus érsek és egy valamikori törzsszakaszvezető (sergent major), Ion Grigoraș. Az érseket az előző év augusztusában hozták be kényszerlakhelyéről, egy Bukarest melletti kolostorból, Ciorogârláról, ahol az új szelektől felbátorodva, 1956 nyarán hozzákezdett az 1948-ban törvényen kívül helyezett görög katolikus egyház újrászervezéséhez. Miután 1948-ban letartóztatták, végigjárta az ország nehéz börtöneit, s 1955-ben engedték szabadon – pontosabban telepítették át abba az ortodox kolostorba, ahonnan kora ősszel idehozták. Nyolcvan éven felül is szellemileg friss, agilis öregember volt. A görög katolikus egyház jogaiba

való visszahelyezéseért indított akciójuk része volt 1956 augusztusában a kolozsvári piarista templomban tartott görög katolikus mise („klerikális reakciós tüntetés”), amely igencsak riadalmat keltett a hatóságokban. Állítólag ő, Rusu érsek volt a szerzője annak a memorandumnak is, amelyet – a Szent-széki támogatását kérve – a Vatikánba küldtek kijuttatni. Az akkoriban már letartóztatásban lévő és később bíróság elé állított görög katolikus papi csoportnak természetesen ő volt az elsőrendű vádlottja. Kemény kis öregúr volt. Később hallottam, hogy amikor a tárgyaláson az ügyész 25 évet kért reá, az utolsó szó jogán ő azt mondta: ítéljék inkább életfogytiglani börtönre, mert az neki rövidebb. Tényleg a börtönben halt meg – Szamosújváron, ott van eltemetve a rabtemetőben. Különben jól beszélt magyarul, hajdani iskolai tanulmányai idejéből könyv nélkül tudott egy csomó Petőfi-, Arany-, Tompa-verset. S természetesen érdekelte, hogy tavaly augusztus óta mi minden történt odakint.

A cellatársa, Grigoraș, azt mondta magáról, hogy az 1941-es iasi-i pogrommal kapcsolatban ítélték el 14 évre: benne volt abban a kocsikísérő alakulatban, amely a halálvonalat mellé volt kirendelve. Ennél többet nem tudtam meg róla – mármint az ügyről, amely miatt a 14 évet kapta. De most, amikor kiírt betűit látom a dossziémban, a rólam készített cellabeszámoló jelentéseken, kétkedem abban, amit önmagáról elmondott.

Arról, hogy a Szekuritáté pincéiben egy ilyen „háttérintézmény” működik, a kezdet kezdetén fogalmam sem volt. A cellatársat (később többnyire kettesben voltunk – nyilván a kérdezősködés zavartalanságának biztosítása érdekében) sorstársnak tekintettem, aki – pláne ha méghozzá évek óta a börtön zárt világában élt – természetesen kíváncsi mindenre, ami kint történik. Csak amikor összekerültem „tapasztaltabb” sorstársakkal – többek között Dobri János teológiai tanárral, régi cserkészparancsnokommal, aki akkor már a harmadik stációt járta –, ismertem meg a „lenti” világnak ezt az oldalát. Kiderült, hogy cellakihallgatóink is közösek voltak: egyikük állítólag épp ez a volt törzsszakaszvezető, másikuk egy volt vasgárdista di-

ák, aki vagy kilenc éve ült már, s egy harmadik, akit a neve után nem tudok azonosítani, illetve akinek a jelentéseken álló nevét sehogyan sem tudom élő alakhoz kötni.

– És mondd csak – kérdezte Janó, amikor a 16-os cellában, még az Árpád úti alagsorban, kihallgatásom befejeztével összeláloztunk –, nem vetted észre, hogy őt mindig azután vitték fel, miután téged visszahoztak a kihallgatásról?

– De igen!

– És nem vetted észre, hogy amikor visszajött, hogy itta a vizet?

– De igen. Na és?

– Hát tudd meg, hogy miután leírta azt, amit a veled való beszélgetésből megtudott, kapott jutalmul egy bőséges pótebédet. És erre itta a vizet – már odalent.

De hát persze visszamenőleg nem lehetett jóvátenni a dolgokat, s később csak azal nyugtattam magamat, hogy igyekeztem a kihallgatáson is azt mondani, amit lent. Pontosabban: miután az első két kihallgatás után rájöttem, hogy akármit mondok, a nyakamba varrják az 1956. november 1-jei Házsongárdi temetői „ellenforradalmi tüntetés” megszervezését, a legkönnnyebbnek tűnő utat, az „összintéséget” választottam, hiszen a tényeket nem volt miért tagadnom, épp csak a minősítést nem voltam hajlandó vállalni. Csak arra próbáltam vigyázni, hogy – amennyire tudtam – másokat ne keverjek a nyilatkozataimba.

A vizsgálati fogság időszakának cellaélete alapvetően különbözik a börtönbeli élettől. Ott az embernek, miután megkapta a maga éveit – mindenén túl – már csak az a dolga, hogy töltsen le őket. Szabályos időpontokban van a felkelés, az étkezés, a takarodó, közben egy negyedórás séta lent az egymástól deszkakerítéssel elhatárolt udvarparcellákban. A szabályzat szerint azonkívül semmit nem szabad csinálni. A találékony „bandita” azonban (ez volt a bevett nevünk a börtönben) sok mindent kitalál, csak hogy a napot – főképp a reggeli és az ebéd közötti, véget nem érő várakozási időt – agyonüsse: körök szerveződnek különböző idegen nyelvek tanulására (a tanulók szappandarabra, orvosságos üveg beszappa-

nozott oldalára írják az idegen szavakat, hogy az óra lejártával bemagolhassák őket), egy-egy jobb, olvasottabb vagy fantáziadús mesélő hallgatására; az egyik sarokban egy agrármérnök gazdasági tanfolyamot tart, a másikban egy gépészmérnök asztalra terített sötétkék köpenyen a motor alkatrészeinek titkaiba vezet be. Aki valamiről érdekesen beszélni tud, aköré tucatjával ül le a nép. Szamosújváron, 1958 tavaszán – egy 120 ágyas szobában – együtt voltam a bukaresti operaház egyik rendezőjével, aki fél délelőttöt kitöltő előadásokon mesélt egy-egy operáról, élethűen felelevenítve nemcsak a mesét, hanem a kosztümöket, a díszleteket is – épp csak az áriákat nem adta elő. A hármával egymásra rakott ágyakon fűtőkben lógott a hallgatóság, s észre sem vettük, úgy eltelt az idő az ebédig. Volt, aki a sétálóudvar réseinek eltakarására szolgáló vékony deszkákból römigarnitúrát faragott, volt, aki az udvarkerítés tetején kihúzott szögesdrót egy darabját hozta fel, hogy kötőtűt csiszoljon belőle, és szvettért kössön magának (vagy egy-két darab máléért másnak) a kincstári pokróc elbontott széleiből.

Ebben a szobában nekünk is megvolt a magunk előadóköre: a Dobai-perben elítélt László Dezső kolozsvári esperes-lelkész, Várhegyi István, az első Bolyai-perben 7 évre ítélt történészhallgató, Virág Ágoston alcíki gazdálkodó és én. A délelőtti előadások témája tehát felváltva volt egyháztörténet, irodalomtörténet, magyar történelem és annak a Pusztai-Jeges-csoport néven ismert felső-háromszéki fegyveres ellenállásnak a története, amelyért Virág már kilencedik évét töltötte. Ezeknek az előadásoknak is volt hallgatósága, ha messze nem is olyan számos, mint az operarendezőnek.

A Szekuritáté pincéjében egy ilyen életforma elképzelhetetlen. Ott tényleg nem lehet mást csinálni, mint ülni az ágy szélén (az ágyra feküdni nap közben csak orvosi engedéllyel szabad). Beszélni csak suttogva lehet, és ha megnyílik az ajtó, mindenki arccal a szemközti falnak fordul, miközben a fogdaőr a vakszemüveggel megérinti a vállát annak, akit fel kell kísérnie kihallgatásra. A neszek is tompák, s ha valakire rátör a köhögés (vagy így akar jelt adni egy másik cellá-

ban feltételezett sorstársának), rögtön felhangzik a fojtott figyelmeztetés: „Lasă tusa!” (Hagyd abba a köhögést!)

A vizsgálati fogság másfél hónapja alatt, a cellaélet különböző fázisaiban sokféle emberrel voltam együtt: ketten közülük Raoul Volcinschi Babeş egyetemi előadójának csoportjából valók voltak: Ioan Iuga, a marxista tanszéken tanársegéd, különben Aranyosvidéki mocsári fiú és Ioan Ganea hatodéves orvostanhallgató. Iuga 12 évet kapott, Ganea 16-ot, mert a kihallgatások során keményen tartotta magát, s már előre jelezték neki, hogy ezért megfizet. Volcinschi egy Beszszarábiából menekült család fia, a szovjet megszállás és a kommunista párhatalom ellen próbált szervezkedni csoportjával, amelyben nagyjából a Babeş és az orvosi egyetem hallgatói voltak. Ő volt az, aki – ottlétem alatt, 1957. május 1-jén – cellatársával együtt kitört a Szekuritáté fogdájából: az ünnep-délutáni szunyókálás hangulatot felhasználva, WC-re menés ürügyén kijutottak a cellából, és leütötték az őrt, elvették a kijárat kulcsát, s kijutottak az Árpád útra. Ott lőttek agyon a társát (egy Crişan nevű aranyosmohácsi fiatalembert, akivel korábban én is voltam együtt), ő pedig láblövést kapott és elfogták. 25 évet kapott, s ez az egész csoport helyzetét is súlyosbította. Két cellatársammal többet soha nem találkoztam, Volcinschi ma itt él Kolozsváron, s az 1989 utáni román közélet egyik tekintélyes szereplője.

A velük való beszélgetések érdekesek voltak. Nekem egyetemista koromban is voltak román diákbártaim: 1948 nyarán a bumbeshti-livezéni vasútvonal építésénél dolgozó Bolyai-brigádban két román diák is dolgozott (egyikükkel egész haláláig, a nyolcvanas évek közepéig jó viszonyban voltam), amikor pedig 1948-ban létrehozták az egykori piarista rendházban a Józsa Béla diákolthont, harmadéves koromban három román diákkal és másodmagammal laktam egy szobában, olyanokkal, akikkel ma is szívesen találkozom. Az 1957-es cella-beszélgetés azonban egészen más volt: itt ugyanabban a szorongatott helyzetben tulajdonképpen mint „ellenségek” találkoztunk. Ők „román nacionalizmussal” vádolva, mi „ma-

gyar nacionalizmussal, sovinizmussal és irredenta célokkal”. A közelebbi és a távolabbi múltra vonatkozóan eltérő képeket hoztunk magunkkal, ennek ellenére sikerült közös platformra kerülnöm, s a velük való együttlét volt az első lecke abból, hogy ezt a világot alapvetően nem a nyelv, a történelmi hagyomány vagy tapasztalat osztja két részre, hanem a cellaajtó. Aki az ajtón kívül van, az ellenség, aki belül, az legalábbis sorstárs, akit saját szenvedéséért tisztelet illet, de sokszor szövetséges, akire számíthat az ember. Meggyőződésem, hogy akik közülünk később arról panaszkodtak, hogy „a börtönben a románok őket így meg úgy...” azoknak maguknak is részük volt a számukra végül is fájdalmasan végződő konfliktushelyzetek kialakításában.

Már a kihallgatás időszakában voltam más-más felekezetekhez tartozó papokkal, különböző szekták híveivel, sőt előjáróival.

Csoportosan voltak ott a Rusu érsek köréhez tartozó görög katolikus papok és a papi rendből kilépett, de a hívekkel továbbra is törődő „világiak”, s ezek emberi tartásukkal, műveltségükkel, az abnormális körülményeket is vállaló viselkedésükkel a jó cellatársak közé tartoztak. Tudták, miért kerültek börtönbe, és vállalásukhoz méltósággal ragaszkodtak. Rusu érseken kívül az iklódi esperessel, Suciu atyával és Teofil Bălibannal, egykori görög katolikus vallásánárral voltam együtt a kihallgatások időszakában.

A szektásokkal (főképp jehovistákkal és pünkösdistákkal) – akik seregestül voltak bent, mert az állam biztonságára nézve veszélyesnek tartották őket a fegyverviselés megtagadása és nyugati kapcsolataik miatt – nehezebb volt kijönni: őket a világmegváltás szenvedélye fűtötte. A jehovisták tanítása szerint ugyanis Krisztus hamarosan másodszor is eljövend, s királyi székét azokkal osztja meg, akik a legtöbb embert térítették meg. És nem lehet tudni, hogy az a Jelenések könyvében szereplő 144 000-es társuralkodó-létszám alsó határát hány megtérítettél húzzák meg az égi hatalmasságok. Szerintem ez volt az indítéka mindent vállaló elszánt térítő indulatuknak. Vitakoztam is velük, otthonról ugyanis meg a kollégiumi nevelés során elég alapos bibliaismeretnek

voltam a birtokában, s tudtam érveket hozni a felém árasztott bibliai idézetekre. Ezek a viták azonban nem vezettek semmire, egyetlen következményük az volt, hogy fellingereztük egymást. Így aztán hamarosan lemondtam arról, hogy „meggyőzzem” őket. Voltam persze egyszerű hívővel is (egy aranyosgyéresi sodronygyári munkással), akinek az élettörténetén – mert hát mit is mesélhet az ember a cellatársának két kihallgatás között viszonylag kockázatmentesen – látni lehetett, hogy a szekta remek érzékkel tapogatja ki a nyomorúságba jutott embereket, akiket aztán a segítség gesztusával örökre magához köt.

Többekkel voltam aztán együtt – főképp a tárgyalásaim lejártá után, amikor még hónapokig a Szekuritáté rendelkezési állományában tartottak – egy nagy mőcvidéki „lot”ból, a Şuşman-csoportból. A csoport névadója 1940-ben a Vasgárda rövid uralma alatt Torda prefektusa volt, majd 1944 után kihúzódott a Mőcvidék egyik havasalji falujába, Podságára, s ott rejtőzködött egy vallását fel nem adó görög katolikus pappal együtt, egészen 1957-ig. Akkor a Szekuritáté egy beépített emberrel becserkészte őket, nyár elején rajtaütöttek az erdők közötti nyári szállásukon, s a tűzharc – mert ezeknek a „fugároknak” nyilván fegyverük is volt – a prefektus és a pap (valamint két tisztt a Szekuritáté intervenciók alakulataiból) halálával végződött. Utánuk viszont két havasalji faluból több mint száz embert tartóztattak le, hiszen még a falu párttitkára is kapcsolatban volt Şuşmanékkal. Az életben maradt fiatalabb Şuşman fiút, valamint a falu párttitkárát és egy másik elöljáróját halálra ítélték és kivégezték. A csoporthoz tartozó cellatársaim között volt húsz-egynéhány éves intelligens (engem sokban Varró Jánosra emlékeztető) fiatal legény, volt hajlott korú, de még jól váltó eszű öreg, a szomszéd cellákban pedig asszonyok is. Jó cellatársak voltak, nem volt bajom velük. Egyikük 1964-ben, szabadulásunk után fel is keresett Kolozsváron. Tőle tudtam meg, hogy akit akkor a két havasalji falu lakói közül nem tartóztattak le, azt kitelepítették. Ő Podságára érkezett haza, de két nap múlva indulhatott családja kényszerlakhelyére, a Bărăganba.

A kihallgatások, a tárgyalások időszaka és az ítélet kihirdetése után engem – most már tudom, hogy az akkor még szabadlábban lévő és csak 1958 augusztusában letartóztatott Varró Jánosék megfigyelése miatt – nem vittek át Szamosújvárra, hanem a Szekuritáté fogdájában „tartálékoltak”. Egészen 1958 márciusáig ingáztam az Árpád úti pincesor és a Honvéd utcai törvényszék épületéhez tartozó polgári börtönben kibérelt második emeleti cellák között.

Az egész idő alatt összesen kétszer voltam magyarokkal: először György Endrével, aki 1944 előtt a Szövetség Szövetkezeti Központ tisztviselője, a Magyar Népi Szövetségi időkben Bukarestben a belkereskedelmi minisztériumban szövetkezetügyi vezérigazgató volt, s akit – saját állítása szerint – Budapestről adott vissza az ÁVH. Ámulatba ejtő történetei voltak a Fő utcai ÁVH-fogházról, ahol például a börtön könyvtárosa reggelenként kihozta olvasni kinek-kinek a lista alapján általa kiválasztott könyvet, s az illető estig háborítatlanul olvashatott. Többet hírért sem hallottuk, a börtönben sem kerültem össze senkivel, aki tudott volna további sorsáról.

A másik magyar cellatársról, Dobri János teológiai professzoról már említést tettem. Tapasztalt, börtönt próbált ember volt, mint tábori lelkes eset szovjet fogságba, s hazatérése után kétszer is volt letartóztatva, a cserkészmozgalom újrászervezésének kísérlete vádjával. Mindkét alkalommal annyira ítélték, amennyit leült, mert semmi alapja a vádnak nem volt. A börtön közösségi életéből azonban annál több tapasztalatot szerzett – és adott át nekünk, aminek a későbbiekben igen sok hasznát vettem, sőt még évtizedek múlva is mint különböző helyzetekben érvényes életbölcseéseket idéztem. Őt 1957 márciusában Dobai István csoportjával tartóztatták le, s a tőlük kapott magyarországi 56-os sajtótermékek olvasásáért és továbbadásáért ítélték el öt évre. Később újra összerúgtam vele, amikor 1959 májusában Szamosújvárról kivitték az első munkacsoportokat a Duna-deltába, s szabadulásunk után is jó baráti kapcsolatban voltunk.

De térjek vissza az Árpád úti pincefogdába, amelynek életében a kihallgatások

menete a fő ritmusszabályozó tényező, s ahol a kihallgatás nem csak fent folyik, hanem – ősidők óta: emlékeztetni szeretnék Dávid Ferenc és Socino esetére Páskándi Géza darabjában, a *Vendégségben* – a cellába visszatérve is, erre rendelt „sorstársak” közreműködésével.

Arról, hogy a Szekuritáté pincéiben egy ilyen „háttérintézmény” működik, a kezdet kezdetén fogalmam sem volt. De most, hogy tevékenységükre vonatkozólag már nemcsak emlékeim, hanem – két éve a kezemből – „szekusdoszsiémból” megismert – kézzelfogható bizonyítékaim is vannak, nemcsak a tényt, hanem a működés mechanizmusát, a két kihallgatási forma egymáshoz való viszonyát is mérlegelni tudom.

A következőkben tehát úgy próbálok felidézni a kihallgatási időszak történetét, hogy igyekszem ezt a mechanizmust is rekonstruálni.

Az első jelentésekhez tartozó háttérret már leírtam. Ma azonban az is világos előtttem, hogy a Rusu érsekkel buzgón imádkozó Grigoraşt a kint történtek iránti érdeklődésében nem csak a rég börtönben lévő ember természetes kíváncsisága vezette.

Én a reggeli „beavatás”, majd a délelőtti lezajlott számbavételi ceremónia (fényképezés, ujjlenyomatvétel, orvosi vizsga) után visszakerültem a 18-asba, őt viszont még a délelőtti folyamán (vagy kora délután) felvették. Első jelentéséből kiderül, hogy miket tudott meg tőlem. Én abban a hitben voltam, hogy Lakó Elemért is letartóztatták. Elmeséltem azt – röviden le is van írva Grigoraşt jelentésében –, ami a temetőben történt, sőt hozzátettem: minket valószínűleg azért tartóztattak le most, mert a pesti ifjúság március közepére a forradalom újabb fellobbantására készül („MUK = márciusban újra kezdjük”), sőt a pesti rádió hírei szerint a Lenin Intézetben és a Műszaki Egyetemen illegális fegyverraktárakra is bukkant a hatóság. A beszámoló jelentés említést tesz még a házkutatáskor nálam talált és behozott papírokról is, amelyeket nevetségesnek tartottam, mint ahogy azok is voltak.

Engem aznap délután vittek első kihallgatásra (jegyzőkönyvem délután 5 és 6 óra között készült), s eléggé meredeken kezdő-

dött. A szokványos adatfelvétel után az első kérdés, amelyet a kihallgató tiszt, Ioan Oprea főhadnagy nekem szegezett: „Mikor találkoztam Nagy Imrével, és milyen utasításokat kaptam tőle?” Emlékszem: akaratlanul is elnevettem magamat, annyira képtelennek tűnt a kérdés. Végül is abban maradtunk, hogy elmondtam: a rokonaimnál laktam, fő célom az aspiránsi éveimet lezáró disszertációhoz szükséges anyag gyűjtése volt, találkozni is szakmabeli irodalomtörténészekkel találkoztam, s azért jöttem haza még október 23-a előtt (tudniillik erre is rákérdezett), mert egyrészt lejárt az útlevelem, másrészt hírt kaptam arról, hogy szeptember 1-jétől kineveztek tanársegédnek.

A második kihallgatásra másnap, március 13-án került sor, szintén délután, de már 5-től 8-ig. Ekkor részletesen be kellett számolnom arról, hogy kikkel találkoztam. A kihallgatási jegyzőkönyvben mint legkövetlenebb Tolnai-kutató kollégáimnak, Rejtő Istvánnak és Gergely Gergelynek a neve szerepel, de beszámoltam arról is, hogy az Irodalomtudományi Intézetben, valamint az Eötvös Loránd Egyetemen találkoztam korábban Kolozsvárt járt kutatókollégákkal: Czine Mihállyal, Varga Józseffel, sőt az ugyanakkor Pesten tartózkodó Jancsó Elemérrel és Varró Jánossal is. A jegyzőkönyv szerint Rejtővel voltam a Magyar Írószövetség tisztújító és alapszabály-módosító közgyűlésén s egy Kerékgyártó Elemér nevű pártfunkcionárius doktori disszertációjának védésén. (Ez nem egészen volt igaz: először is Varróval és Lakóval együtt utaztunk Pestre, s főleg Varró Jánossal és feleségével végig többnyire együtt voltam. A félretájékoztatással azonban valójában védeni próbáltam őt. Rejtő más összefüggésben került a képbe: ő és felesége vonalasan baloldali, párthű gondolkodású egyetemi emberek voltak, így lelkiismeret-furdalás nélkül az ő nyakukba akasztottam az Írószövetségben és az említett doktori védésen történeteket.)

Ezek a szakmai vonatkozások láthatólag nem nagyon érdekelték kihallgató tisztemet, annál inkább a politikai természetű beszélgetéseim. Én ekkor már túl voltam a holtponton, s arra gondoltam, hogy mindazzal, amit egy hónap alatt a magyarországi belső

helyzetről: a szovjetnek kiszolgáltatók gazdaságról, a Rákosi-klikk törvénytelségeiről, a lakosság emiatti elégedetlenségéről és az új vezetéssel, Gerőékkel szembeni bizalmatlanságról megtudtam, megpróbálom kihallgatónak demonstrálni, hogy az elégedetlenség egyrészt jogos volt, másrészt nem a szocialista rendszer, hanem az azon belül elkövetett hibák, visszaélések ellen irányult. Támaszkodtam a XX. szovjet pártkongresszuson elhangzott önkritikára is, ami a Szovjetunió és a népi demokráciák közötti egyenlőség elvének megsértését illette. Akkor még hittem abban, hogy a Hruscsov-beszéd valóban fordulatot jelent a szocialista tábor országainak életében, s hogy az, ahogyan „a szocialista törvényesség ellen elkövetett bűnöket” nem csak a szovjet, hanem utána a román párt is nyilvánosan szóvá tette, biztosítéka annak, hogy ilyesmi a jövőben nem történhet meg. Azt hiszem, nem én voltam az egyetlen abból a nemzedékből, aki valamiféle „peresztrojka” eljövételében, a rendszer „belső” megújításának lehetőségében reménykedtem. Ennek a gondolatmenetnek a mentén mentem aztán bele a továbbiakban a hazai viszonyokkal kapcsolatban érzett „hiányosságok” szóvá tételébe is.

Kihallgató tisztemet persze mindebből a vádponttá fejleszthető „ellenséges tartalmú” szövegeim érdekelték. Ebben a második kihallgatási jegyzőkönyvben már meg vannak jelölve a margón azok a szövegrészek, ahol például arról beszéltem, hogy „...a romániai nemzetiségek jogait törvények és rendeletek jórészt szavatolják ugyan, de kívánnivalót hagy maga után az, ahogyan ezeket a törvényeket és rendeleteket némely intézmények és vezetők végrehajtják”.

Oprea még rákérdezett arra, hogy milyen kapcsolatba kerültem Pesten a Petőfi Körrel – erre azonban nem kapott (nem is kaphatott) őt kielégítő választ. „Összintességben” is volt annyi eszem, hogy az erre felé vezető szálakat homályban hagyjam.

A harmadik nap, március 14-én két meetingben is folyt a kihallgatásom: reggel 7:30-tól 13:40-ig, majd délután 5-től 9 óra 30 percig. Közben járt fent cellabeli kihallgatóm is, aki ez alkalommal arról számolt be, hogy megtudta tőlem: Lakó Elemér is szervezett

egy csoportot a temetői sírok gondozására, aztán november 1-jén ő is kiment a Házsongárdi temetőbe, sőt kezdeményezéséről beszámolt a dékánnak, Bodor Andrásnak is, aki megígérte neki, hogy ő is kimegy velük, de végül nem ment. „Ezek” – már mint a Szekuritáté (állítólag cellatársammal beszélgetve, így emlegettem őket) – most mindenáron bennünket akarnak felelősségre vonni, holott a dékánon keresztül az egyetem vezetősége is tudott arról, mi készül a temetőben. Az én elmondásom alapján számolt be „lenti” kihallgatóm a temetőben történetekről, hogy t. i. (amint később megtudtam) volt egy elsőéves öntevékeny csoport is (ők nyilván másoktól tudtak arról, hogy a temetőbe készülünk), akik viszont egy „magyar irredenta költő” sírjához mentek el, s ott a verseit szavalták. „Ezek” – hangzik tovább a „lenti” kihallgatási jelentés – jó néhányan feltűnő módon (család és gyermekek nélkül) ott lézengtek a temetőben, persze ott helyben igazoltatták is a verset szavaló diákokat, de nem történt semmi azóta, és annak az IMSZ-titkárnak sem lett baja, aki velük volt.

Ugyanaz napról kelteződik egy másik „lenti” jelentés is – bizonyára az én délelőtti és délutáni kihallgatásom között lezajlott beszélgetés alapján, amikor Grigoraştól a délelőtti kihallgatásom hatása felől érdeklődhettek: „Nagyon félénk – állapítja meg –, és azt mondta, hogy kész mindent elmondani úgy, ahogy történt. Ha a dolgok jól mennek, reméli, hogy egy hét alatt végez az egész kihallgatással.” Beszámolt arról is, hogy kértem a kihallgató tisztet, tájékoztatson feleségem állapotáról, akit betegen (harmadik hónapos állapotban, veszélyeztetett terhességgel) hagytam otthon.

A besúgóí jelentések mai elemzői többen is foglalkoznak azzal, hogy a beszervezett személy miképpen idomul jelentésében – még nyelvileg, terminológiai is – beszervezőihez, azok elvárásaihoz. Ma újraolvassva ezeket a jelentéseket, énnekem inkább az az érzésem, hogy a jelentéstevő a saját szavaival mesélte el odafent azt, amit a „célszemélytől” megtudott, a megszövegezés viszont már a tartótiszt közreműködésével történt, ő építette be a jelentésekbe azo-

kat a formulákat, amelyek aztán a velem felvett kihallgatási jegyzőkönyvekben is visszaköszönnének. Egyértelmű, hogy nem én minősítettem Reményik Sándort, akinek sírját az elsőévesek Bartis Ferenc vezetésével felkeresték, „irredenta költőnek”, s a kihallgató tiszt megfogalmazása a második jelentés végén az is, hogy „...a magyarországi események idején az amerikaiak részéről tiszt és orvosok jöttek, főképp vöröskeresztes személyzet, akik részt vettek mindabban, ami ott történt, s akiknek legnagyobb része horthysta magyar volt”.

A „lenti” jelentéseken egyébként nyoma sincs a kihallgatásvezető instrukcióinak, pedig világos, hogy neki a kihallgatások menetétől függően konkrét dolgokra is rá volt irányítva a figyelem.

Március 14-én délelőtt a kihallgatásom úgy folytatódott, mintha közben a temetőben történetekre vonatkozó „lenti” tájékoztató (és nyilván sok más forrásból származó információ is) nem lett volna már a kezükben. Részletesen kikerdeztek arról, hogy miképpen számoltam be magyarországi tapasztalataimról itthon (tanárkollégáknak, diákoknak), hagyták, hogy részletezzem az ottani irodalomkutatásra vonatkozókat, s a „politikai természetű” tájékoztatás részleteit sem feszegették. Én igyekeztem a „legalitás” keretei között mozogni, megemlítve, hogy ajánlottam a diákoknak, ne csak az Irodalmi Újságot olvassák figyelemmel, hanem az Utunkat is.

Aztán a kihallgatás második felében – arra a kérdésre, hogy milyen volt a diákság hangulata – szóba került Tamási Áron 1956. október közepén lezajlott találkozója a Bolyai Egyetem ifjúságával a Marianum zsúfolásig telt dísztermében.

Számomra ez a Tamásival való személyes találkozás egyáltalán nem volt pozitív élmény, pedig novelláit, regényeit diákoromban olvastam, Nyolcadikos koromban pedig mint „választótírómról” róla írtam egy nagyobb dolgozatot, amelyet az udvarhelyi kollégium egy irodalmi estjén magyartanárom fel is olvastatott. Szerettem és értékeltem mint író – most azonban rendkívül zavart tettetetten fesztelen modorossága. Ez és az elsőéves Bartis Ferenc patetikus felszólá-

lása („Ha visszatér Tamási Áron Magyarországra, mondja el, hogy itt még élnek a székelemek, s hogy nem fajult el még a székely vér”), majd a szavai nyomán kitört fergeteges taps máig negatív emlékem. Nyilván ennek nyomát viseli néhány megfogalmazásom, amelyeket aztán a kihallgatási jegyzőkönyvet leíró főhadnagy a saját jelzőivel „ékesített fel”. Őt az is érdekelte, hogy reagáltak le a találkozó hangulatát a jelen lévő tanárok, s külön rákérdezett arra, hogy felszólalt-e Jordáky Lajos. Én akkor nem tudtam, hogy letartóztatásom után nem sokkal ő is bekerült – a Dobai-per kapcsán. (Tófalvi Zoltán 1956 *erdélyi mártírjai* című dokumentumgyűjteményének III. kötetében olvashatók a kihallgatásai során készült jegyzőkönyvek. Hogy végül mégsem jelent meg a perben, sőt szabadlábba helyezték, annak magyarázatát a kutatásnak ezután kell megadnia. Talán úgy gondolták, alaposabban kompromittálják őt a szabadulását követően kikényszerített önkritikával, mint ha elítélik.)

Március 14-én a délutáni „fenti” kihallgatásomon került sor az 56-os magyar forradalommal kapcsolatos kérdésekre. A témához tartozó háttér-információként el kell mondanom, hogy a forradalom kitörésének másnapján, amikor reggel bementünk az egyetemre, a magyar tanszék tanársegédi szobájában ott találtuk az egyik, szeptemberben kinevezett gyakornok kolleganónket, akit – saját elmondása szerint – kitettek Ocskó Teréz Otthon-beli szobájából, és minden holmijával kénytelen volt ide beköltözni. Ruhái ott lógtak a könyvtárszekrény oldalán, fehérneműje táskákban a bútorzathoz tartozó kanapé végében. S hozta magával a rádióját is, amely attól kezdve kora reggeltől késő estig ment, s bárki, aki oda bejött, hallgathatta a híreket a legkülönbözőbb állomásokról: a Szabad Kossuth Rádiótól Londonig, a Szabad Európáig és Amerika Hangjáig. Menet közben gyanússá vált ugyan ez a költöztetés, s – bizonyára nem alaptalanul – feltételeztük, hogy a Szekuritáté „nadselű gondolata” volt, ilyen módon egy helyre lokalizálni a megfigyelést. A dolog mindenesetre működött (bár a reám vonatkozó iratokban onnan származó információknak semmi nyoma). Én mindeneset-

re úgy kezeltem ezt a helyzetet, mint amiről a Szekuritátenak pontos tudomása van.

A másik oldala a dolognak az volt, hogy közel fél évvel a forradalom leverése után, amikor már javában működött Kádárék megtorló gépezete, magamban valahogy becstelenségnek éreztem, hogyha megtagadom azokat, akikkel és azt, amivel együtt éreztem a forradalom napjaiban. Tény az, hogy a március 14-én délután négy és fél óra alatt született 12 oldalas jegyzőkönyvben mindaz ott van, ami végül a tárgyaláson a konkrét vád (a temető-látogatás „ellenforradalmi tüntetés”-jellege) háttérbizonyítékaul szolgált: hogy mi volt a véleményem a forradalom menetének különböző eseményeivel, fordulataival kapcsolatban. A kihallgatás során csak arra törekedtem, hogy konkrétumokat lehetőleg csak magamról mondjak, s a rádió körül folytatott beszélgetésekből olyanokat emeltem ki, ahol a beszélgető-társ ellenvéleményen volt a forradalom egyik-másik mozzanatának megítélésében.

Aztán sorra kerültek a kihallgatásaim során az 56 október utáni „nacionalista megnyilvánulások”. Ezek a kihallgatási jegyzőkönyvben úgy álltak össze, hogy a tényközlések tölem származtak, az értelmezés és minősítés a kihallgató tiszttól. Előjött az a tanszéki vita, amely a magyar szakosok számára a magyar történelem mint tantárgy bevezetéséről folyt, szó volt a Szatmárnémetiben lévő Kölcsey-szobor feliratának (a *Hymnus* első sorainak) visszaállításáról, valamint az 1957. március 3-i nagyszalontai Arany János-ünnepségekről, amelyeknek előkészítésében én is részt vettem (csak feleségem betegsége miatt nem voltam Szalontán). Azt is elmondtam: amikor hírt vettük, hogy a román diákok körében – nyilvánvaló diverziós szándékkal – már a forradalom napjaiban elterjesztették azt a hírt, miszerint a magyar forradalom követeléseinek egyike Erdély visszacsatolása lett volna, kiírtam a magyar egyetemi ifjúságnak a Szabad Kossuth Rádióból hallott 15 pontját, legépelttem, Georgescu Ica segítségével románra fordítottam, és Varróval együtt felvittük Fogarasi Józsefnek, az egyetem párttitkárának azzal, hogy a konkrét dokumentum birtokában segítsen megcáfolni a tudatosan provokatív híresztelést.

Ezt követően, egészen március 25-ig nincs a bírósági dossziémban több kihallgatási jegyzőkönyv. (Nem állíthatom, hogy ez alatt nem is voltam kihallgatáson, de nyoma ezen a helyen nincs.) Viszont ez alatt a tíz nap alatt első „lenti” kihallgatómtól még öt jelentést őrzött meg a CNSAS-dossziém (pontosabban négyet tőle, az ötödiket, március 22-i keltezéssel egy következő cellatárstól, akihez első jelentése szerint 20-án az esti órákban tettek át).

Grigoraş március 16-i informatív jelentésében tulajdonképpen az anketon már elhangzottakról esik szó: Bodor Andrásról, aki megígérte Lakó Elemérnek, hogy eljön a temetőbe, aztán nem jött el, és így a diákok egyik csoportja magára maradván, nem volt, aki megfékezze őket. Új információként „lenti” kihallgatóm beszámol arról, hogy az én elmondásom szerint harmadnap a Szabad Európa Rádió már beszámolt a halottak napi házsongárdi tüntetésről, s én feltételeztem, hogy valószínűleg emiatt vannak „ezek” annyira megindulva. Meg hát azért is, mert a MUK jelszava („Márciusban Újra Kezdjük”) a dátum szerint igen aktuális, pedig – amint elmondtam – nem fog semmi történni, mert a letartóztatások miatt visszavonultak az emberek, „ezek” félelme tehát alaptalan. A jelentés szerint a cellában is elmondtam: együtt éreztem a magyar forradalommal, egyet értettem a Nagy Imre-kormányral, s ebben a szellemben beszélgettem a diákokkal is. Új információ volt, hogy szóba kerül köztünk: fel kellene venni a kapcsolatot a Babeş Egyetem diákságával, de hogy ebben az irányban történt-e valami, nem tudom. Végül itt is szó esik a szalontai Arany János-ünnepségekről s az ott törtétekről, amelyekről Lakó Elemér ígért nekem beszámolót, de engem végül letartóztattak, s erre nem került sor.

A két nappal későbbi, március 18-i keltezésű jelentésben cellatársam Bodor András szerepéről, a Szabad Európa Rádió által bementett tüntetés-hírről tájékoztatja feltevéseit, megtoldva azzal a feltételezéssel, hogy a hírt – ilyen gyorsan – valaki „ezek közül” továbbíthatta az Európa Rádiónak. Egy második, ugyancsak március 18-i keltezésű jelentésben, úgy látszik, ismét rákérd-

zett a Szabad Európa Rádió által sugárzott hírre, amellyel kapcsolatban most azt a feltételezést továbbította, hogy „ezek” most azt hiszik, közülünk került ki az, aki a hírt leadta, s keresik a rádióadó-készüléket. Kérdezett újra Bodor Andrásról meg Jancsó Elemerről – mondtam, hogy ő az októberi napokban Pécsen volt, s az ottani dolgokról semmit nem mondhat. Aztán ismét rákérdezett a szatmári Kölcsey-szoborra és feliratára, amelynek megtartását én helyesnek véltem, s nagyobb bajnak, ha eltávolítják, mert az mindenféle kommentárokra ad alkalmat. Ezek a visszatérő kérdések nyilván azt a célt is szolgálták, hogy próbálkozzanak, hátha egy másik alkalommal olyan beállításban beszélnek a kérdéses dolgokról vagy személyekről, ahonnan aztán a nyomozat tovább tud lépni.

Ennek az utolsó „lenti” jelentésnek a végén olvasom egy kifakadásomat is: „Miért vagyok letartóztatva épp én, amikor a forradalom eseményeit mindenki kommentálta, tehát mindenki egyformán éppúgy tekinthető bűnösnek?”

Grigoraş március 18-iki dátummal fennmaradt második „lenti” jelentése a felzet szerint tulajdonképpen a március 14-éhez tartozik. Ebből az derül ki, hogy meg voltam győződve: Szigeti József is le van tartóztatva, sőt hogy valamelyik szomszéd cellában van. A jelentés szerint próbáltam is kopogtatni a 17-es és a 19-es szoba felé, de válasz sehonnan sem jött. Az októberi magyarországi eseményekről szólva ekkor meséltem el, hogy szovjet katonák is szolidarizáltak a magyar forradalmárokkal, s elmondtam egy esetet, amikor egy tankot át is adtak nekik.

Március 22-én első „lenti” kihallgatóm még ír egy jelentést, noha én akkor már egy másik cellában egy másik „rabtárs” társaságát élveztem. Ebben részleteket mond el a temetői tüntetésről (a diákok fekete szalagot viseltek a ruhájuk hajtókáján, előzőleg több évfolyamon néma felállással emlékeztek a forradalomban elesett diáktársakra). A jelentés szerint cellatársam újból rákérdezett a nagyszalontai Arany-ünnepélyre s arra, hogy Lakó Elemér állítólag „érdekes” beszámolót ígért nekem róla, de most sem tudtam mást mondani, mint hogy a megígért beszámoló letartóztatásom miatt elmaradt. Végül

– nyilván nem saját kezdeményezéséből – megkérdezte: hogy látom, mint püspökhelyettes fia az egyház helyzetét. Ha az állam békén hagyja az egyházat, hogy végezze a saját dolgát – válaszoltam a jelentés szerint –, akkor békében meglehetnek egymással. Nem most van az ideje annak, hogy a katolikus egyház útját, az „ecclesia militans” útját járjuk.

Március 14–25-e között fent nem készült kihallgatási jegyzőkönyv – legalábbis a dossziémban nincs. A 25-én délután 5-től felvett jegyzőkönyvet már új kihallgató tiszt, Harasztosi Pál hadnagy írta, akivel egy viszonylag nyugodtabb hangulatú kihallgatási szakasz kezdődött számomra. Újrakezdett főképp a magyarországi eseményekkel majd az ottani, illetve hazai problémákkal kapcsolatos részleteket, legtöbbször engedve, hogy a feltett kérdésekre szabadon adjam meg a választ, s csak a kihallgatás idejének vége felé állt neki írásban megfogalmazni azt, amit elmondtam. Vele összesen 12 kihallgatási jegyzőkönyv született.

Közben március 22-től egy új cellainformátor jelentései kezdenek sorakozni. A neve itt van a jelentések felzetében: Ştefan L. Scobai, foglalkozása – a jegyzőkönyv szerint – asztalos, 37 éves, és 12 és fél évre van ítélve. Március 22–29. közötti keltezéssel négy jelentés származik tőle. Ezeknek azonban – érzésem szerint – a vizsgálat sem tulajdonított különösebb jelentőséget. Mint új cellatársnak nyilván elmondtam neki sok mindent abból, ami már jegyzőkönyvbe volt foglalva (s amit ő olykor pontatlanul, máskor felületesen adott vissza). Az összesen 14 oldalnyi jelentésben nem találok semmit, aminek hasznát vették volna.

A kihallgató tiszt a kérdésekkel nyilván a saját céljait – illetve a körvonalazódó vádirat koncepcióját – követte. Például: „Mi volt a fiatalkori előzménye ezeknek a nacionalista-soviniszta nézeteknek?” „Milyen elenséges tartalmú beszélgetéseket folytatott azokkal, akikkel Kolozsvárról valamely más városba utazva találkozott?” – de amikor a válaszaimat leírta, lejegyezte a kialakítandó képbe egyáltalán nem illő válaszaimat is. Így például az előbbi kérdésre válaszolva a 1940–44 közötti iskolai nevelés olyan vonatkozásairól is beszéltem, mint a román nyelv

kötelező tanítása a Horthy-rendszer alatt az erdélyi magyar iskolákban vagy a szocialista rendszerben gyakorlatilag érvényesülő hátrányos megkülönböztetés a magyarság rovására, egy a magyar nemzeti hagyományokra is épülő hazai iskolai oktatási rendszer haszna az igazi hazafias nevelés szempontjából.

A témák és a megközelítések 1956 tavaszán-nyarán szélében beszédtemák voltak közöttünk, s egy sereg hiba, torzulás szóvá tévése a párt által hirdetett nemzetiségi politika gyakorlatában a magyar forradalom hatására 1956 őszén, hirtelenjében hozott néhány javító intézkedés ellenére sem vesztett időszerűségéből. Én egyet hagytam figyelmen kívül, hogy 1957 márciusában-áprilisában nem egyetemi (szakmai) vagy pártgyűlésen mondom ki mindezt, hanem a Szekuritáté pincéjében, egy politikai per vádlottjaként, tárgyalásra előkészítve.

A vizsgálati dossziémban jegyzőkönyvekkel adatolható kihallgatások összidőtartama közel 55 óra volt, a jegyzőkönyvek összterjedelme 96 kéziratos oldal. Ettől esett kétségbe – amint szabadulásom után megtudtam – védőügyvédem, Tunyogi Gyula, aki végül a május 22-én kezdődött és a június 13-i ítélethirdetéssel végződött tárgyaláson védőbeszédében azzal próbált menteni, hogy a perrendtartásra hivatkozott, amely szerint a vádlott önmaga ellen tett vallomása csak akkor érvényes, ha azt a vád tanúkkal tudja igazolni. Ilyen tanúk és tanúvallomások pedig az én dossziémban sehol sem voltak. A tárgyaláson a temetőügyben két diákom, Koczka György és Kelemen Kálmán tanúskodott, akik csak azt bizonyították, hogy én kezdeményeztem a temetői író-sírok rendbetételét és a halottak napi kivonulást.

Tunyoginak védőtanúkat is sikerült elfogadtatnia (akkor a Szekuritáté és a hadbíró-ság még megengedte magának a „szocialista törvényesség” színjátékát). Balogh Edgár a bírósághoz intézett levélben vállalta magára a temetői sírok gondozásának ötletét, Márton

Gyula, az egyetem akkori prorektora és Szigeti József tanszékvezető tanúsították, hogy a tanszék hivatalosan tudott a kezdeményezésről. Persze hiábavaló kísérlet volt: amit mondtam, azt „vádként” elejtették, viszont benne maradt az ítélet indoklásában minden, mint a vádlottat jellemző és ellenséges gondolkodását tanúsító háttérinformáció.

Néhány nappal a mi tárgyalásunk előtt mellőlem vitték tárgyalásra Ioan Ganeát, s ugyanoda hozták vissza a tárgyalás után. Az ott történeteket így foglalta össze: „Te Dávid, próbálj elképzelni minden rosszat, amit magadról mondhatsz, s akkor a vádbeszédet hallgatva, nem fog csalódás érni a tárgyaláson. De tudd meg, hogy már az anyatej is ellenséges méreggel volt átítatva, amit csecsemőkorodban szoptál.”

Így aztán nem ért csalódás, sőt inkább öröm. Amikor befelé vittek, a kerítésen kívül láhattam szüleimet, kislányomat, a tárgyalóteremben – azt is utólag tudtam meg, hogy két szekus által közrefogva – ott ült a feleségem, ott voltak a barátaim, a munkatársaim. Feleségemmel a tárgyalás után beszélhettem is, láttam-hallottam, hogy egészséges, hogy jövődő fiamnak semmi baja. Mit számított ezek mellett az, amit az ügyész összehordott?

A hét évet sem vettem komolyan, meg is mondtam a kihallgatásvezető századosnak, Gruia Maneának, amikor az ítélet kihirdetése után felvitetett a szobájába, s felajánlotta, hogy „ha okos leszek”, ő elintézi, hogy időnként láthatom a feleségemet, a családomat, és nem is kell leülnöm azt a bizonyos hét évet. Úgy ugrott fel a székéből, mintha darázs csípte volna meg: „Mi az, várod az amerikaiakat?” „Nem, mondtam, maguk fognak engem hazaengedni.”

És nem voltam „okos”. Le is ültem a hét évet. Igaz, két nappal március 12-e előtt szabadultam, mert a „szocialista törvényességhez” az is hozzátartozik, hogy az éveket 365 napban számolják, s az én hét évembe két szökőév esett bele.

K. HORVÁTH ZSOLT

EX OCCIDENTE LUX

Occidentalizmus az 1970-es évek magyar társadalmi képzetében

I. Változó tájékoztatás- és szórakoztatáspolitiká

■ E hasábkokon eddig, több folytatásban azt vizsgáltuk, hogy a Nyugat mint olyan hogyan, mennyiben, milyen médiumokon és tudásformákon keresztül határozta meg a magyar kultúrát általában, illetve annak egy szeletét, az avantgárd szubkultúrát konkrétan. Ugyanakkor bármennyire is kedves ez a kutatási téma e sorok írójának, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a magyar társadalom jóval szélesebb spektrumát hatotta át a Nyugatról való gondolkodás, sőt képzelődés.

Azért a képzelet, a képzetrendszer fogalmait állítjuk itt a vizsgálat középpontjába, mert az 1956 után berendezkedő Kádár-rezsim ugyan lassan, fokozatosan és igen szűrtén, nagy óvatossággal kiengedte egyes állampolgárait Nyugatra, ám aránytévesztés volna figyelmen kívül hagyni azt a társadalmi tényt, hogy a magyar társadalom többségének ez nem személyes *tapasztalat* volt, inkább egyfajta beszédmód. A Nyugat tehát: beszámoló, anekdota egy-egy ismerőstől, rokontól, aki járt a vasfüggönyön túl, vagy – s nyilván ez volt az általánosabb – egy képzet, melyet az akkor kiszélesedő mediális lehetőségek révén kaptak. Az 1956 után újragondolt és óvatosan kiépített „új” tájékoztatáspolitiká ugyanis, melyet Kalmár Melinda ugyancsak találóan „szimulált nyilvánosságnak” nevezett, nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy más, árnyaltabb viszonyt, beszédrendet vezessen be, mint a Rákosi-korszak az „ellenség” fogalmára épülő fundamentális ideológiája és kommunikációja. Ez nemcsak tartalmi, de formai következményekkel is járt, amennyiben a Révai által

uralt korábbi, voltaképpen aufklérista, az irodalmat a centrumba állító művelődéspolitikát felváltotta a modern sajtóra összpontosító tájékoztatás. Az ideológiai szempontokkal ugyan, de mégiscsak esztétizáló kultúra-szemléletet felváltotta egy korszerűbb, a modern sajtó lehetőségeit kihasználó ideológia-termelés, mely az ideológiát magát sem doktriner természetűnek gondolta el, de nyitottabb, dialogikusabb jellegűnek, mely a politikai-formatív szempontok mellett bizonyos mértékben megfelel a társadalom elvárásainak is. Illő hangsúlyoznunk, hogy ez az átalakulás nem lineáris módon, nem egyik napról a másikra ment végbe, s a legkevésbé sem fekete-fehér jellegű volt, sokkal inkább hangsúlyozandó a *folyamat*jelleg. Ezt nevezi, némi malíciával, Kalmár „módszerváltásnak”.¹

E váltás jegyében nemcsak a sajtó struktúrája, beszédrendje változott meg, de tematikailag is fontos különbségekre figyelhettünk fel. Parkas Attila Márton és Mund Katalin kutatása arra mutatott rá, hogy néhány szereplőn, figurán keresztül a Nyugatot igyekezett adott esetben pozitív színben feltüntetni a korszak médiája – ez a jelenség azonban csak az 1960-as évek derekától válik általánossá. Hangsúlyozandó, hogy ez nem azt jelenti, hogy a Nyugat egyik pillanatról a másikra előjelet váltott, s ellenségből egy csapásra barátta lényegült volna át, csak annyiról van szó, hogy polarizálódik a Nyugat képe, amennyiben a sajtó (és mögötte persze a tájékoztatáspolitiká stratégiája) különbséget tesz annak „jó” és „rossz” formája között. Ám ez a különbségtétel sem elsősorban politikai értékeket hangsúlyoz, inkább az életvitel *morális* imperatívuszára

összpontosít. A huliganizmus, a deviancia, a züllöttség, a dologkerülő magatartás természetesen abszolút negatív példaként jelenik meg, ugyanakkor a sajtómunkások igyekezik árnyalni az illuzórikus Nyugat-képet, mikor a szegény szicíliai parasztról vagy az állását veszített munkásról számolnak be. Párizs csillogása, gazdagsága mellett szót ejtenek a Pompejiben a turistákat a hátukon szállító, „lealacsonyító” munkáról, melynek végkövetkeztetése: *ez is a kapitalizmus*.² A beszédrend átalakulásának stratégiai jellegzetessége, hogy nem tagadni óhajtja a nyugati országok gazdagságát, hanem polarizálni igyekszik e képet, emfatikus módon tárgyalni a kapitalizmus amúgy evidens problémáit (ott is van szegénység, nagyobbak a társadalmi egyenlőtlenségek, munkanélküliség stb.), s ezáltal feloldani törekszik egy addig antagonisztikusnak ábrázolt ellentétet: a szocializmus és a kapitalizmus aszimmetrikus ellenfogalmait.

Nem számolva most a Nyugatra ún. „ablakot” kapó keveseket, a magyar társadalom többségének a sajtóbeszámolókon túl volt egy igen fontos vonatkoztatási pontja: a hazánkba érkezett nyugati turista, aki megtestesítette az Idegent és a Nyugatot magát. (Vágyott Nyugatnak számított geopolitikai értelemben minden ország, mely *nem* tartozott a szocialista tömbhöz, tehát Béctől Los Angelesig és Görögországtól Ausztráliáig minden, függetlenül annak geográfiai elhelyezkedésétől.) Az idegen figurája azért módfelett fontos számunkra, mert – ahogyan Georg Simmel rámutatott – ő az, aki jelenlétével *megszünteti* a távolságot, elhozza ide azt, ami nem idetartozik, nem innen való. Másképpen fogalmazva, személyével, megjelenésével egyszerre testesíti meg a távolit és a közelit.³ Alfred Schütz olyképpen fűzi tovább e gondolatmenetet, hogy az idegen megjelenésével felsérti a korábban rögzült mindennapi normák és jelentések rendszerét, ezért – kicsit sarkosan fogalmazva – irritáló elem.⁴ Míg Simmel a kereskedő, Schütz pedig a bevándorló figurájából indult ki, addig az ebből a hagyományból táplálkozó s az 1960 utáni magyar nagyjátékfilmek idegenképét vizsgáló szociológus, Erőss Gábor arra a következtetésre jutott,

hogy e műfaj alapvetően *befogadó* jellegű. Ez annyit tesz, hogy az idegenek mozgóképes reprezentációja trendszerűen pozitív.⁵ Miben állhat e sajátosság?

II. A valóság nem elég! Beleképzelés, túlinterpertálás, occidentalizmus

■ A válasz valahol az „occidentalizmus”, a Nyugatról felépített, túlnyomórészt nem tapasztalaton alapuló, hanem képzeleti úton, a beleképzelés jelensége révén előállított kollektív reprezentációban keresendő, mely – mint utaltunk rá a korábbi részekben is, különböző formákban, de – meghatározója volt a magyar önképnek. Az occidentalizmus tehát egy a társadalmi képzeletben a Nyugatról felépített képzet és beszédrend, mely ebben az időszakban azért volt ilyen virulens, mert egyfelől a fogyasztás szabadsága és a gazdagság illúziója mellett horgonyozta le vágyott célkitűzéseit, másfelől pedig azért, mert a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikája ügyesen, de *mégsem elégségesen* csepegtette az információkat. Az M. Topits Judit által készített *Üzemi baleset* című dokumentumfilm ugyancsak plasztikusan mutatja be azoknak az információelhallgatásoknak, – eltorzításoknak vagy éppenséggel alulinterpretált híreknek a történetét (Vályi Péter miniszterelnök-helyettes tragikus balesete, Rákosi Mátyás temetése, repülőgép-baleset a Szovjetunióban etc.), melyek felkorbácsolták a magyar társadalom képzeletét.⁶ Módszerváltás ide, tájékoztatáspolitikai nyitás oda, azt azért senki sem vehette egészen komolyan, hogy most már *mindent* el lehet mondani, *mindenről* lehet beszélni; a nyomtatott szónak nem lett nagyságrendekkel nagyobb a hitele, mint 1956 előtt volt, s ez – mint Rajk László is utal rá – egyszerűen felülértékelte, felülpozicionálta az uralhatatlan szóbeliséget.⁷ A korlátozott kommunikáció, a szimulált nyilvánosság ugyanis pont azt érte el, hogy a magyar társadalom *túlinterpertálta* ezeket az eseményeket, s összeküvést, politikai gyilkosságot látott minden lehetséges balesetben. Egyszerűbben fogalmazva: *a valóság nem volt elég*. Az a típusú információmegvonás, -csepegtetés tehát nem belenyugvással jár, hanem a társa-

dalmi képzelet felszításával. Jó példa erre, hogy húsz évvel a rendszerváltás után még mindig izgatja az újságírókat, hogy tulajdonképpen mi történt Vályival, vagy hogy ki ölte meg Miskolcon Labancz Annát, illetve hogyan halt meg Elbert János a Balaton partján?⁸

Ebben az értelemben azt is mondhatjuk, hogy a – többnyire leegyszerűsített túlzásokban fogalmazó – képzelet a társadalmi valóság része, amennyiben – mint Mannheim Károly inkongruencia fogalma óta tudjuk –, az egyének nemcsak a részvétellel, de a meg nem felelés, az eltérés igényével is kapcsolatban állnak a társadalmi valósággal.⁹ A képzelgés, a hozzáadás, a felülértékelés, a túlzásokban fogalmazás tehát ebben a társadalomtörténeti kontextusban szerves része annak a valóságnak, melyhez képest fogalmazza meg magát egy öntudat. Szemben tehát a mai bulvár- és tabloid-újságírás szenzáció- és hírtermelő jellegével, az 1970-es évek – történeti értelemben vett – bulvárija nem engedhette meg magának, hogy kitárgyalja ezeket az ügyeket, s ezzel kielégítse a szenzáció- és botrányéhes közönség igényeit – így maradt a felfokozott másodlagos szóbeliség: a legendárium. Ezt a legkevésbé sem negatív, morális felhanggal állítjuk, hanem inkább abban a tekintetben tartjuk fontosnak, ahogyan a kortárs médiakutatás ezek normaképző erejéről állít: felmutatja a bűnt, megnevezi a bűnöst, s ezzel helyreállítja a közösség morális rendjét.¹⁰ A Nyugatról való gondolkodás és képzelődés persze más-más szociokulturális foratókönyv szerint és eltérő célokkal valósult meg a kritikai értelmiségnél és a sarki „maszek” zöldségesnél (hogy a Kádár-korszak szótárának csak egyetlen sajátos fogalmát említsük), ugyanakkor közös volt az elzártág élménye. Így – fogalmaz György Péter – „az occidentalizmus szabályainak megfelelően kialakítottuk saját Nyugat-képünket, saját összeesküvéselmélet és foratókönyvünk, perspektivikus világunk enyészpontja determinációjának engedve, annak megfelelően értelmeztünk mindenfelét – tücsköt-bogarat –, amit »onnan« tudtunk meg. Értelmezési keretünk jövátelhetetlen mértékben a *saját világunk bélyegét* viselte magán, s legtöbbször sejtel-

münk sem volt arról, hogy milyen súlyosan és mélységesen értjük félre annak a világnak a törvényeit, amelyre egyrészt vágytunk, másrészt féltünk, amelynek részei kívántunk lenni, s amelynek rokonságára oly büszkék is tudtunk lenni”.¹¹

Visszakanyarodva tehát az idegen kérdésre, azt a megállapítást tehetjük, hogy a nyugatról érkezett idegen egészen egyszerűen *megtestesítette* a vágyott occidenst, közeli, elérhetővé tette azt az – információmanipulálás miatt előállt – illúziót, melyet a magyar társadalom a fogvasztásról és a gazdagságról ápolott.¹² Nem irritáló ez az idegen, mint Schütznel, sokkal inkább irigvelt, mert annak a bizonyos másik világnak a küldötte. Az idegen figuráján belül pedig egy újabb kontextuális sajátosság az úgynevezett „disszidens”, az „idegenbe szakadt hazánkfia”, aki oszcillál az insider és az outsider között. Nos, a fentebb érintett polarizáló tájékoztatáspolitikai itt sem egyenmősített, sőt kifejezetten különbséget tett a jó és a rossz disszidens között.

III. Az „idegenség” emlékezetpolitikája

■ A magyar politika- és társadalomtörténet több nagy kirajzási hullámot is ismer a 19–20. században: ezek csak annyiban fontosabbak, mint a szórványos, egyéni emigrációk, mert társadalompolitikai értelemben valamilyen formában egy rezsime felelősséggel és magyarázattal tartozik azért, hogy gazdasági és/vagy politikai okokból – az állampolgárai tömegesen nem tudnak a fenntartósága alatt megélni. A Kádár-rendszer esetében e nagy és megmagyarázásra váró kirajzási hullámot természetesen az 1956-ban és közvetlenül utána megvalósult disszidálás jelentette, mely a hidegháború retorikájából fakadóan nemcsak társadalmi, de kifejezetten politikai kérdéssé lényegült.¹³ A rendszer politikai logikájából következett, hogy amennyiben a jó és a rossz disszidens között minőségi különbséget teszünk, úgy per definitionem rossz az 1956-ban vagy közvetlenül utána menekülő személy, míg – egyéb kritériumoknak megfelelően – *jónak minősülhet* az, aki 1919–1920-ban (tömegesen) vagy a két háború közötti időszakban

(inkább egyénileg) menekült el Magyarországról, mivel a Horthy-rendszer végig az antitézist testesítette meg. Az 1860-as évektől kezdődő s egészen az első háború idejéig nyúló kirajzást azért nem említem itt, mert az 1960–1970-es évek kontextusához képest túlzottan régen történtek, s így elhalványult, hacsak teljesen fel nem számolódott a kommunikatív és a kulturális emlékezet szövetében.

Sasvári Edit újabb kutatásaiból és szíves szóbeli közléséből tudom, hogy a korszakban ugyancsak nagy figyelmet fordított a kádári kultúrapolitika arra, hogy a rendszerrel rokonszenvező, külföldön élő (értelemszerűen nem 1956-os emigráns) művészeket beemelje a magyar képzőművészeti kánonba, s ezzel egyúttal a szélesebb nyilvánosság előtt igazolja idegenbarát magatartását. E törekvések egyik legizgalmasabb fejezete Amerigo Tot hazahívása és a megrendelések révén a magyar képzőművészeti életbe való integrálása volt, melyet újabban a budapesti Ludwig Múzeum kiállítása és katalógusa dolgozott fel módszeresen. A nagy felháborodást és erős kritikai visszhangot kiváltó kiállítás azért volt kifejezetten úttörő szellemű, mert valójában nem Amerigo Totról magáról szólt, hanem a fentebb vázolt, Kádár-kori „jó” emigránsművész *ideáltípusát* modellezte. A szobrászt nem ragadta ki a kontextusból, nem esztétikai tárgyként kezelte az œuvre-öt, hanem épp ellenkezőleg: a művészetpolitikai és ideológiai környezet emphatikus bemutatásával óhajtott rámutatni a korszak sajátos művészet- és emigránsfelfogására.¹⁴

A Fehérvárcsurgón született Tóth Imre ugyanis a Munka-kör környékéről vándorolt ki 1931-ben Németországba, ahol is fél évre bentlakásos felvételt nyert a dessaui Bauhausba. A náci hatalomátvételt követően letartóztatják, internálják, s innen csak szökve tud Olaszországba jutni, ahol hosszabb távon marad is, s végül a háborút követően sikeres, ismert és hivatalosan is elismert művésszé válik. 1969-ben a Magyar Képzőművészek Szövetségének választmányára kérte a minisztériumtól, hogy a szervezet Tot mellett Victor Vasarelyt is elfogadhassa tiszteletbeli tagnak. Ez a pusztán for-

málisnak tetsző aktus azonban éppenséggel annak az emigránspolitikának egyik igen fontos mozzanata, melyet fentebb kivonatoltunk, s melyet a korszak kutatásának a jövőben nyilván jóval alaposabban fel kellene tárnia. Vajon mikor kezdődött? Beleíródik a folyamatba már – hogy egy egészen más kulturális regiszterből említsünk példát – az 1938-ban távozott jeles kabarészerző, Vadnai László 1960/1961-es nyilvános, fellépésekkel átszőtt hazalátogatása is, amikor nyíltan, bár kritikusan beszélt arról, ami az Egyesült Államokban jó, és arról is, ami Magyarországon rossz? Vajon a televízió szilveszteri műsorában elhangzott mondatai vagy a Hecsek és Sajó újabb jelenetei mennyiben befolyásolták a magyar társadalom Nyugatról alkotott elképzeléseit? Összegezve: vajon hány jó emigráns művész, előadó érkezett ekkor – ha csak időlegesen is – Magyarországra, hogy megszűntesse, de legalábbis csökkentse a Nyugat (és a Fal mögött zárt) Kelet közötti – simmeli értelemben vett – távolságot?

Talán nem képrombolás, hogy e dolgozat címűl választott fordulat, csakúgy, mint a sorozat címe: megfordítás és ellentételezés. Az „ex oriente lux” kifejezés – az evangéliumig visszanyúló hagyománya (Máté 24, 27) – arra a gondolkodásmódra utal mindmáig, mely a Keletben valamiféle magasabb spiritualitást, valamennyi nagy valóság otthonát látja, mely így egyfajta mélyebb, civilizatorikus tudásnak az alapja; ezzel állítható szembe a felszínes, materiális nyugati világ, s azt hiszem, innen a két ellenponthoz kötött metafora világos és érthető. A „keletről jó a fény” gondolata természetesen óriási hatást gyakorolt a nyugati világra, E. W. Said orientalizmusa e hatást célozza feltárni,¹⁵ a 19. század második felében meginduló tudományos kutatások (antropológia, régészet, orientalisztika stb.) pedig akarva-akaratlanul ebből a szemléletből nőttek ki. Hagyományosan Friedrich Delitzsch nevéhez szokás ezt kötni, aki az ókori közel-keleti ásatások beindulásával, *Babel und Bibel* című előadásával továbbfejlesztette elméletét. Ennek lényege az volt, hogy a babilóniai ásatások eredményeit összevetette a bibliai szövegekorpusszal, s az

előbbi fényében az utóbbi csak halvány másolatnak, maradványnak tűnt; ez vezette el Delitzschet, majd nyomában Wincklert az ún. „pánbabilonizmus” eszméjéhez, mely gyakorlatilag minden jelentős kulturális teljesítményt a Tigris és az Eufrátesz vidékére vezetett vissza. Ezeket a jellegzetesen a 19–20. század fordulójára jellemző gondolkodási alakzatokat azért volt érdemes kivonatossan felidézni, mert valójában a szimbolikus földrajzban megtestesülő *tudásszociológiai formák, jelentéstulajdonítások* ezek, melyek többet árulnak el arról, aki létrehozza őket, mint arról, akiről (elvben) szólnak. A diffuzionizmus működését, merthogy kimondatlanul is erről van szó, olyképpen illeti kritikával maró bírálatában Claude Lévi-Strauss, hogy az „ki fog szemelni egyet a megfigyelt típusok közül – szokás szerint a leggazdagabbat és a legösszetettebbet – mint az intézmény ősfelméjének képviselőjét, eredetét pedig a világnak arra a pontjára tűzi ki, ahol a legjobb példája található, mondván, hogy a többi forma a közös otthonból kiindult vándorlások és kölcsönzések eredménye”.¹⁶ A diffuzionizmus tehát egy olyan duális világban gondolkodik, melyet minimum a strukturalizmus időszaka óta elutasít a társadalomtudomány, ám ettől mint gondolkodási forma még fennmaradt, s bizonyos időszakokban ugyancsak vonzóvá vált a mindig egyszerű, bináris rendszerekben gondolkodó társadalmi képzelet számára.

Ennek megfordítása természetesen az „ex occidente lux”,¹⁷ mely mint a társadalmi képzeletre mint tudásszociológiai figurára tekint, s mely azokat a formákat, médiumokat keresi, kutatja, amelyekben az occidentalizmus, vagyis a Kelet Nyugatról való tu-

dása, pró vagy kontra, testet öltött. Az itt bevezetett fogalmakat, tematikákat fogjuk tehát e sorozat további részeinek keretei között vizsgálni, mely műfajilag az 1970-es évek populáris médiájának egyes darabjait elemzi majd. Azért ezt az évtizedet és ezt a médiumot választottuk kutatási terepként, merthogy ebben az időszakban már rögzültek és rutinizálódtak a hatvanas évek második felének fentebb kivonatolt tájékoztatás-, szórakoztatás- és emigránspolitikai elvei, ám még jóval kevésbé érezhető rajta az 1980-as évtized ideológiai bomlása és társadalmi anómiája. Így kerül tehát a továbbiakban terítékre Nepp József és Ternovszky Béla *Vakáción a Mészga család* (1978) című animációs sorozata, a Szamos Rudolf regényéből adaptált és Nemere László által jegyzett *Kántor* (1976) című szocialista krimi, a Berkes Péter ifjúsági regényéből készült, Fejér Tamás által jegyzett *Az öreg bánya titka* (1972), illetve a korszak mesternarratívájaként is értelmezhető, Fejes Endre által írt s Szőnyi G. Sándor által a televízióra adaptált *Jó estét nyár, jó estét szerelem* (1971) című alkotás. A populáris médiának ezek az alkotásai pedig azért mérvadóak a társadalmi képzelet működésmódjának vizsgálatához, mert a hetvenes évtizedben elterjedtsége révén a televízióban feltűnő, bár mindvégig módjával adagolt populáris kultúra az egyik legfontosabb *normaképző* közvetítő volt. Ha az „idegen” és a határ fogalmaira összpontosítva az e művek mögött munkáló tudásról és képzeletről gondolkodunk, ha feltárjuk készítésük, adaptációs módjuk körülményeit, úgy akaratlanul is rákérdezünk a képzelet mint kollektív reprezentáció elemeire, céljaira és működésének stratégiáira.

■ JEGYZETEK

1. Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája. Magvető, Bp., 1998.
2. Farkas Attila Márton – Mund Katalin: A Nyugat a Kádár-kor sajtójában. Hálózati közlés: <http://hps.elte.hu/~km/nyugats.pdf> (2010. 06. 01.).
3. Georg Simmel: Exkurzus az idegenről. In: Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig. (Szerk. Biczó Gábor) Csokonai, Debrecen, 2004. 56–60.
4. Alfred Schütz: Az idegen. In: A fenomenológia a társadalomtudományokban. (Szerk. Hernádi Miklós) Gondolat, Bp., 1984. 405–413.
5. Erőss Gábor: Az idegen, filmnyelven szólva. Külföldiek és kisebbségek a magyar filmben (1960–2005). Regio 2005. 4. 77–129.
6. M. Topits Judit: Üzemi baleset. Történetek a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikájáról. Dokumentumfilm. 2004.
7. Rajk László: Amikor a folyó belelép, ahelyett hogy lábjegyzet maradna... In: Művészet és hatalom: a Kádár-korszak művészete. (Szerk. Kisantal T.- Menyhért A.) JAK – L'Harmattan, Bp., 2005. 79–82.

8. A teljesség igénye nélkül lásd Palágyi Edit: Vályi Péter halála: zuhant vagy lökték? Szabad Föld Online, 2009. március 11. (<http://www.szabadfold.hu/cikk?17214> – 2010. 06. 01.); Buják Attila: Ügy-nők minden kilométerkőnél. Öngyilkosságok, leszámolások a Kádár-korban. (<http://www.168ora.hu/cikk.php?id=5472&prln:=1> - 2010. 06. 01.) 168 Óra Online, 2006. július 6.; Odze György: A halál oka: politikai gyilkosság. Mérték Kiadó, Bp., 2006; Asperján György: A Labancz Anna-gyilkosság. Aspy Stúdió Kiadó, Bp., 2006.
9. Mannheim Károly: Ideológia és utópia. Atlantisz, Bp., 1996, valamint Paul Ricœur: L'idéologie et l'utopie. Seuil, Paris, 1997, különösen a bevezető.
10. Császi Lajos: Tévéőrszak és morális pánik, Új Mandátum, Bp., 2003.
11. György Péter: Az ó-új világ. Magvető, Bp., 1997. 101.
12. Természetesen ez nem magyar különösség, az oroszoknál ugyanígy megfigyelhető ez, lásd Dina Khapaeva: L'Occident sera demain. Annales H.S.S. 1995. 6. 1259-1270. A szerző ugyanakkor megkülönbözteti az – elsősorban az értelmiséget jellemző – occidentofiliát az olyan populárisabb képzet-rendszerektől, mint az occidentalizmus. Ez a különbségtétel a magyar kontextusban is kívánatos.
13. KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai, 1956. október 23.–1957. április 30. Regio 1991. 4. 174–211. Mint ekkor a szerkesztő írta: „A Központi Statisztikai Hivatal 1957 elején részletes jelentést készített a disszidensekről. A felmérés egészen az 1989-es fordulatig szigorúan titkos dokumentum volt. Illetéktelenek, közöttük kutatók sem láthatták. A gazdag anyagból annak idején csak egy kisebb részletet közöltek a KSH egyik szűk körben terjesztett kiadványában, a Statisztikai Havi Közlemények 1957. 4. számában. Az 56-os magyar menekültek demográfiai, társadalmi adatait eddig leginkább az osztrák belügyi források alapján, elsősorban Szépfalusi István: Lássátok és halljátok egymást! (EPMSZE, Bern, 1980.) című könyve nyomán ismerjük. Az általa közzétett adatok mellett rendelkezésünkre áll még néhány, az egyes befogadó országokban megjelent szórványos adatsor, de az 56-os kivándorlásról – jóllehet az a nemzetközi migráció történetének is egy kivételes jelensége –, a kelletnél jóval kevesebbet tudunk.” Természetesen ma már jóval gazdagabb az erről szóló irodalom, az 1956-os Intézet honlapja bővebb könyvészeti tájékoztatást nyújt a témáról: <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/bibliografia/6emigracio> (2010. 06. 01.)
14. Sasvári Edit: Fából vaskarika. Marxista önmegvalósítás helyett kapitalista import – nemzeti alapon. In: Amerigo Tot – párhuzamos konstrukciók. (Szerk. Kürti Emese - Mélyi József) Ludwig Múzeum, Bp., 2009. 19-27. A gazdag recepcióból lásd György Péter: A Kádár-korszak emlékezete. Amerigo Tot – párhuzamos konstrukciók. Élet és Irodalom 2009. december 11. 6, valamint e lap hasábjain Sziller Dalma: Amerigo Tot: emlékezet és történelem között. Korunk 2010. 06. 88-91.
15. Edward W. Said: Orientalizmus. (Ford. Péri Benedek) Európa, Bp., 2000. Itt lehet megjegyezni, hogy szemben a palesztin tudós orientalizmus-fogalmával, melyet a Nyugat Keletről való gondolkodásmódjaként határoz meg, s mely kifejeztem hierarchikus természetű az utóbbi rovására, az ebben az esszében használt occidentalizmus konceptus nem rendelkezik saidi értelemben a tudás és a hatalom összefonódásával.
16. Claude Lévi-Strauss: Bevezetés: történelem és etnológia. (Ford. Saly Noémi) In: Strukturális antropológia. I. Osiris, Bp., 2001. 21.
17. Egészen más kontextusban, de e megfordítást, mint Vörös Boldizsár rámutatott, már a Tanácsköztársaság idején is használták élclapokban, természetesen egészen más céllal és hangnemben. A Borszem Jankó 1919. február 9-i száma ugyanezzel a felirattal közöl karikatúrát, melyen a napkorong alakba írt Wilson elnök elolvastja a hóna alatt „imperializmus” feliratú lapátot tartó Poincaré–hőembert. Lásd Vörös Boldizsár: Különböző politikai rendszerek – hasonlóan humoros alkotások? 1919 fordulatai viccekben és karikatúrákban. MédiaKutató 2009. tél. http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_04_tel/03_politikai_vicc_1919_tanacsokoztarsasag/01.html (2010. 06. 08.)

RENÉ GIRARD

JOG ÉS ERŐSZAK

■ A bosszú ördögi kört alkot, és még csak nem is sejtjük, milyen mértékben ránehezedik a primitív társadalmakra. Számunkra ez a kör nem létezik. Mi az oka e kiváltságnak? A kérdésre az intézmények szintjén határozott választ lehet adni. A bosszú fenyegetését a jogi rendszer (*système judiciaire*) tartja távol. Nem iktatja ki a bosszút, hanem leszűkíti egyetlen megtorlásra, amelynek gyakorlását szuverén, szakosodott hatalomra bízta. A joghatóság döntései mindenkör úgy szólnak, mint a bosszú *végző szava*.

Vannak bizonyos kifejezések, amelyek minden jogi elméletnél többet mondanak. Mihelyt kiiktatták a véget nem érő bosszút, előfordul, hogy így nevezik: *magánbosszú*. A kifejezés feltételezi, hogy van *közösségi* (*publique*) bosszú is, de a szópár második tagja soha nem jelenik meg. A primitív társadalmakban magától értetődően nincs más, mint magánbosszú. Ott tehát hiába keresnénk a közösségi bosszút – azt csak fejlett társadalmakban (*sociétés policiées*) találjuk meg, és egyedül az igazságszolgáltatás rendszere adja meg a keresett választ.

A büntetés rendszerének egyetlen jogi elve sem különbözik ténylegesen a bosszú elvétől. Mindkét esetben ugyanaz az elv működik: az erőszakos kölcsönösség, a visszafizetés elve. Az elv vagy igazságos, és akkor az igazságtéves már a bosszúban is jelen van, vagy pedig sehol nincs igazság. Arról, aki saját maga áll bosszút, angolul azt mondják: *He takes the law into his own hands*, vagyis „saját kezébe veszi a törvényt”. Nincs elvi különbség a magán- és a közösségi bosszú között, társadalmi síkon azonban a különbség óriási közöttük: a bosszú megbosszulása elmarad, a folyamat lezárul, az eskaláció veszélye elhárul.

Sok etnológus egyetért abban, hogy a primitív társadalmakban hiányzik a jogi-

rendszer. *Crime and custom in savage Society* (London, 1926) című munkájában Malinowski azt a következtetést fogalmazza meg, hogy a primitív közösségekben a büntetőjog még a polgári jognál is nehezebben megragadható, úgy, ahogyan mi értjük, jogról szinte nem is lehet beszélni. Radcliffe-Brown azonos következtetésekre jutott (*The Andaman Islanders*, Cambridge, 1922), és nála felsejlik a véget nem érő bosszú fenyegetése is, mint mindenütt, ahol e következtetések érvényesek: „Az Andaman-szigetieknek fejlett társadalmi tudatuk van, erkölcsi fogalmak a jó és a rossz tárgyában rendszerezettek, de a bűntény közösség általi megbüntetése nem ismert náluk. Ha valakit megsértettek, maga állt érte bosszút, feltéve, hogy megvolt hozzá az akarata és a mersze. Mindig akadtak persze olyanok, akik a bűnelkövető pártjára álltak, ha egyszer a személyes kötődés erősebbnek bizonyult az elkövetett cselekedet kiváltotta utálatnál.”

Egyes etnológusok, például Robert Lowie (*Primitive Society*) „igazságszolgáltatás”-ról (*administration de la justice*) beszélnek a primitív társadalmak kapcsán. Lowie kétféle társadalmat különböztet meg: az egyikben van „központi hatóság”, míg a másikban nincs. Ez utóbbiakban a jogi hatalom a rokonsági csoport kezében van, ez a csoport pedig ugyanúgy szembesíti egymással a többi csoportot, ahogyan a szuverén állam teszi valamennyi csoportot illetően. Nincs „igazságszolgáltatás”, nincs jogi rendszer, ha nincs magasabb fórum, amely szuverén módon tud bíraskodni akár a legerősebb csoportok között is. Egyedül ez a magasabb fórum vethet gátat a *blood feud* (vérbosszú), a véget nem érő vendetta bármely formájának. Maga Lowie is elismeri, hogy ez a következtetés nem teljesül: „Itt a legfőbb szabály a csoportszolidaritás: azt a személyt,

aki elkövet valamit egy másik csoport tagjának sérelmére, normális körülmények között saját csoportja megvédi, míg a másik csoport az áldozat mellé áll, aki bosszút vagy kártérítést követel. Vagyis az ügy mindig bosszúk sorozatát vagy polgárháborút válthat ki. A suskik általában az első megtorlás után békét kötnek, ám az ifugaók körében a harc szinte vég nélkül folytatódhat.”

Jelen esetben „igazságszolgáltatásról” beszélni annyi, mint visszaélni a szavakkal. Az óhaj, hogy az erőszak ellenőrzését tekintve a primitív társadalmakban a mienkéhez fogható vagy akár még nagyobb erőnyeket ismerjünk fel, nem készíthet egy lényegbe vágó különbség minimalizálására. Aki úgy beszél erről, mint Lowie, az tovább éltet egy igencsak elterjedt gondolkodásmódot, amely szerint a szabad bosszú *helyettesíti* a jogi rendszert ott, ahol az nem található meg. E tétel, noha látszólag köze van a józan észhez, valójában teljesen hamis, és rengeteg tévedésnek szolgál mentségül. Tükrözi annak a társadalomnak a tudatlanságát – mármint a mienkét –, amely oly hosszú idő óta van jogi rendszer birtokában, hogy hatásainak már nincs is tudatában. Ha ugyanis a bosszú véget nem érő folyamat, akkor nem tőle várható, hogy visszafogja az erőszakot, mert valójában épp őt kell visszafogni. Maga Lowie szolgáltatta erre nézve bizonyítékot, valahányszor példázza, milyen is az „igazságszolgáltatás” még olyan társadalmakban is, ahol szerinte van „központi hatalom”. Nem az elvont jog-elv hiánya bizonyul fontosnak, hanem az a tény, hogy a „törvényes”-nek mondott cselekedet mindig az áldozat és a hozzá közel állók kezébe van letéve. Mindaddig, amíg nincs szuverén, önálló szerv, amely átveszi a sértett fél helyét, és *magának tartja fenn a bosszút*, fennáll a véget nem érő eskaláció veszélye. A bosszúállás kezelését és korlátozását célzó erőfeszítések kétes értékűek – végső soron olyan egyezkedési szándékot igényelnek, amely vagy megvan, vagy nincs meg. Ismétlem: ezért pontatlanság tehát „igazságszolgáltatásról” beszélni akár olyan intézmények esetén is, amilyen a *megegyezés* vagy a *párbaj-próba* különféle változatai. A jelek szerint még ezek esetében is el kell fogad-

nunk Malinowski következtetését: „A kibillent törzsi egyensúly visszaállításának csak lassú, bonyolult eszközei vannak. Nem fedeztünk fel egyetlen olyan szokást vagy eljárást sem, amely a mi igazságszolgáltatásunkra emlékeztetne, a maga elévülhetetlen kódexével és szabályaival.”

Ha egyszer nincs a primitív társadalmakban döntő gyógymód az erőszak ellen, nincs tévedhetetlen kezelésmód, amikor az egyensúly megbomlott, akkor feltételezhető, hogy a *gyógyító* intézkedésekkel szemben elsődleges szerepet játszanak a *megelőző* intézkedések. Újra beleütközünk az áldozatról (*sacrifice*) fentebb adott meghatározásba, mely szerint az áldozat a megelőzés eszköze az erőszak elleni harcban.

Olyan világban, ahol a legkisebb konfliktus is szerencsétlenséget idézhet elő – mint a legkisebb vérzés is, ha valaki hemofiliában szenved –, az áldozat bemutatása polarizálja az agresszív tendenciákat ama valóságos vagy eszményi, élő vagy élettelen tárgy (*victim*) köré, amelyet soha nem lehet megbosszulni, mivel egyöntetűen semleges és meddő a bosszú síkján. Az erőszak készítésének, amelyet pusztán az aszketikus akarattal nem tud meggátolni, olyan kiutat kínál, amely részleges és átmeneti ugyan, de bármennyig ismételhető, hatékonyságát illetően pedig túl sok az egybecsengő tanúbizonyság, hogysem őket mellőzni lehetne. Az áldozat (*sacrifice*) nem engedi kifejlődni az erőszak csíráit, hozzásegíti az embereket, hogy féken tartsák a bosszút. Az áldozat intézményét ismerő társadalmakban (*sociétés sacrificielles*) nincs is kritikus helyzet, amelyre ne áldozat bemutatásával válaszolnának, bizonyos válságállapotok azonban kiváltképpen vele kapcsolatosak. E válságok mindig a közösség egységét érintik, mindig széthúzást és viszályt fejeznek ki. Minél élesebb krízisről van szó, annál „értékesebbnek” kell lennie az áldozatnak.

Az áldozattól várt hatás jelét láthatjuk abban is, hogy megszűnik ott, ahol jogi rendszer lép életbe – ez történt például Görögországban vagy Rómában. Egyszerűen nincs már létének értelme. Ettől még persze hosszú időn át fennmaradhat, de úgy, mint nagyjából kiüresedett forma. Általában véve

ilyen állapotban figyelhetjük meg, ami megerősíti bennünk a gondolatot, hogy a vallási intézményeknek nincs semmilyen valószínűségi funkciójuk.

Igazolódik a fentebb megfogalmazott hipotézis: az áldozatnak és a rítusnak azokban a társadalmakban kell lényeges szerepet betölteniük, amelyek híjával vannak a jogi rendszernek, ennél fogva jobban fenyegeti őket a bosszú. Mégsem kell azt mondani, hogy az áldozat (*sacrifice*) „helyettesíti” a jogi rendszert. Elsősorban azért, mert azt, ami sohasem is volt, nem lehet helyettesíteni. Továbbá azért sem, mert ameddig nem következik be az önkéntes, egyhangú lemondás minden erőszakról, addig a jogi rendszert a maga osztályában semmi nem helyettesítheti.

Mivelhogy a bosszúállás veszélyét minimalizáljuk, nem is tudjuk, mire jó az áldozat. Fel sem tesszük már a kérdést, hogyan tartják féken a bűnüldözést nem ismerő társadalmak azt az erőszakot, amelyet mi nem is látunk. A félreértés zárt rendszerként vesz körül bennünket. Nem tudja semmi megcáfolni. Nem kell a vallási tényezőhöz (*le religieux*) folyamodnunk, hogy választ adjon egy olyan kérdésre, amely nem is létezik számunkra. Emiatt nem is tudjuk, mihez kezdünk a vallási tényezővel. A megoldás elrejt szemünk elől a kérdést, az elhomályosult kérdés pedig elrejt előlünk a vallási tényezőt mint megoldást.

Bizonyosra vehető, hogy összefüggés áll fenn e félreértés és aközött, hogy a primitív társadalmak rejtélyt jelentenek számunkra. E rejtély okozza szélsőséges nézeteinket ezekre a társadalmakra vonatkozóan. Hol a mienknél jóval magasabb, hol jóval alacsonyabb rendűeknek ítéljük őket. Könnyen lehet, hogy ezt az ingadozást, e folyvást túlzó nézeteket a tények ugyanazon osztálya váltja ki: a jogi rendszer hiánya. Azt természetesen senki sem tudja megítélni, mennyire erőszakosak egyes egyének, még kevésbé egyes társadalmak. Azt viszont igenis megítélhetjük, hogy abban a társadalomban, amelynek nincs jogi rendszere, az erőszak nem ugyanazon a helyen és nem ugyanolyan formában jelentkezik, mint a mienkben. Egyik vagy másik aspektust figyelembe

véve hajlamosak lehetünk azt gondolni, hogy ezek a társadalmak ki vannak szolgáltatva az erőszaknak, vagy ellenkezőleg, eszményíteni és követendő példaképül állítani őket, mintha a valódi emberség egyedüli mintaképei lennének.

E társadalmakban az erőszak, ha elszábadul, akkora károkat tehet, a gyógyítás módjai pedig annyira esetlegesek, hogy emiatt a hangsúly a megelőzésen van. A megelőzésnek pedig a vallási tényező az elsődleges terepe. A vallási megelőzés erőszakos jelleget is ölthet. Az erőszak és a szakrális elválaszthatatlan. Az erőszak bizonyos tulajdonságainak „furfangos” használata – ilyen például az, hogy képes egyik tárgyról a másikra szállni – a rituális áldozat merev gépezete mögé rejtőzik.

A primitív társadalmak nem engedik át magukat az erőszaknak. De azért nem is kevésbé erőszakosak vagy „képmutatók”, mint amilyenek mi magunk vagyunk. Ha teljesebb kívánnánk lenni, számításba kellene vennünk az erőszak minden, többé-kevésbé ritualizált formáját, amely közeli tárgyakról távolabb eső tárgyak felé tereli az erőszak fenyegetését – ilyen például a háború. Világos, hogy a háború nem korlátozódik egyetlen társadalmi típusra. A technikai eszközök hallatlan növekedése nem teremt lényegi különbséget a primitív és a modern között. Ellenkezőleg, a jogi rendszer és az áldozati rítusok olyan intézmények, amelyek megléte vagy hiánya az alapja lehet a primitív és a „civilizált” társadalom bizonyos típusa közötti különbségnek. Ezekre az intézményekre kell rákérdeznünk ahhoz, hogy objektív tudáshoz, de nem értékítéllethez jussunk.

A megelőzésnek a gyógyítással szembeni elsőbbsége a primitív társadalmakban nem kizárólag a vallási életben valósul meg. E különbséggel kapcsolatosak a viselkedés és a lelki vonások olyan, általános tulajdonságai is, amelyek már az első európai megfigyelők érdeklődését magukra vonták. Ezek bizonyosan nem egyetemes érvényűek, de talán nem is mindig képzelték. Érthető, hogy abban a világban, ahol a legkisebb elhibázott lépésnek borzalmas következményei lehetnek, az emberi kapcsolatokra olyan fókusz

elővigyázat nyomja rá bélyegét, amely a mi szemünkben érthetetlen. Ezért kell a szokásostól idegen lépést hosszas eszmecserének megelőznie. Érthető, miért tartózkodnak olyan játékbá vagy versenybe belemenni, amely számunkra ártalmatlannak látszik. Amikor az emberekre mindenfelől a helyrehozhatatlan leleskedik, akkor időnként olyan „nemes veretű komolyságot” tanúsítanak, amelyhez mérten a mi elmélyült fontoskodásunk kissé mindig nevetségesen hat. A mi vállainkra nehezedő üzleti, irodai, ideológiai gondok ehhez képest potomság.

A primitív társadalmakban az erőszak és annak hiánya között nem működik az intézményeknek az a mindenható, automatikus fékje, amely a mi számunkra csak annál meghatározóbb, minél inkább megfélemlítettünk szerepéről. E mindenkor jelen lévő fék teszi számunkra lehetővé, hogy a primitívek számára tiltott határokat büntetlenül átléphessük, és erről még csak tudomásunk se legyen. „Civilizált” („*policeés*”) társadalmakban az emberi kapcsolatokra – még az idegenek közöttiekre is – példátlanul nagyfokú követségség, mobilitás és merészség jellemző.

A vallási elem mindenkor az erőszak lecsendesítését, elszabadulásának meggátolását célozza. A hétköznapi életben közvetlenül teszi, a rítusokban gyakran közvetve – paradox módon az erőszak útján. Az áldozat (*sacrifice*) csatlakozik az erkölcsi és a vallási élet együtteséhez, előbb azonban rendkívülinek mondható kitérőt hajt végre. Másfelől arról sem kell megfélemlkezni, hogy az erőszaknak a vallási élet minden vonatkozására jellemző *pietas* (kegyesség) szellemében kell történnie. Már kezd derengeni előttünk, miért jelenik meg egyszerre bűnös és szent cselekedetként, egyidejűleg jogtalan és jogos erőszakként. Attól azonban még messze vagyunk, hogy kielégítően értsük is.

A primitív vallási megszelídíti, szabályozza, elrendezi az erőszakot, úgy vezeti le, hogy kihasználja minden valóban elviselhetetlen erőszak ellen, s mindezt az erőszakmentesség és a megbékélés általános légkörében teszi. Erőszak és erőszakmentesség különös elegye. Nagyjából ugyanezt modhatjuk a jogi rendszerről is.

tély fellépése *kényszerítő erejűvé* válik. Az emberek csupán ekkor szabadulnak fel a bosszú szörnyű kötelessége alól. A jogi igazságtételben immár nem ugyanaz a szörnyű sietség működik – jelentése ugyanaz marad, de elhalványulhat vagy teljesen el is tűnhet. A rendszer annál jobban működik, minél kevésbé vannak szerepe tudatában. Ezért alkalmas arra – és ezt meg is teszi, mihelyt lehet –, hogy a bűnös személye és a bűnösség elve köré szerveződjék, és noha lényegében továbbra is a visszafizetés elve körül forog, az most már az elvont igazságszolgáltatás elvi magasságába emelkedett, amelynek tisztelőben tartásáról az embereknek kell gondoskodniuk.

A bosszú mérséklésére hivatott gyógyító eljárások, mint látjuk, titokzatosságba burkolóznak, miközben hatékonyságuk növekszik. Minél inkább elmozdul a rendszer fókuszpontja a vallási megelőzéstől a jogi visszafizetés gépezete irányába, annál inkább tovább terjed a félreismerés, amely mindenkor oltalmazta az áldozat intézményét, e gépezet irányába, és most már azt igyekszik beburkolni.

Attól a pillanattól kezdve, amikor egyedül uralkodik, a jogi rendszer eltűnteti funkcióját az emberi szemek elől. Az áldozathoz (*sacrifice*) hasonlóan elrejti – noha egyben fel is tárja – azt, aminek jóvoltából ugyanaz, mint a bosszú, minden máshoz hasonlatos bosszú, amely egyedül abban különbözik tőlük, hogy nem lesz folytatása, hogy nem állnak érte bosszút. Az első esetben az áldozatot azért nem bosszulják meg, mert nem ő a „jó” áldozat, a másodikban az erőszak természetesen a „jó” áldozatra sújt le, ám akkora erővel és tekintéllyel teszi, hogy visszavágásnak nincs helye.

A mondottak ellen vethető, hogy a jogi rendszer funkciója valójában nem marad rejtve. Tény, hogy tudjuk: az igazságszolgáltatást inkább a közbiztonság foglalkoztatja, semmint az elvont igazságosság. Ettől függetlenül azt tartjuk, hogy a rendszer alapja egy olyan jogi elv, amely a sajátja, a primitív társadalmakban pedig hiányzik. Meggyőződhetünk erről, ha elolvassuk a tárgynak szentelt néhány munkát. Mindig úgy képzeljük, hogy a primitív és a civilizált ember

gyis az elnyomásnak és a felszabadításnak is eszköze – ekként is tekintettek rá a primitívek, akiknek a látása ebben a kérdésben objektívebb a mienknél.

Ha napjainkban a funkció előbukkan, az amiatt van, hogy kiszökik a rejtekhelyről, amely szükséges megfelelő működéséhez. Itt a megértés minden módja – kritika, a rendszer válságával esik egybe, és széthullással fenyeget. Bármilyen impozáns legyen is a törvénytelen és a törvényes erőszak tényleges mibenlétét elleplező berendezés, az végül mindig megrepedezik, majd összeomlik. Fölsejlik az addig eltitkolt igazság, és újra előjön a megtorlások kölcsönössége, de nem csupán elméletben jön elő, mint tudósok felismerte szellemi igazság, hanem gyászos valóságként, ördögi körként, amely újra érezteti hatalmát, hiába hittük azt, hogy túl vagyunk rajta.

Az erőszak mérséklését lehetővé tevő eljárások hasonlítanak egymásra abban, hogy egyiküktől sem idegen az erőszak. Okkal vélhetjük azt, hogy valamennyi a vallásban gyökerezik. A voltaképpeni vallásosság, mint láttuk, egybefonódik a megelőzés különféle módzataival, sőt még a gyógyító eljárásokat is átjárja, akár kezdetlegesebb formáit nézzük, melyeket szinte mindig áldozati rítusok kísérnek, akár magát a jogi rendszert. A tág értelemben vett vallásosság két-

ségtelenül összekapcsolódik a homállyal, amely végső soron az erőszak ellen használható összes emberi erőforrást beburkolja, legyen az gyógyító vagy megelőző, beleértve a jogi rendszer elhomályosítását is, amikor az lép az áldozat (*sacrifice*) helyébe. E homály egybeesik a szent, törvényes és legitim erőszak tényleges transzcendenciájával, amely szembenáll a bűnös, törvénytelen erőszak immanenciájával. Ugyanúgy, ahogyan az áldozat tárgyait (*victimes sacrificielles*) elvileg az istenségnek ajánlják fel, és az szívesen is fogadja őket, a jogi rendszer is olyan teológiára hivatkozik, amely szavatolja a jogszolgáltatás (*justice*) igazságát. Ez a teológia akár el is tűnhet – a mi világunkban például ezt tette –, ám attól még a rendszer transzcendenciája érintetlen marad. Évszázadok múltak el,

bárhon találkozhatunk Minótauroszzal: párizsi szobában, budapesti pincében, berlini metróban vagy épp a pokolról alkotott elképzelésünkben. A lényt azért kell mindenáron megzabolázni, mert elszabadulása gyászok következményekkel jár; a társadalom jogrendszere, a hatalom, a nyelv, az írás, adott esetben a vallás integritása forog kockán. Tekintsük hát át a knósszoszi monstrum főbb irodalmi börtöneit; módszerünk legyen mítoszkritikai.

2. (mitémák)

Az irodalmi kezdetekről csak röviden. Minósz sajnálja a fehér bikát Poszeidónnak feláldozni, ezért a sértett isten dühében a király feleségén áll bosszút: Pasziphaé beleeszeret az állatba, a furfangos Daidalosz pedig lehetővé teszi e furcsa szenvedély kielégítését, majd a nász elrettentő gyümölcsét elrejtendő megépíti a labirintust, melynek közepébe zárják a bikafejű, embertestű monstrumot. Az évente hét athéni ifjat és hét szűzlányt elpusztító lényvel a hős Thészeusz végez. A Minótauroszt tehát négy mitéma alkotja: a bűnös fogantatás, mely egy isteni parancs megszegésének következménye, a labirintusba való bezárás, mely Minósz zsarnoki döntése, az áldozatok elpusztítása, mely a bestialitás példázata, illetve a Minótauroszt halála, mely a rend győzelmét ábrázolja. Ezt a cselekménysort találjuk, kisebb-nagyobb kihagyásokkal, az ókori görög és latin szerzők – Pauszaniász, Kallimakhosz, Homérosz, Vergilius és – talán legsikerültebben – Ovidius² műveiben. Az *Átváltozások* meglehetősen szűkszavúan tudósít a szörnyről, a *Szerellem művészete* pedig egyetlenegy utalással intézi el. Utóbbi azonban mindmáig a bikaember legtömörebb, leglényeglátóbb jellemzése: „Daedalus ut clausit conceptum crimine matris / semibovumque virum semivirumque bovem.”

tizenkilencedik század hozza meg, s a börtön is ekkortájt korszerűsödik: a szörny immár a nyelvből való kirekesztettség foglya lesz, a rikácsolás és a dadogás börtönében fog raboskodni.

5. (apartman)

Milyen modern környezetbe transzponálható a krétai labirintus, és mi történik, ha kiszabadul a Minótauros? *A Morgue utcai kettős gyilkosság*⁵ egy olyan, nehezen megközelíthető párizsi emeleti lakásban történik, melynek nemcsak ajtaját zárták kulcsra, de az ablakok is érintetlenek. Poe nyomozóját épp a konvenciók: a Minótauros beszéde és Ariadné fonala vezetik nyomra. Előbbi a szomszédok által hallott veszekedés értelmezésekor bukkan fel. Az áldozatok sikoltozásába ismeretlen, emberi, azonosíthatatlan nyelven szóló rikácsolás vegyült, ám a fültanúk egyike sem beszél azon a nyelven, aminőt a rikácsolásban felfedezni vél. Nem világos, „hadarva, töredezetlen, egyenetlenül” hangzó vagy „inkább érdes, rekedtes, mint rikácsoló” volt-e a beszéd. A következtetést, hogy a tettes nem ember, de emberhez hasonló, brutális lény, mely rendkívüli ügyességgel mászott a lakásba, a hallott ujjai között talált vörös hajcsomó igazolja: a gyilkos egy elszabadult orangután. Ariadné fonala pedig a rejtett rugóra járó ablakok egyik meghibásodott szöge, mely akkor tört ketté, mikor a szörnyeteg elmenekült. Poe a hibriditást egy angol–francia szójátékkal is érzékelteti: a *clew* szó angolul Ariadné gombolyagát, franciául, *clou*-nak írva, szöget jelent.

6. (dadogás)

A díszítőfunkciótól a jellem felé való elmozdulást az amerikai Hawthorne meséje⁶ jelenti. Ebben a szövegben a szörny rendkívül boldogtalan. Ez főképp bezártságából fakad, de abból is, hogy nem tud megszólalni. A Minótauros megpróbálja szavait megformázni, s noha szinte telj

8. (drogbarlang)

Gide *Thészeusz*⁸ című kisregénye mítoszperszifflázs. A címszereplő turisztikai céllal érkezik Knósszoszba, Ariadné kéjvágó ribanc, Minósz pedig tulajdonképpen a másvilágon kijelölt „halottak bírāja” mesteriségére készül, s az igazságszolgáltatás bajnoka szerepében tetszeleg, ezért zárja el a világtól felesége félrelépésének gyümölcsét. Daidalosz közönséges sarlatán, aki a labirintust bódító illóolajokkal fűteti, hogy ne lehessen belőle kijutni, így az athéni áldozatok sem feltétlenül pusztultak el odalent, csak elkábulnak a fűvek miatt, és nem találják a kijáratot. Maga a Minótauros pedig fiatal és „igen szép”, s Thészeusz végső soron azért kénytelen megölni, mert tekintetéből mérhetetlen ostobaság sugárzik. Az individualizmus nagy mesterének felfogásában az állat és az ember keveredése „összhangot” (*une harmonie certaine*) teremt, mely a fiatalisággal párosulva bájt kölcsönöz a külsőnek; a butaság azonban megbocsáthatatlan, és minden eszközzel irtani kell. Gide nemcsak a mesterségesen elkábított áldozatokon derül, de a mítosz fő mitémáját, a bűnös fogantatást is kifigurázza. Pasziphaé hosszan ecseteli Thészeusz előtt családjá és a görögség számára a bika szakrális funkciójának ellenálthatatlan jelentőségét; az általa megkívántban – pechére – épp nem isten rejtőzött.

9. (ház)

Borges *Aszterión háza*⁹ című novellája a Kafkáéhoz hasonló monológ, melyben a beszélő az önkéntes fogolytét racionalizálására törekszik. A labirintus itt nem börtön, hanem egy tizennégy nyitott ajtóból álló föld alatti tér, ahonnan bármikor felszínre lehet jutni. A Minótauros mégis a maradás mellett dönt, mert az emberek világa idegen számára. Ez a döntés viszont végleg gőgös elkülönüléshez, bezártsághoz

elégzik meg ennyivel: a házmaster foglalkozású József gödölyével eteti a bérház pin-céjében őrzött monstrumot, ezáltal pedig az Ótestamentumot is transzponálja a kortárs környezetbe. A szöveg végig remekül egyensúlyoz a három kultúrkör mítoszaival: a görög mélyréteg knósszoszi zsarnokára ráépül az egyiptomi álomlátó és a názáreti ács, a Minótauros pedig a „latrokkal végezte” torz testvére lesz, az Antikrisztus, de ugyanúgy mohó, szőrös Ézsau is, az áldást élvező, szülői házból elmenekülő Jákob fivére. Mindez persze a kortárs, nagyvárosi, házmasteri környezetben zajlik. A számszimbolikával (a hatos, a hetes) és archetípusokkal (hold, kút) is gazdagon átszőtt szöveg az áldozattal járó döntéshozatal nehézségei körül forog. Mi jobb: ha eltitkoljuk, ha elpusztítjuk, vagy ha szabadon engedjük a szörnyet? És ha már döntöttünk, rendet tudunk-e utána tenni magunkban, otthonunkban, családjunkban? Az igazi börtön nem a vasajtó mögött, a hosszú folyosó végén található, hanem legbelül: ez a felelősség börtöne, mely Józsefre nehezedik.

12. (tükörcsapda)

Dürrenmatt *Minótaurosza*¹² a műnemi szintézisre törekszik, ezért kapja para-textusként a „ballada” megjelölést. Emellett interartisztikus is: a szöveget a szerző rajzai egészítik ki, felépítése pedig zenei, s a labirintus rituális tánca szabja meg ritmusát. Narratív újítás, hogy az elbeszélés egyes szám harmadik személyben íródik, ugyanakkor a Minótauros látószögéből meséli el a mítoszt. Erre azért van szükség, mert a bikaember érzelmeit nem tudja szavakba önteni, csak nonverbális kommunikációra képes: táncsal fejezi ki örömét, bánatát, dühét. A szörny itt tükörlabirintus foglya, s fokozatosan döbben rá saját identitására, illetve környezete másságára. A svájci író a visszajára fordítja a mítoszt: a szüzekre vágyó monstrum maga is szűz, s első áld

pedig a kegyetlen agresszió animalitásába fullad. A jellemmé válás elsősorban a beszéd elcsúszásának köszönhető, ahová dagogáson keresztül vezet az út, s a szövegek legfőbb narratív újítása egy belső, minótauroszi nézőpont érvényesítésében rejlik. Bár az irodalmi átvételek is fontosak, a Minótauros tragikum alapvetően hibridlényéből fakad; ez magányának, kiteszítottságának, a másság intoleranciájának forrása

is, s talán ezért válik a huszadik században hóhérből áldozattá. Drámai költemény, novella, mese és ballada, krisztusi megváltás, halhatatlanságvágy, állati düh és ostobaságpárodia: a bikaember újraértelmezése kimeríthetetlennek tűnik. Nem meglepő hát, hogy négy mitémája fogságában is végtelen számú, végtelen kiterjedésű irodalmi bőrtönben verhet tanyát.

Kányádi András

■ JEGYZETEK

1. A mitéma fogalma a francia strukturalizmus, egész pontosan Lévi-Strauss találmánya. Mára a francia mítoszkritika egyik alapfogalma, jöllehet nincs egységes definíciója. A mítosz jelentéshordozó alkotóeleme, részecskéje, építőköve, szegmense.
2. Ovidius: *Metamorphoses*. VIII. 155–156. és *Ars amatoria*. II. 23–24. Az Átváltozásokat Devecseri Gábor, A szerelem művészetét Bede Anna és Gáspár Endre is lefordította.
3. Dante: *Isteni színjáték*. Pokol. A XII. A vérfürdő címet viselő énekről van szó.
4. Az Ovide moralisé egy ismeretlen tizennegyedik századi francia szerző műve, sokáig Philippe de Vitrynek tulajdonították. Számos kézirat őrzi (genfi, londoni, párizsi), legteljesebb kiadása az 1931-es amszterdami, Cornelis de Boer-féle munka. A VIII. könyvben olvashatunk a Minótaurosztól.
5. Edgar Allan Poe: *The Murders in the rue Morgue*

GERGELY FERENC

KOPOGTATÁS A „BÖRTÖN” FALÁN

„Neki skálázni kell...!”**Magasházy Ádám és társai szervezkedéséről**

■ A második világháború utolsó hónapjaitól az 1988–89-es belpolitikai fordulatig terjedő időszakban lezajlott politikai vagy politikainak beállított perekről egyre többet tudunk.¹ Az elsőrendű írásos források több szakaszban történő módszeres pusztítása, a meglévő politikai okokkal indokolt hozzáférhetetlensége és a kutathatók kurtítása – személyiségi jogokra való hivatkozással – viszont továbbra sem ad lehetőséget a teljességre törekvő, egységes módszertani elvek alapján elvégzendő kutatómunkára.² Pedig Hódos Györgynek igaza van, ezek a perek „egy egymásba kapcsolódó egészet alkotnak, nélkülük az ’56-os forradalom kitörése, a harmincéves Kádár-korszak történelmének megértése csorba marad. Ugyanígy egymásba fonódnak a magyar és a többi közép-kelet-európai országokat egyidejűleg elöntő perlavínák.”³

Mi a magyar ifjúság 20. századi történelmének kutatása keretében a perláncolatnak azokkal a darabjaival foglalkozunk, amelyekben fiatalok (fiatal felnőttek) vagy fiatalok is szerepelnek. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy – Hollós Ervin elhíresült könyvcímére utalva – kik voltak és mit akartak. Az eddig tanulmányozott, kétszáznál is több per feljogosít arra, hogy – előzetesként – néhány jellegzetes történetet vázoljunk, és a lehető legnagyobb óvatossággal értelmezzünk.⁴

Az 1946-os év a rohamosan növekedő belpolitikai feszültség időszaka volt, amely az egész országban érintette, magával ragadta az ifjúság számottevő részét, főként a közép- és felsőfokú intézetekben tanulókat,

zolóként, Sallay pedig bérelszámolóként kezdte kenyérkereső pályáját, havi 900 forintért.⁶

Magasházy apját, Ödönt, „kémkedés” címén ítélték el.⁷ Ez sötét árnyékot vetett az egész családra, a szélesebb rokonságra is. Azon nincs mit csodálkozni, hogy a főváros ostromát követően Ádám és barátai – ezt tette az ország egész területén majd minden tizenéves fiú – fegyvereket, robbanóanyagokat gyűjtöttek és rejtettek el, minden politikai szándék nélkül. A budai vár és környéke bőséges kínálatot nyújtott. A szervezkedés kezdetétől más értelmezést kaphattak – és kaptak is – ezek a gyerekes, romantikus színvetű cselekedetek, tények.

A történet váza

■ A szervezkedés kezdete, közvetlen – ésszel felfogható, mérlegelhető – indokai nem tűnnek ki a rendelkezésre álló forrásokból. Az Államvédelmi Hatóság vizsgálója által diktált jegyzőkönyvben csak utalás történik arra, hogy Magasházy Ádám már 1946-ban – 15 évesen! – próbált szervezkedni, illetve 1947-ben hangot adott annak a kívánságának, hogy részt venne egy ilyen szervezkedésben. Ezek a „ténymorzsa” csak arra voltak jók, hogy az ügyészség és a bíróság hivatkozhasson rájuk a „megátalkodottság” bizonyítékeként. Céljuk – mint minden per esetében – az volt, hogy a vádlottakról igazolják: egész addigi életük töretlenül vezetett a „bűncselekmény” elkövetéséhez, eredendően reakcióso, „fasiszták” voltak.⁸ Az állítólag 1946-ra visszanyúló kezdeményezés 1949 végén vett újabb lendületet. Ekkor közölte Sallay Magasházyval, hogy ő egy illegális szervezkedés tagja. „Azok” tudnak kezdeményezéséről, és „üzenik”, hogy folytassa a munkát. Ő, Sallay a „felső kapcsolat”, tehát Magasházyék nincsenek egyedül. Sallay indítékait nem ismerjük. V. Lajos vallomásában viszont az áll, hogy Sallay kioktatta őt, hogy Magasházyt „félre kell vezetni, s bele

tán külföldi támogatásra utaltak a leendő tagok megnyerésére irányuló beszélgetések alkalmával. A feladatokat többnyire megosztották. Egyikük volt a „szellemi”, másikuk a gyakorlati irányító. „Sejtszerűen” építkeztek, és igyekeztek betartani/betartatni azokat a konspirációs szabályokat, amelyeket a 19–20. századi politikai tömegmozgalmak dolgoztak ki és alkalmaztak (szervezési szabályzat, eskü, rejtjel, fedőnév, fedőszám, pecsét, szervezet neve stb.). E téren volt kiktől és mit tanulniuk. Gondot fordítottak a lebukás esetén tanúsítandó magatartás megvitatására, elfogadtatására. Az illegális megbeszéléseket, melyeknek rendszerességét a „bűnüldözők” oly nagy előszeretettel hangsúlyozták, magánlakásokban, kevesek által látogatott hegyi, erdei túrákon tartották. Ezek tárgya: a legfrissebb bel- és külpolitikai hírek megvitatása, leginkább a külföldi (angol, amerikai, vatikáni, spanyol) rádióadók híreiből kiindulva. Sor került némi katonai jellegű „kiképzésre” is, ami fegyver- és robbantástechnikai ismeretekből, „lőgyakorlatokból” és tereptani ismeretek átadásából állt. Magasházyék perének anyagában is szerepelnek erre vonatkozó közlések. Az „alapok” megformálásának, a szervezet „megszilárdulásának” első, bizakodóan megítélt lépéseit követték a szervezkedés „kiszélesítésére” (ez is a minél súlyosabb elítélés ismérvei közé tartozott) vonatkozó „felsőbb” utasítások, netán parancsok.

Az általános és távlati célt, mivel toposzként szerepel a perek anyagában, nagy valószínűség szerint az ÁVH vizsgálói fogalmazták meg és diktálták a magyar helyesírásban, különösen pedig az idegen szavak, kifejezések, nevek írásában teljesen önkényesen eljáró jegyzőkönyvvezetőknek, gépíróknak. Eszerint az illegális szervezkedés/szervezet célja: egy a szervezkedők által remélt háborús konfliktus (harmadik világháború, jugoszláv támadás stb.) esetén az ellenséges erők segítése, a Magyar Néphadsereg alakulatainak hátbatámadása, partiz

Az „igazság” szolgáltatása

■ A Budapesti Megyei Bíróság dr. Jónás Béla megbízott tanácsvezető elnökletével hozott súlyos ítéleteit többek között így indokolta: „A jelen bűnper vádlottjai hasonlóan a mostanában a bíróság elé került más bűnperek vádlottjaihoz” – fasiszták, gyűlölik a népi demokratikus rendszert. Magasházy már 1946-ban kezdeményezőleg lépett fel, és 1949-ben „teljes odaadással” folytatta szervezkedését. Magasházy, Sallay és a harmadrendű vádlott Nemszila László „konok kitartással munkálkodott az ifjúság bomlasztásán”. És mindezt Csepelen, amely a népi demokratikus gazdaságnak egyik legfontosabb területe.

Ezért Magasházy Ádámot és Sallay Ernőt halálra ítélték, és ezen a Legfelsőbb Bíróság 1952. március 12-én megtartott ügyelmi tanácskozása sem változtatott, bár Sallay bűncselekményének súlyát illetően eltértek egymástól az álláspontok.¹⁰ A büntetés kiszabásánál – olvasható a Legfelső Bíróság állásfoglalásában – különös nyomatékkal vette figyelembe a kiélezett nemzetközi helyzetet, amely „szükségessé teszi a társadalmi védekezés erőteljes érvényesítését”. A védelem érvei (Magasházyt kirendelt védő képviselte!), például, hogy Sallay tettét a „klerikális reakció” hatására követte el, az alapszervezkedésnek nem ő volt a kezdeményezője, ténybeli beismerést tett, őszintén megbánta tettét, fiatal, éretlen fejvel követte el, semmit sem jelentettek. A Legfelső Bíróság ezzel szemben azt emelte ki, hogy Sallay „a szervezkedés lappangó tüzét 1949-ben újból lángra lobbantotta”. Magasházyt pedig a „szervezkedés felélénkítésére bírta”.

Az Elnöki Tanács 1952. április 24-én engedélyezte a halálos ítéletek végrehajtását. Erre 1952. május

illetékeseket¹¹ mentesítés iránti beadványakkal, melyek egyébként becses történelmi források. Ezekből szerezhettünk tudomást az egykori elitét szabadulás utáni életé, magán- és családi viszonyai, a társadalomba való visszailleszkedése, kapcsolatrendszere alakulásának, politikai nézetei formálódásának mikéntjéről. A joghatóság a kegyelmi beadványok elbírálásához minden alkalommal részletes tájékoztatást kért a rendőrség kerületi megbízottjaitól (kmb.), melyben az illető közvetlen környezetében élő, „megbízható” hivatalos és magánszemélyektől (ÜB-titkár, párttitkár, személyzeti vezető, KISZ-titkár, házmester, utcamegbízott stb.) gyűjtött adatok, megfigyelések összesítése alapján elsősorban arra a kérdésre adott választ, miként viselkedett az illető 1956-ban, az „ellenforradalom” idején. Emellett kitért a kmb. jelentése a kérelmező családi életére, a munkához való viszonyára, társadalmi-politikai megnyilatkozásaira, emberi kapcsolataira, időtöltésére, esetleges levelezésére, látogatóinak számára stb. Ezeket a jelentéseket ismételtelen el kellett készíteni a körzeti megbízottaknak – rendőr őrmesterek, törzsrőrmesterek –, s az elsőt követőkön – minden bizonnyal – csak „fazonigazítást” végeztek, tehát az esetleges változások is felsejlenek bennük.

Így tudjuk például azt, hogy P. Istvának „káros szenvedélye nincs, költséges életmódot nem folytat, ellenben lakásán gyakran keresik fel ismerősei, akikkel ott beszélgetnek. [Ezek] ...kilitét – sajnálkozott/magyarázkodott a kmb. – megállapítani nem tudtam.” Azt viszont igen, hogy „politikailag igen zárkózott”.

H. János azzal érvelt mentesítési kérelme mellett, hogy gyermeke lassan kilencéves, tehát „hamarosan eljön számára, egy apa számára a legkeservesebb dolog, büntetett előéletűként, szemlesütve válaszolni egyes kérdésekre”. A kmb. jelentése szerint H. János „politikai nézetei nem tisztá

mos, a MEFB vezetője. Elődje, Zs. Tiborc 1927-ben látta meg a napvilágot. A szervezkedés legidősebb tagja, dr. M. Ferenc 1895-ös születésű. A többiek a két végpont között: 1910-ben, 1913-ban, 1914-ben, 1916-ban, 1919-ben, 1920-ban és 1922-ben születtek.¹³

A szervezkedés kezdetén tehát a legidősebb közülük 56 éves, a legfiatalabb pedig 23 éves volt. Iskolai végzettségük is változatos. Volt, aki két kereskedelmi középiskolai osztályt járt ki, más egy évet a bölcsészkaron, vagy nyolc elemi. Érettségiztek reál-gimnáziumban, hallgattak egy évet a jogon, elvégezték a teológiát, vagy a gyógypedagógiai főiskolán kaptak diplomát, megfejeelve azt zeneművészeti végzettséggel. Volt közöttük Ludovika Akadémián avatott tiszt is.¹⁴ A szervezkedés útjára lépés indítékainál minden bizonnyal szerepet játszott a felsőfokú tanulmányok megszakításának ténye, ami általában szociális és politikai okok miatt következett be. Még egy lépéssel közelebb jutunk az igazsághoz, ha áttekintjük foglalkozásuk adatait. A szervezkedés idején volt közöttük: konzervgyári segédmunkás, könyvtáros, öntődei munkás, négy kábelgyári munkás, több ismeretlen munkahelyen dolgozó segédmunkás, egy a földalatti építésénél dolgozó és egy keleti nyelveket oktató szerzetes tanár.

Egy sincs közöttük – talán a ferences atya kivételével –, aki választott hivatásának, végzettségének és szakmai tudásának megfelelő munkahelyen dolgozott. Életkoruknál fogva szinte kivétel nélkül teljesítettek katonai szolgálatot a második világháborúban, nem közlegényként. Részt vettek a trianoni békeszerződés következtében elszakított területeken folyó hadműveletekben, de szolgáltak a keleti arcvonalon is. Egyikük

válta társait. A per adatai szerint viszont tizenegy vádlottból mindössze kettő volt hivatalos tiszt (hadnagy, főhadnagy), és egy szolgált tisztihelyettesként. Egyiküket egyévi börtönrre ítélték 1948-ban „háborús és népeellenes” büntetért, ketten pedig rendőri őrizet alatt álltak.

Egyetlen adatunk van a szervezkedők, pontosan a METB-k létszámáról. Zs. Tibor vallomása szerint 12–14 tagja volt a csoportnak. A MFF létszámáról semmit sem tudunk. Csak feltételezzük, hogy ennél esetleg több lehetett. Mivel a két szervezet egyesülését megelőző tárgyalásról (tárgyalásokról?) nem szólnak a vallomások, az sem ismert, hogy miért a METB „olvadt bele” a MFF-be, és miért nem fordítva történt. Ettől függetlenül nem érezzük túlzásnak, ha a szervezkedés egyesülés utáni létszámát harminc körülire becsüljük. Ehhez a létszámhoz kell/lehet viszonyítani a „Horthy-tisztek” és internáltak/ítélet alatt állók számát és a tömörülés számbeli súlyát. Azért időztünk az indokltnál talán hosszabban ennek az ügyészi állításnak tényszerű vizsgálatánál, hogy jelezzük: az „igazságszolgáltatás” kitüntetett szerepet játszó intézménye, annak képviselői általában – különösen pedig ezekben az években – miként érvényesítették gyakorlatukban a hatalmon lévő egyetlen párt (MDP) vezetőinek politikai igényeit.¹⁸

Kérdés, hogy a két csoportosulás harminc körüli tagja közül miért éppen az a tizenegy fő került a bíróság elé, akiket végül is felelősségre vontak. Mivel az első hálózati jelzések beérkezésétől az őrizetbe vételi parancs kiadásáig terjedő időszak történéseit nem ismerjük, általános tapasztalat alapján arra gondolhatunk, hogy pillanatnyilag a volt katonatiszti-értelmiségi réteg fegyelmelését kívánták szolgálni a „bűncselekményt” elkövetők körének meghatározásával. Mint más perek esetében, úgy most sem mellőzték a gyanúsítottak erkölcsi megalázását, lejáratását, adatszerűen taglalva nemi „eltévelyedésüket”.

Mi történhetett valójában?

■ Ami a szervezet felépítését, működésének eszközeit és módszereit illeti, a többihez volt hasonló. Volt programtervezetük,

alapszabályuk, szervezési utasításuk, parancsaik, saját kezűleg készített körbélyezőjük. Találkozóikat magánlakásokban, vendéglőkben, cukrászdákban, az óbudai Kecskehegyen és másutt tartották. Próbáltak fegyvert, lőszert, robbanóanyagot szerezni – sikertelenül. Anyagi fedezetként a szervezkedés egyik tagja nagy értékű festményei közül ajánlott fel néhányat.¹⁹ Tervezték egy pesti és egy budai részlegből álló karhatalom (Rendőrségi Politikai Osztály) szervezését a remélt politikai fordulat esetére. Igyekeztek adatokat eljuttatni a Szabad Európa Rádióhoz környezetük, munkahelyük baloldali vezető személyiségeiről, hogy ilyen módon gyakoroljanak nyomást rájuk. Volt, aki az USA követségén vagy nyugati egyházi – görögkeleti – kapcsolatain keresztül próbált támogatást szerezni a MFF-nek. Háború esetén szabotálással, robbantásokkal, merényletekkel szándékoztak „aláásni” az országot, azaz a népi demokratikus államrend erejét. Röpcédulákat készítettek, sokszorosítottak, terjesztettek. Gúnyverseket, jelszavakat írtak, melyek a Szovjetuniót, a népi demokráciákat, a kommunista vezetőket igyekeztek lejáratni: „Halál Rákosi és bandájára!” „Halál kifosztónkra”, „Halál a munkásnyúzókra”, „Vesszen Rákosi és Sztálin”, „Halál a kommunistákra”, „Pusztuljon az ÁVO”, „Éljen a szabadság és a Magyar Földalatti Front”. Ezeket a mozgósító célzatú jelszavakat-követeléseket hangoztatták, terjesztették, de elgondolásaik között szerepelt az is, hogy egy esetleges politikai rendszerváltás esetén önálló politikai pártként lépnek fel. A vád alá helyezettek egyik nagy műveltségű tagja vállalta új művelődéspolitikai program kidolgozását.

Hogy mindebből mi volt az igazság, a bizonyítható tény? Egyetlen utalás található a vallomásokban arra, hogy a nyomozó hatóság ebben az esetben is alkalmazott testi-lelki kényszerszt.

Nézőpontok

■ A F. György és társai „ügyét” a Budapesti Megyei Bíróság dr. Olti Vilmos elnök vezetésével 1952. április 22-én tárgyalta. A vádlottak 1944-es magatartásukat illetően hivatkoztak a nyilasok kényszerítésére, szóba

hozták a vallatás (kihallgatás) során velük szemben alkalmazott erőszak befolyásoló erejét. Tagadták, hogy szervezetük fegyveres erővel kívánt a fennálló államrend ellen támadni. Fellépésük egyházi jellegét emelték ki. Egyesek „túlságosan mély” neveltetésükre hivatkoztak, mások a szervezkedéssel való szakításukra vagy egyenesen elutasító magatartásukra igyekeztek felhívni a bíróság figyelmét. Egyetlenegy akadt a vádlottak között, aki következetesen tagadta a vele szemben felhozott vádakat.²⁰

A dr. Olti Vilmos vezette tanácsot mindez nem befolyásolta. F. Györgyöt halálra és teljes vagyonelkobzásra, a többieket héttől tizenöt évig terjedő szabadságvesztésre ítélte. A kegyelmi tanácskozáson a halálos ítélet jogossága és szükségessége mellett azzal érveltek, hogy az elsőrendű vádlott F. György „gyűlöli a kommunistákat és azok vezetőit [...] Konok, megátalkodott, megbánást nem tanúsított.” A „kitűzött cél felé konkrét lépéseket tevő politikai jellegű és a fennálló államrendet veszélyeztető magatartás[t]” képviselt. Társadalmi veszélyessége „kiemelkedő fokú...” Mert: „széles körű, magasabb iskolai végzettség birtokában katonai szervezethez tartozó, folyamatos” tevékenységet folytatott.

A Magyar Függetlenségi Front – olvasható az ítélet indoklásában – „... a F. György által kidolgozott tervek szerint tovább folytatta működését, és annak nagyobb méretűvé való kiszélesítését csak a szervezkedés idejében való leleplezése akadályozta meg.” Mindennek ismeretében a bíróság F. Györgyöt „átnevelhetőnek” nem tartotta.

Hatalom (?) és ítélet

■ A Legfelsőbb Bíróság 1952. június 11-i tárgyalásán ritkaságszámba menő határozottsággal bírálta az elsőfokú ítéletet. Hangsúlyozták, hogy a szervezkedés társadalmi veszélyességét túlértékelték. A tagok közötti kapcsolat laza volt, és tevékenységüket „szűk körben” folytatták. Minderre figyelemmel az elsőrendű vádlott halálos ítéletét életfogytiglani börtönbüntetésre mérsékeltek, a többiekét pedig jelentősen csökkentették. Vajon milyen megfontolás húzódnhatott meg e döntés mögött?

Mi történ(hetet)t velük?

■ Az elítéltek további sorsáról szűkszavúan és hézagosan tudósítanak a ránk maradt iratok. Volt közöttük olyan, aki tbc-s lett a Váci Állami Börtönben, mások Várpalotán, bányászként 125%-os munkateljesítménnyel igyekeztek kegyelmi kérésük útját egyengetni. A kelet-ázsiai nyelvek tudós ferences tanárának hátralévő büntetését 1956. szeptember 11-i elhatározásával az Elnöki Tanács engedte el. Volt, aki 1956. október 23-a után bekapcsolódott a népfelkelés eseményeibe, társa viszont a Budapesti Műszaki Egyetem egyik diáktömegében „csitította a forró fejű hallgatókat”. Utóbbi a joghatárnyok alól 1977. október 7-én mentesült. P. László 1988 őszén küzdött elítélése előtt ledolgozott tizennégy évének nyugdíjába való beszámítása érdekében. Őt a hátrányok alól 1989. január 6-án mentesítették.²¹

Különös, hogy a Magyar Földalatti Front kezdeményezőjéről és vezetőjéről, az életfogytiglanra ítélt F. György sorsának alakulásáról hallgatnak az iratok. Mi történhetett vele?

„Csillaghullatók...”

■ Vidéken, tanyavilágban, kis községekben, a nagyobb településektől, jelentősebb városoktól lényegesen eltérő hagyományok, kultúra, tudás és légkör közepette, hozzá még jócskán különböző természeti-földrajzi tájban – síkság, domboság, hegyes vidék – az emberek történelemről, politikáról, lehetőségekről formálódó véleménye, magatartásbeli válasza más-más volt. Ez szervezkedéseikben is megmutatkozott, minden tekintetben, mint erre az eddigi kutatások is rámutattak.²² A befolyásoló tényezők között kiemelkedő szerepe volt annak is, hogy az illető település országhatárunk melyik részéhez volt közel. Az osztrák és a jugoszláv határ közelsége az ismert nemzetközi politikai viszonyok közepette jóval nagyobb feszültségteremtő erővel bírt, mint a csehszlovák, a román vagy a szovjet.

Galgahévíz Pest megyei kis község, Vác-tól északra fekszik, távol a nyugati „imperialisták” befolyása alatt álló szomszédainktól. Mégis, a Budapesti Államügyészség

1950. december 20-án kelt vádiratában a falu hét lakosát „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedéssel és a demokratikus államrend alapintézménye [rendőrség, G. F.] elleni izgatással” vádolta meg. Állította, hogy már a II. világháború idején szélsőjobboldali, klerikális befolyás alatt álltak. Azt követően nem voltak elégedettek helyzetükkel. Ezért határoztak úgy, hogy a „Mindszenty által kezdeményezett, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedést községükben tovább fogják fejleszteni”. Ettől az időtől kezdve „állandóan összejöttek, és arról beszéltek, hogy milyen módon fogják megalakítani a földalatti szervezetet.” Minden eszközzel támadták az EPOSZ helyi szervezetét, míg fel nem bomlott. Egyikük verses formában támadta a rendszert, a Szovjetuniót. Írásait felolvasta társainak Az *Üstökös* c. vers²³ hatására nevezték el szervezetüket „Csillaghullató Szervezet”-nek. Minden alkalmat megragadtak – olvasható a vádiratban – az izgatásra. A szövetkezeti ívóban, de a helyi labdarúgócsapat²⁴ mérkőzésein is szidalmazták Sztálint és Rákosit, éltették Truman elnököt és a háborút.²⁵ Az ügyészség ezúttal sem volt képes mellőzni a vádpontok alkalmazását: a harmadik világháború kirobbanásának várását, a kommunisták üldözését/meggyilkolását, a néphadsereg háttámadását, a partizánkodást, az ellenség oldalára történő átállást stb. Ugyancsak kihagyhatatlan volt annak a törekvésnek a hangoztatása, mely szervezetük minél szélesebb körű kiterjesztését célozta.

Egy kétségtelen, a bíboros primás érsek perének tárgyalása idején egyikük „jelvényt készített, amely a kabát hajtókáján egy keresztet, majd a hajtóka alatt egy nyilaskeresztet ábrázolt”. Mindezt fűzőgépkapocsból!

Mit tudunk a gyanúsítottakról? Szüleik egyszerű emberek, szegényparasztok, a Magyar Államvasutaknál dolgoznak. Egyikük apja órabéres, másik kapus, gépkezelő. Egy kivétellel 1929 és 1931 közötti születésűek. Nagyon szegényes körülmények között élnek, N. Mihályék házáat még a hivatalos jegyzőkönyv is „viskóként” említi. Egyik társa egyszobás lakásban élt édesanyjával. Volt, aki a menhelyi élettel is megismerke-

dett. Akadt közöttük tehetséges, törekvő, e társadalmi körből kitörni vágyó is. H. Ernő kereskedelmi érettségi után egy évet elvégzett a jogtudományi egyetemen, testvére a műegyetemre iratkozott be. De volt közöttük hat elemít végző, a gimnáziumot félbehagyó, a polgári iskolából már elsőosztályosként kibukó is. Megfordultak a KALOT háza táján, 1945 előtt „büszkén viselték a levante egyenruhát”, de próbálkoztak a demokratikus ifjúsági szervezeteknél is.²⁶ Sehol nem találták a helyüket. H. Mihály így jellemezte társadalmi közérzetüket az államügyvészségen: „nem tudunk képzettségünknek megfelelő állást kapni, nem néznek bennünket semminek se.” Korcsmázó, kártyázó, verekedő, kötekedő csoportként emlegették őket. Holott érdemes lett volna végiggondolnia a N. Gézára vonatkozó rendőrségi megállapítást mindenkinek, akivel kapcsolatba kerültek. „Annak ellenére – olvasható a jegyzőkönyvben –, hogy szenvedélyei vannak [elsősorban a kártya, G. F.] – mégis rendes családi életet él, családját nagyon szereti.”

Bár, hangoztatta a vádirat, minden alkalmat megragadtak, hogy izgassanak a népi demokrácia, a Szovjetunió, a népi demokráciák és a kommunista vezetők ellen, őrizetbe vételükhöz mégis egy jellegzetesen falusi esemény, a hagyományos regrutabál adott keretet.

Falun a mindennapi élet, a paraszti munka még mindig nagyon kemény fizikai megterhelést jelentett. Kikapcsolódást, főként a legényembereknek a kocsmá – esetünkben a helyi ÁFÉSZ italboltja –, a helyi labdarúgócsapat mérkőzései és a bál kínált. Márpedig bált, a háborút követő években, a kommunista „puritanizmus” erőszakoskodásáig, minden demokratikus társadalmi és pártszervezet rendezett hétvégeken, kiváltképp a báli szezonok idején, hírverés, toborzás, az együvé tartozás érzésének erősítése és némi pénzmag előteremtése céljából. Nem volt ez másként Galgahévízen sem. A legények virtuskodhattak, versenyezhettek az ivásban, megforgathatták a szemrevaló fehércselédeket, szívük választottját, no meg a könnyűvéruket.

A történetek valódi lefolyását, mint általában, az egymástól eltérő, olykor homloke-

gyenest ellenkező vallomások miatt nem lehet felidézni. Nagy vonalakban a következő történhetett 1950. október 2-án: Az italkimérő szerint 21 órakor kezdődött a dulakodás a kocsmá udvarán. A túri rendőrőrs besorozottjai, járőrszolgálat során 19 órakor értek a nevezetes helyiség elé. Ott a községi bíró megkönnyebbülve üdvözölte őket, mivel remélte, hogy a verekedő fiatalembereket megfékezik. Hogy az udvaron ki kit ütött meg először, és ki volt az, aki csak válaszott – ezúttal sem dönthető el. Tény az, hogy a fiatalok és a rendőrök verekedtek, eközben az egyik rendőr kezéből kicsavarták a puskát. Szakaszvezetőjük az ivóból kiment az udvarra, de rövidesen vérző arccal tért vissza, nyomában T.-ék. Ő a szakaszvezetőt akarta mindenáron kézre keríteni, ezért ijesztésként az eltulajdonított fegyverrel a mennyezetbe lőtt. Az események további részét homály fedi. Az egyik tanú szerint 3-án kb. tizenkét óra tájban talált a fiatalemberekre „a falu végén egy takarmányos fészkerben”.

Az ügyészség mindezt a népi demokrácia megdöntése és alapintézményének támadása keretében végrehajtott cselekménynek minősítette. A Budapesti Megyei Bíróság 1951. február 14-én tartott „zárt” tárgyalásán a vádlottak azzal védekeztek, hogy verseik a béke és a demokrácia mellett szólnak, nem ellene. A rendőrök kezdték a verekedést. Baráti körben és nem a nyilvánosság előtt szidták a rendszert. Sz. Zoltán pedig önként jelentkezett katonának, a magyar néphadseregbe. A bíróság 5 évtől 6 hónapig terjedő főbüntetést szabott ki a vádlottakra. Mivel mindkét részről fellebbeztek az ítélet ellen, az ügy a Legfelsőbb Bírósághoz került. A másodfokú ítélet az izgatáson felül H. Mihály cselekményét „hatósági közeg elleni erőszak” büntetnének is minősítette. A vagyoneklobzás mértékét pedig mindhárom vádlottal szemben vagyonuk egykedet részében határozta meg. Mivel ingatlan va-

gyonuk nincs – szolt az indoklás – „ilyen jellegű vagyonok elkobzásának kimondása [...] céltalan volna”.

A „Csillaghullatók” közül Sz. Zoltán az 1953. évi 11. sz. tvr. 9.§-a értelmében mentesült a hátrányok alól. 1956-ban kiállt a kommunisták mellett. És a többiek?

Összegezés helyett

■ Meggyőződésünk, hogy az előadottak összefoglaló magyarázatot nem igényelnek, válogatásunk szándéka egyértelmű. Ezek a szervezkedések, mozgolódások, különféle formájú megnyilvánulások nem leágazásai a diktatúra vezetése által megrendezett, Moszkvának, a Nyugatnak és a hazai „reakciónak” üzenő kirakatpereknek, bár alapjuk ugyanaz a magyar valóság. Az elégedetlenségnek ezek az apró rőzselángjai egy pillanatra sem aludtak ki. Állandóan jelezték: a magyar társadalom jelentős része a *nemzeti önállóság* durva megsértését – legyen szó náciokról vagy szovjetekről – elutasítja, a társadalmi-politikai-gazdasági átalakulás fő tendenciáját, a *szovjet modell szolgai másolását* a magyar nép jövője szempontjából kártékonynak tartják. Nem fogadják el az egyházak és vallásfelekezetek kizsorítását, végső fokon a vallásos ideológia felszámolását, *ragaszkodnak hitükhöz*, egyházukhoz. Mindenki azt és úgy tette, ahogy neveltetése, általános műveltsége, személyes tapasztalatai alapján várható volt. Keresték a rokon lelkeket, a hazai és külföldi – legtöbbször csak áhított – támogatást, megragadták a legcsekélyebb lehetőséget is, általában a semmit markolva görcsösen. Ezren és ezren, tudatosan vagy tétován, szándékosan vagy akaratlanul szenvedtek, áldozatot vállaltak, ébren tartva a diktatúra legbrutálisabb éveiben is egy *emberibb élet* reményességét. Történetük kimeríthetetlen tárháza azoknak a tanulságoknak, amelyekkel élünk kellene.

■ JEGYZETEK

1. A közismert, nagyszámú könyvészeti anyagból kiemelem a Gyarmati György által szerkesztett Államvédelem a Rákosi-korszakban című, 2000-ben megjelent kötetet, a visszaemlékezések közül pedig Dénes Bélát, amely ÁVÖS világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai címmel látott napvilágot 1991-ben.

2. Ezekről számosan és többször is írtak, beszéltek a nyilvánosság előtt, elsősorban Kenedi János. Ennek ellenére a kutatás nehézségei nem csökkentek. Ennek hátrányait mi is kénytelenek vagyunk elviselni.
3. Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Konceptiók perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.* Bp., 2005.
4. A Fővárosi Levéltárban őrzött, 14–35 év közötti állampolgárokat érintő peranyagok (XXV.4/f. BFBíróság TÜK iratok) egy része szól kimondottan a szervezkedésekről, de az ifjúság életérzéséről, útkereséséről sokat árulnak el a „kémkedésről”, „tiltott határátlépésről” stb. szóló perek anyagai is. A Magasházy Ádám és társai per anyaga a BFLt B-001266-1951. sz. alatt található.
5. A katonai főtörvényszék 1950. január 28-án, másodfokon halálra ítélte a Magyar-Szovjet Hajózási Rt. korábbi igazgatójával, a MÁV volt elnökével, volt igazgatójával együtt. Az ítéletet 1950. február 4-én hajtották végre.
6. A jegyzőkönyvekben a gyanúsított/vádolt/elítelt jövedelmi, anyagi viszonyai csak akkor szerepelnek, ha ezzel is jelezni akarták a vizsgálók, ítélezők, hogy az illető alaptalanul lázad a fennálló viszonyok ellen.
7. Erről jelenleg nincsenek adataink.
8. A per anyagában, a bizonyítékok között szerepel egy gyermek rajza, amelyet Budapest ostroma alatt, a pincében készített a Magasházy család egyik ifjú tagja. A rajz egy órát „zabáló” orosz katonát ábrázol, a következő magyarázó felirattal: „Ez pedig jóvátétel!”
9. A harmadrendű vádlott édesanyja Magasházy Ilona, H. Istvánné szül. Baros Máriáé pedig Magasházy Mária. A Magasházy és a Sallay név felvétele szerepel i-vel és y-nal.
10. Sallay Ernő a kegyelmi tanács tagjai 4:1 arányban kegyelemre ajánlották.
11. A kegyelmi kérvények hivatalos útja a következő volt: az első fokon ítélkező bíróság, Igazságügyi Minisztérium, kedvező esetben az Elnöki Tanács, majd fordítva ugyanez a hivatalos út, végén a kérelmezővel. A beadvány elbírálásánál legtöbb esetben a bíróság illetékes bírójának állásfoglalása volt a meghatározó. A kérelmeket hat hónap elteltével lehetett ismételni, 60 forintos illetékbélyeggel el látva. Utóbbi hiánya nemegyszer késleltette az eljárást, miként a vonatkozó bírósági akták keresése, küldözgetése, olykor hiánya is.
12. Budapest Főváros Levéltára (BFLt) B-II – 002065-1952.
13. A bíróság elé állított szervezkedők születési helyét kevés kivétellel feltüntetik az iratokban. Mi azért soroljuk fel ezeket a helységeket, függetlenül attól, hogy a szervezkedésnek hol volt a központja, illetve létező csoportjai, mert feltételezzük, szülőhelyükön is tudomást szereztek a velük történetekről, így fellépésük hatása ebben a térben (is) érvényesült.
14. Az iratok, főleg a kihallgatási jegyzőkönyvek pongyola fogalmazása következtében még az érintett személyek nevének pontos írásmódját sem tekinthetjük valósnak. Találkoztunk nem is egy olyan esettel, amikor az érintett személy nevét még az 1990–91-es semmissé nyilvánítási iratban is rosszul írták.
15. Erről a társadalmi szervezetről megbízható adatot sehol nem találtunk. Nem kizárt, hogy elírásról van szó.
16. Ezeknek a rövidítéseknek feloldott változatai (Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Dolgozó Ifjúság Szövetsége stb.) annyira közismertek, hogy feloldásukat indokolatlannak tartjuk.
17. Zs. Tiborc esetében történt erről említés.
18. Nagy szükség lenne bemutatni a politikai vezetésnek az igazságszolgáltatás irányítását szolgáló döntései 1945 és 1989 közötti folyamatát. Ennek alapos ismerete nélkül a perek során tapasztalható indokolatlan fordulatok, bizonyos kérdések iránti látszólagos érdektelenség, a brutalitásnak és a mértéktartásnak változásai nem értelmezhetők biztonsággal.
19. Zs. Tiborc ajánlott fel Locz (sic!), Vaszary. Gánki műveiből. Író- és leहुzógépet is ő biztosított a szervezkedőknek.
20. B. Béla volt ez a rendíthetetlen személyiség.
21. A mentesítésről szóló értesítés és annak hatályba lépése között néhány nap különbség volt.
22. BFLt B-II – 0338-1950. Őze Sándorné – Őze Sándor: Magyar parasztballada. Fehérgárda a Dél-Alföldön. Hódmezővásárhely, 2006. A dunántúliak szervezkedéséről szóló összefoglalás elkészült, de még nem jelent meg.
23. A házkutatás során lefoglalt tárgyi bizonyítékok, így a versek sincsenek – az általános gyakorlattól eltérően – mellékelve. A perek anyagához kapcsolódó versekből, röplapokból és brosúrákból (propagandafüzetekből) lassan egy kis kötetet lehetne összeállítani.
24. Sz. Zoltánt a Lokomotív játékosaként említik.
25. T. Árpád drasztikusan fogalmazott: „Le van szarva Sztálin, le van szarva Rákosi...” ordította.
26. A KALOT, az EPOSZ, a SZIT, a MADISZ és az SZHSZ (Szabadságharcos Szövetség) egyaránt szerepel a vádlottak rövid életrajzában.

KESZEG ANNA

BÖRTÖNKARRIEREK. A SIKER RENDHAGYÓ HELYSZÍNEI

Florin Șerban: *Eu când vreau să fluier, fluier*, 2010.
Jacques Audiard: *Un prophète*, 2009.

■ Florin Șerban filmjéről – a berlini második díj ellenére – viszonylag sok fanyalgó kritika volt olvasható. Mint ahogy a 2009-es cannes-i aranypálmás francia börtönfilmről, az *Un prophète*-ről is. Ilyenkor sosem tudom eldönteni, hogy a kritikusi munka távolítja magától a filmélményt, okosabbnak akar tűnni a lesajnált bírálónál, vagy egyszerűen kivételes nézőpontját szeretné hangsúlyozni, mert a filmek gyenge vagy gyengébb voltáról szóló érvek nem győztek meg. A „kilóg a történetből”-jellegű megfogalmazások, a sztársággal és annak elismerésével szembeni tiltakozás vagy a „film apreciat de cocalari și pițipoance” („menő csávók és plázaciacák által kedvelt film”) ilyenkor nagyon kevés. Șerban filmje esetében hajlamos vagyok inkább azokra a kritikákra hallgatni, melyek a román film minimalista és hiperrealista irányzatának kifulladásában vagy inkább új irányba mozdulásában látják a rendezés újdonságát. Kétségtávol van valami a filmben, amit a román filmgyártás az elmúlt években nem kockáztatott meg: a lázadás és az ifjúsági kultúra James Dean-i dimenziója. Ami Audiard filmjére is jellemző. És ebben érzékelek valamiféle generációs tájékozódást egy kockázatkörű kultúrával szembeni magatartás irányába. Ami meg ebből a belátásból jelen írás tartalmára nézvést következik, az nem más, mint a karakterek motivációiról szóló spekuláció.

A két film alighanem leginkább közös vonása – és ezt szinte említeni is alig kell – a bűnözőkkel szembeni szimpátia: mindketten természetes környezetként állítják be a

börtönt. Ebből adódóan mindkét filmnek két-két dicsőségtárgya van. Silviu és Malik mindketten karriert futnak be a börtönben, s megvalósításaiknak szükségszerűen két vonatkozása van: a sikert kint és bent is kell bizonyítani. A négy párhuzamba állítható jelenet Șerban filmjében az autóval való szökéskor a fém poharaikkal tetszést nyilvánító fegyverek nagytotálja, Audiard-éban az elnyomó korzikain a börtönudvaron nyert revans, illetve Șerbannál a kávézás, Audiard-nál a marseilles-i repülőút. A börtönhierarchia és kapcsolathálók illusztrálására azért van szükség, hogy a hétköznapi elementáris szabadságtapasztalatához való eljutás nehézségeibe belelássunk. Ezek a szereplők nem akarnak mást, mint vagány életet, mint beteljesíteni a „more is more” elvét. Mindkét film egyezik abban, hogy szépnek és értékesnek akarja feltüntetni hőseit, a két központi karakter teste többször is olyan kamerabeállításba kerül, melyben nagyszerűnek látszik a görög férfieszmény értelmében: az értelmes tekintet és az izmos felsőtest vonzóvá teszi az egyébként automatikusan szánalomérzést asszociáló szereplőket. Illetve ezek a fiúk szépítkeznek, ápoltak akarnak maradni, tudnak arról, hogyan kell a kinti világban való megjelenés feltételeinek megfelelni. Kölcsönkérnek ruhát, fésűt. Olyan szerepjátékokra készülnek, mint a kinti világ emberei.

Ezeknek az érzeteknek a kiváltásához pedig a szereplőválasztás és a szereplők arcjátéka zseniális: Malik mosolya, amikor az első repülőúton kinéz az ablakon, vagy a

nyílt utcán elkövetett gyilkosság pillanatában megáll a tekintete a Cesare Paciotti-kirakatban egy klasszikus gengsztercipőn, à la Martin Scorsese, illetve Silviu arckifejezése, amikor a második kávé is kirendeli. Mindkét film arról szól, hogy ezekért a helyzetekért érdemes mindent kockára tenni. A hosszú távú szabadságot, a hierarchiában betöltött helyet, a lassan kivívott szimpátiát. A naturalisztikus és hatásvadásznak is kinevezett börtönjelenetek valójában ahhoz keltenek, hogy ezeknek a helyzeteknek súlya legyen. Ezek a filmek felelősségteljes (Jean Valjean-típusú, körülmények hatására bűnözni kényszerülő), lázadó, okos és vagány fiúkról szólnak, akik nem keményfiúk a szó klasszikus értelmében. És ilyen karaktereket azért nagyon régen láttunk. Persze eltérő sztorifelépítésű a két film, mert a bosszú és a lázadó gesztus kiteljesedésének pillanata sokkal előre tervezettebb, michel-de-certeau-sabb Jacques Audiard esetében, sokkal váratlanabb, forrófejűbb Florin Șerban filmjében. Viszont ezt a különbséget első kézből motiválja a kiskorú Silviu és a nagykorú Malik eltérő életpaszatalata.

Helyezzük vissza és el a két karaktert az önnevelő irodalom burjánzásának, a parapszichológia és a kockázatminimalizálás kultúrájába(n), gondoljunk bele a helyzetek által meghaladott, keveset kockáztató többi szereplő motivációiba – innen valóban érzékelhető a kontraszthatás. Șerban filmjének az adja talán az egyetlen gyenge pontját, hogy Silviuhoz mérhető karakter nincs: az anya, a szociológuslány, a börtönigazgató, a szociológusok terepgyakorlatának irányítója mind ellenébe mennek a lázadás retorikájának. Audiard-nál viszont a kockázatnak generációról generációra öröklődő kultúrája van, tanulható, csak éppen az az izgalmas kérdés, ki lesz alkalmas a szerep betöltésére.

A másik nagy kérdés, amire mindkét film választ keres, az, hogy milyen hely a börtön. Hova tartoznak azok, akik itt élnek? A marginalitás és perifériára szorultság tapasztalata milyen értelemben igaz? A szereplők motivációi kapcsán idézett példákban az az izgalmas, hogy egyszerre van bennük a helyzetet természetesként megélő belső tekintet „normalitása” és az „abnor-

mitás” rávitt értelmezési kerete. Az étkezési rituálék, a fegyencek közötti viszonyok nem az elviselhetetlenség, hanem a vállalkozás narratíváit erősítik meg. Éppen ebből az irányból elgondolkodtató az a szerepkör, amit Șerban és a forgatókönyvíró Cătălin Mitulescu a szociológusokra, hallgatókra és tanárookra osztanak. Ők azok, akik nem tudnak viselkedni a börtönhelyzetben, minden módszertani tudásuk és óvatosságuk gyakorlatilag hiábavaló. A jelenet, amelyben a fegyencek durva bókjai hatása alatt a diáklányok kéjesen mosolyodnak el, amelyben a testi épségét féltő kutatóvezető rögtön az örökért rohan, s ezzel gyakorlatilag a biztos meghosszabbított büntetést hozza Silviu fejére, kissé a filozófus ítéletét mondják ki az alkalmazott társadalomtudományok felett. Minden hiába, az emberi gyengeség túltesz a szakmai tudás profizmusán. Számomra ez volt a filmes narráció leggyengébb pontja. De talán csak azért, mert meggyőződése, hogy a társadalomtudós – ha érzéke és profizmusa megvan hozzá – el fog tudni igazodni a terepen. Pontosan az eligazodás nehézségeiről szól a börtönbeli és kinti kommunikációs kultúra tanulhatóságának kérdése is. A börtönben – és Audiard filmje gyakorlatilag erre épül – minden mondat startegiai cselekvésnek minősül, melynek szándékát eleve rejtettként értelmezik. Ebben a helyzetben az az alapelv, hogy az interakciós cél sohasem lehet explicit: Malik sikere annak tulajdonítható, hogy jól tudja kommunikálni azt, bizonyos személyekkel szemben viszont nyílt startegiai cselekvésre képes. Igazat mond, megbízható. De ez a kommunikációs startegia csak erre az egy személyre vonatkozik. Míközben viszonylag sok helyzetben játssza ki ugyanazt az ütőkártyát. És ebben az üzenetközvetítő klasszikus hermészi szerepkörét tölti be. Silviu nem ismeri fel a kérdőívezés normák által szabályozott cselekvés voltát, dramaturgiai cselekvésként értelmezi vagy akarja értelmezni, mint ami kizárólag hozzá szól, ráadásul éppen Ana irányából szól hozzá. A szubjektív világra spekulál, míközben Ana a társadalmi világra kíváncsi. Klasszikus módszertani kérdés: segíthet-e a szakember beavatkozása ott, ahol szemé-

lyes beavatkozásra lenne szükség? Ki kivel mit hitet el ebben a helyzetben?

Kérdés viszont az, hogy a lázadó ember mítosza mit is jelent. A börtönfilmek által kijátszható klisé volt erre a 2009–2010-es filmes évjáratra, vagy a camus-i dimenzió újralfedezése is megtörténik majd ezekkel együtt? Trend lesz vagy csak divatőrület? Ráuntunk már a gyengeségeiket folyamatosan

kultiváló, okosan élni tanuló szereplőkre, a naivakra, a szerencsétlenekre, a kitanult ravaszokra, és igazi mélységű drámai hősöket akarunk? Akiknek a motivációit nem mindig a legkönnyebb megérteni, de a katarzisélmény valamilyen ősi struktúráját a leginkább tudják működtetni. A magam részéről drukkolok ennek a hőstípusnak. Szóval füttyölünk csak, ha füttyülni akarunk.

HORVÁTH ANDOR AJÁNlja

■ Az elmúlt hónapok egyik visszhangos román kiadói eseménye volt Adrian Marino (1921–2005) *Viața unui om singur* (Egy ember élete egyedül) című emlékiratának megjelenése (Polirom, 2010). Saját akarátának megfelelően az emlékirat öt évvel a szerző halála után látott napvilágot. A szerzőről annyit: gazdag életművet alkotott irodalomkritikusként és irodalomtörténészként, mindenekelőtt mint az összehasonlító irodalomtörténet művelője. Legjelentősebb munkája a *Biografia ideii de literatură* (Az irodalom fogalmának élettörténete) hat kötete (1991–2000), amely az ókortól napjainkig követi nyomon, hatalmas kritikai apparátus birtokában, az irodalommal kapcsolatos nézetek alakulását. Művei több más nyelven (franciául, olaszul, angolul, németül, japánul, magyarul) is napvilágot láttak.

A könyve körüli vita döntően a román szellemi élet értékorientációival, a különféle irányzatok, iskolák, érdekcsoportok közötti ellentétekkel magyarázható. Marino a felvilágosodás gondolatvilágából eredeztette egész szellemi attitűdjét és kritikai tudatát, s ezen az alapon szállt vitába nemcsak a 20. század totalitárius ideológiáival, hanem a román nemzeti gondolat bármely (utó)romantikus, misztifikáló, irracionalista áramlatával is (például Constantin Noica és tanítványai munkásságával). Határozottan síkra szállt egy olyan műveltségsmény és nemzeti önszemlélet meghonosításáért, amely az európai értékek mentén jelöli ki a román közélet és kultúra eljövendő fejlődésének irányát (*Pentru Europa*, 1995).

Emlékiratának két fejezete („A börtön”, „Bărăgan-i kitelepítés”) nyolc évig tartó fogságának, s a kényszerlakhely azt követő hat évének a története. Valójában nem is a története, mivel nem kronologikus elbeszélés, inkább vallomásos, erősen polemikus szellemi önarckép, Marino ugyanis elutasítja mind az átélt borzalmak felelevenítését, mind a megszépítő emlékidézést, vagyis vitában áll az 1990 utáni börtönirodalom nagyobb hányadával. A Paraszt-párttal rokonszenvező fiatal értelmiségiként csukták börtönbe, lett volna tehát „családja” az elítéltek között, első kijózanító élménye azonban éppen az volt, mennyire nem tud szellemileg azonosulni sorstársaival, akiknek többsége egy korlátolt és műveletlen politikai osztály képviselőjeként mutatkozott meg előtte. Még kevésbé rokonszenvezett az egykori legionáriusok nagyszámú csoportjával vagy az elítéltek egyéb kategóriáival – ezért érezte magát mindvégig magányosnak. A börtön falai között akkor, és azokon kívül a későbbiekben.

E két fejezet külön érdekessége, hogy az író állandóan egymásba játszatja az akkori éveket és az 1989-es fordulat utáni politikai és szellemi élet fejleményeit, minthogy egyrészt azt vallja: a börtön tanította meg arra, hogy mélyebben belelásson a hazai valóságba, másrészt a későbbiekben rá kellett jönnie arra is, hogy az 1989 decemberében visszanyert szabadság – a társadalmi viszonyok és az emberi viselkedések alakulása tekintetében egyaránt – mélyen magán viseli annak a múltnak a torzító hatásait.

A kommunista börtönök 1990 utáni irodalmából

■ Cesereanu, Ruxandra (szerk.): *Comunism și represiune în România. Istoria unui fratri-cid național*. Polirom, Iași, 2006.

■ Cesianu, Constantin: *Salvat din infern*. Humanitas, Buc., 1992.

■ Deletant, Dennis: *Teroarea comunistă în România*. Polirom, Iași, 2001.

■ Dumitrescu, Vladimir: *Închisorile mele*. Albatros, Buc., 1994.

■ Ierunca, Virgil: *Fenomenul Pitești*. Humanitas, Buc., 1990.

■ Jela, Doina: *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*. Humanitas, Buc., 2001.

■ Manu, Emil: *Infernurile noastre. Jurnal de detenție*. Ed. Crater, Buc., 1003.

■ Marineasa, Viorel – Vighi, Daniel – Sămânță, Valentin: *Deportarea în Bărăgan. Destine, documente, reportaje*. Ed. Miron, Timișoara, 1996.

■ Merișca, Costin: *Tragedia Pitești. O cronică a „reeducării” de la Pitești*. Institutul European, 1997.

■ Oprea, Marius: *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente (1949–1989)*. Polirom, Iași, 2002.

■ Ropăla, Cătălin: *Periprava. Memorial din gulagul românesc*. Ed. Majahonda, Buc., 1997.

■ Vișovan, Aurel: *Dumnezeul meu, dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?* Ed. Napoca Star, Cluj, 1999.

SZABADULÓMŰVÉSZET

■ Fejben már túltették magukat a Balkánon, de a Balkánon az ember legfeljebb csak fejben teheti túl magát. A sokat háborúzó, ágrólszakadt, ám büszke népek fiaiban és leányaiban annyi a közös, hogy legszívesebben minél hamarabb lelépnenek. A szerb-albán *Honeymoons* (*Medeni mesec*, r. Goran Paskaljevic) címének sötét ironiájával ezt a közöset is könyörtelenül felülírja: a fiatal párok párhuzamos „mézeshetei” kisikló emigrációs kísérletek, elkallódás az úton; végső soron az embert ki lehet szedni a Balkánról, de a Balkánt (a félszagséget, a kudarcra ítéltséget és a tanult tehetetlenséget) nem lehet az emberekből kiszedni. A nacionalista nemzedék- és nemzettársaival is szembeforduló, karakán csellóművész – nota bene, itt a művészet sem nyújt kitörési lehetőséget, nem „szabadulóművészet” – különben nem azt mondja, „a szerbek gyilkosok”, hanem hogy „nem tudjuk, kik a gyilkosok”.

A spanyol *Gordos* (*Fat people*, r. Daniel Sanchez Arevalo) komikusra vett mondanója szerint a kövér emberekből soványak akarnak kivergődni, a soványakból pedig a beléjük zárt kövérek, ami közhely is, az azonban már kevésbé, ahogyan a film – egy kicsit direkt szappanoperásan, nagyon színesen és harsányan – felmutatja a mindnyájunkban meglévő kettősséget, ellentmondást az önmagunkhoz mint saját ideális testünkhöz való viszonyban. Tükörstádium, à la Lacan, de a tükör eleve görbe. Mi önmagunk tökéletesítésének mint társadalmilag nem is mindig kíváncsatos éntechnikának az értelme, ha egyszer sohasem leszünk testi és lelki értelemben tökéletes önmagunkká?

Kevés jobb film van – a TIFF idei programjában is – a görög *Dogtooth*-nál (*Kynodontas*, r. Jorgosz Lanthimosz), amit a szabadtéri, csillagos ég alatti echinoxos vetítésén volt igazán érdemes megnézni, éjfél után, a nyár eleji szokatlan hidegben a nézőknek kiosztott takarók alatt, a *Szemfog* („kutya fog”), melynek kapcsán azzal fenye-

gettek, hogy talányos, zárt világa nehezen értelmezhető, valójában értelmezhetetlen. A titkos helyen épült családi villában és a környező, szigorúan őrzött magánterületen teljes izolációban felnőtt és a szülei által sajátos kísérleti nevelésben részesített huszonéves testvérek eseménytelen élete különösen jelentésgazdag szabadulástörténetté áll össze egy elsősorban nyelvi, világértelmezésbeli börtönről. Kulcsszavak: az izoláció és a (lehetetlen) privát nyelv problémája; a szemfog, a húst tépő, marcangoló fogak elvesztése mint a megígért szabadság teljesíthetetlen feltétele; a teljes domesztikáltság követelménye; a cinikus („kutya-hoz méltó”, künikosz!) boldogság életeszménye és az ember mint négykézlábra kényszerített, abszurditásig megalázott, idomítható és idomítandó kutya, harapó és nyaló, szuka és hím; a pedagógia mint a jelentésátvitel (ismét a film anyanyelvén, görögül: metaforikus) gyakorlata, illetve a nevelés mint ami új értelmet ad a világnak; a nevelés, nevelhetőség (a görög paideia mint a nyugati kultúra mátrixa) határai; mi az, amit a pedagógus a nyelvvel csinál, és mi az, amit a testtel; a nyelv extrém konvencionalista felfogásának abszurdumig vitele – a film főszereplője nem más, mint a nyelv; a külön világértelmezés privát paradicsomát (poklát) nem lehet fenntartani (pesszimista?), „ahhoz kell igazodni, ami közös; de bár a logosz közös, úgy él a sok ember mintha külön gondolkodása volna” (Hérakleitosz); az igazság koherenciaelmélete hogyan nem dől meg, ha a hazugság koherens önmagával; egy olyan nevelés, ami nem adaptálódni segít, hanem ellenkezőleg; de legfőképpen a szabadságvágyról és arról, hogyan lehet kitörni egy előre definiált nyelvből (optimista!). A szökés sikerül, még akkor is, ha ki kell vened érte a saját fogad. (Transilvania International Film Festival, 2010. június 1.)

Rigán Lóránd

AHOL MÁSKÉPPEN TELIK AZ IDŐ

■ A „börtönirodalom” klasszikusai között olyan szerzők vannak, mint Jack London, aki egy hónapot töltött börtönben 1894-ben. Közel egy évszázaddal később Jack Henry Abbott története keltett feltűnést: több évtizednyi rabságra ítélve emberölésért, egy kiváló könyvet jelentetett meg 1981-ben, *In the Belly of the Beast* címen, Norman Mailer közreműködésével. Mailer közbenjárására az erre feljogosított hatóságok feltételeken szabaddalra is helyezték Abbottot még a könyv megjelenésének évében. Hat héttel később a friss kötet szerzője egy lokálban le-szúrta a tulajdonos vejét. Visszatért a börtönbe, végül 2002-ben öngyilkos lett.

A júniusi *Dilemateca* nem tartalmaz ennyire hollywoodias fordulatokkal teli történeteket. Egy riportot viszont igen, amelyben Mădălina Şchiopu azt veszi számba, milyen lehetőségei vannak jelenleg Romániában a börtönirodalomnak.

Az alapvető motiváció, amely az írás felé vezet az elítélteket, lényegében közös: a börtönben rengeteg a kitöltendő idő. Nem szükségszerű ugyan, de lehetőség, hogy a heterogén közegből érkező elítéltek közül néhányan a befelé fordulás idejeként éljék meg életüknek ezt a szakaszát. A riportban megszólaltatott személyek között van ex-gimnazista, nyomdász, kereskedelmi ügynök, egészségügyi asszisztens, mérnök. Némelyikük korábban, a börtönbe kerülés előtt is próbálkozott írással. Mások a csöppet sem fin-de-siècle típusú unalomtól menekülnek a börtönkönyvtár könyveihez és/vagy a saját szövegekhez.

Az országos börtönhatóság a Romániai Írók Szövetségének bukaresti fiókjával együttműködve 2009-ben kitalált egy országos Börtönvers-pályázatot, amelyen szabadságvesztéssel sújtott szerzők vehetnek részt. Mădălina Şchiopu riportalanyai főként ennek a pályázatnak a győztesei közül kerülnek ki. Olyan szerzők, akik azt remélik, a szövegek írása valamiképpen teljesebbé teszi a „bent” töltött időt. Amellett pedig akár

a büntetés időtartamának csökkentéséhez is hozzájárulhat.

A verseny győztesei között botoşani-i, galaci, bukaresti rabok is találhatók. Ha valaki beírja egy internetes keresőbe a pályázat nevét, persze Ioana Maria Vlas neve fog elsőként kiugrani a nyertesek között: a más minőségében közismert, egykor a FNI-t adminisztráló, jelenleg börtönbüntetését töltő Vlas részvétele a projektben kicsit bulvárosította az ezzel kapcsolatos híreket. A *Dilemateca* cikke ehhez képest sokkal inkább a lényegről szól: arról, hogy sokak számára ez a pályázati részvétel reális és fontos kapaszkodó ahhoz, hogy az elítéltek egyszer majd visszatálhassanak a „kinti” élethez. Ehhez pedig fontos, hogy rendszeres kontaktus létezzen közöttük és a kinti világ közt. Az egyik galaci elítéltnak például már sokadik verseskönyvecskéjét jelenteti meg egy konstancai kiadó. Számára ez lényeges visszajelzés – és annak az útnak egy lehetséges állomása, amely nem az egyre komolyabb szervezett bűnözés felé vezet, hanem attól egyre távolabb.

Şchiopu riportja felvonultat néhány emlékezetes képet: a sápadt, időnként el-elpiruló riportalany figuráját, amint saját verseiről beszél; a rahovai börtön előtt várakozó látogatók csapatának leírását, akik egy sártengeren átvergődve visznek élelmet vagy egyéb használati tárgyakat hozzátartozójuknak, ismerősünkek; a börtön klubhelyiségének képét, ahol néhányan „veszettül” pingpongoznak. Ezzel a nagy teremmel szemben található a rahovai börtönben a könyvtárszoba, Nichita Stănescu képével a falon.

Nem szükséges persze mítoszt építeni arról, hogy a börtönben töltött idő feltétlenül az elmélyült önismeret és az ezt szolgáló olvasmányok felé terelne a rabokat. A könyvtárosnő elmondja a riport szerzőjének, hogy a leggyakrabban kölcsönzött olvasmányok a szerelmes regények és a krimik. Ebben tehát nem nagyon tér el a szabadságvesztésüket töltő olvasók és a sza-

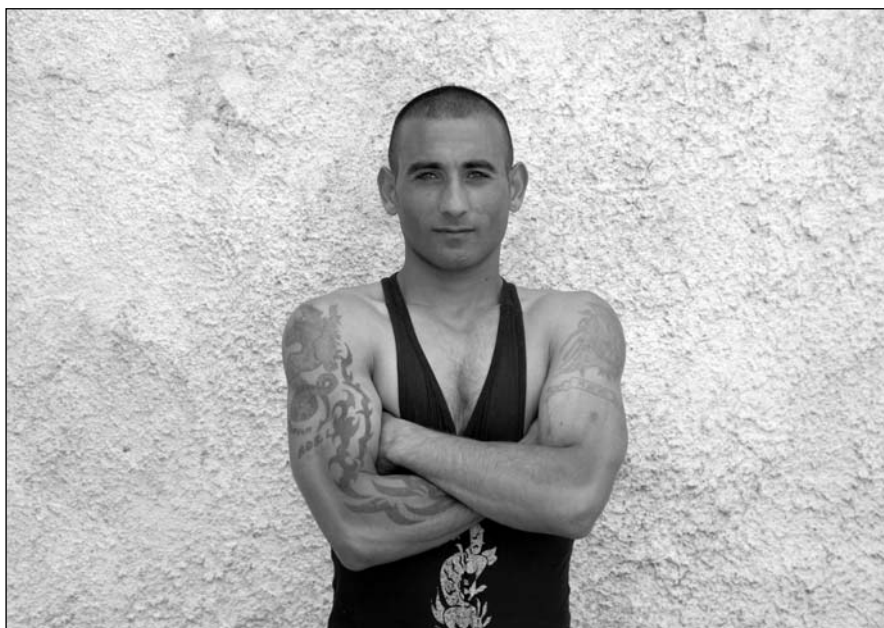
badlábbon élők szokásrendszere. Van viszont egy sajátos rétegirodalom, ami különösen érdekli a börtönök lakóit, mondja a könyvtáros: a jogi kérdéseket előtérbe állító irodalom. Ezeket szívesen olvassák a könyvtárlátogatók saját helyzetükre vonatkoztatva – ötleteket, kiutakat keresnek és fellebbezési indokokat. Vagy egyszerűen újraélik, ami velük történt.

„Nincs itt benn tévé, újság, hogy követni tudják, mi történik odakint, a világban?” – kérdezi a riporter. „De van, persze, sokféle információs lehetőség. De egy dolog kirekesztett nézőközönségként figyelni a folya-

matokat, és más dolog ott lenni a forgatagokban. Folyton arra gondolok, hogy el leszek majd tájolva, és fogalmam sem lesz arról, hogy is kell viselkednem. Csak abban bízom, hogy azok az emberek, akik idebenn segítettek, majd odakint is elirányítanak valahogy.”

Efféle gondolatokkal találkozhat a júniusi *Dilemateca* olvasója, és bár kérdéses, hogy nagyobb tételekben mennyire működőképesek ezek a programok, nélkülük kétségtelenül kevesebb volna a remény: van visszaút a közösségbe. (*Dilemateca*, 2010. június)

Balázs Imre József

Abstracts

Alain de Benoist

■ *Rights, Politics, Dignity, Freedom*

Keywords: *moral philosophy, legal positivism, utilitarianism, natural right, punishment*

Views on jurisdiction have always been the reflection of a certain political philosophy and the moral philosophy associated therewith. Since the Enlightenment, three major theories have been proposed concerning jurisdiction: legal positivism (which almost confuses the right with the law), utilitarianism (whatever benefits most people is right) and modern natural right theories associated with the ideology of human rights. This article examines these theories and confronts them with each other, as well as with the views of the ancients (Aristotle). In the second part, dealing with criminal law, the author examines questions regarding the purpose of punishment: is it the exclusion of the criminal or a means of his reintegration in society? Is the object of punishment the crime or the criminal? Do we consider as socially harmful or morally guilty those who break the law? Is the real purpose of punishment deterrence, and with exactly what should it be proportional? Is the law always right? And are prisons a solution, or even a panacea?

Andrea Fábán

■ *Youth Criminality in Our Society*

Keywords: *juvenile delinquency, comparative analysis, psychological testing, personality factors, social determinants*

The general purpose of the research is to present the evolution of juvenile delinquency in Romania after 1989, with some of its social and psychological aspects. A comparative perspective is used: the general, Romanian framework will be compared with the local situation of Cluj county. For assessing the rate and particularity of juvenile delinquency in Romania in the post-revolutionary period, data was used from: Police General Inspectorate, National Committee for Statistics, Ministry of Justice, The Direction for Social Reinstatement and Supervision, Forensic Medicine Institute from

Cluj, National Reports, International Reports. The presentation is based on an extensive study of 420 delinquent juveniles, whose data on family situation, education, age etc. were analyzed and the youngsters were also tested with psychological tests (Nowicki & Strickland's Internal-External Control Scale for Children, McGuire & Priestley's Testing Your Reaction, Zimmerman-Kuhlman's Personality Questionnaire and Tucker's Inmate Dilemma Test). Examining the data of the psychological tests and the descriptors of the social situation of juvenile delinquents, it looks like personality factors are associated with social determinants regarding juvenile delinquency.

András Máté

■ *Criminal Law in Romania: A Historical Perspective*

Keywords: *Romania, criminal justice, penal code, communist authority, constitutional state, human rights*

Romanian criminal justice was born with the penal code in 1865, followed by a second legislative act in 1937, amended by the communist authorities in detriment of lawfulness. The penal code adopted in 1969 is in effect to this day, although in 2004 a new one has been adopted, without being put in force, and in 2009, the government tabled a new draft law to the parliament. The constitution from 1991 has already brought about a new interpretation of human rights and created the premises of the constitutional state in Romania. In recent years, Romanian legislation has also become a part of the process of the European synchronisation of rights.

Sorina Poledna

■ *Homicide: Beyond Personal History*

Keywords: *criminality, social anomia, homicide, alcohol, affective background*

Increasing criminality is one of the most serious problems of Romanian society. As the author has presented in her book, the rate of criminality has shown an increasing tendency after 1989, but the causes go back before 1989, and consist in the increase of pauperisation of society and decrease of the

trust in institutions that were responsible for the social control. In the early nineties the significant political, social and economical reforms at the macro-level have lead to the outburst of social anomia that has existed since the late eighties, although in a hidden form. It is interesting to see that criminality in all its forms has increased in the first six years after 1989. Regarding homicide an increase can be observed only compared to 1989, after this period it has shown a steady rate, except in 1992, when there were 824 registered homicides (statistics show that this number has been 344 in 1989, and 772 in 1990). The tendency on regional and county level has been the same, of increase, but at county level there were still differences, and the county of Cluj has not been in the top, like counties from the South and East of Romania (Ialomița, Călărași, Mehedinți, Botoșani and Vrancea). Among the main causes of homicide we can indicate the social and economical conditions, the “sociability” of the individuals, as Boudon calls it. This is why we can see that the majority of this type of crimes has been committed in economically and socially backward counties. Regarding the ways of committing homicides, the most were done by stabbing with the knife

(37%) and by kicking and thumping the victims. In 75% of the cases they were done under the influence of alcohol, and, as the life-histories of the aggressors reveal it, they had an affective background and the victim and the aggressor were acquainted. The book also deals with the life and future perspectives of those who were convicted, their very personal way of coping with this new and so much different situation.

Attila Varga

■ ***A Diagnosis of Prisons***

Keywords: *legislative framework, conditions of detention, human rights, complaints, proposals*

The study presents the legislative framework concerning the execution of sentences, the conditions of detention as well as the basic human rights of prisoners, respectively the Chamber of Deputies' Committee on Human Rights examination of this subject, which was conducted also on the basis of individual complaints. The paper uses official data compiled by the Directorate of Prison as well as the complaints received by the Committee and tries to present a current picture of the state of our national prisons. Finally, it formulates proposals which could improve the current situation.

SZÁMUNK SZERZŐI

Balázs Imre József (1976) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, főszerkesztő, Korunk, Kolozsvár

Barabás Zsuzsánna (1984) – fotóművész, Kolozsvár

Benkő Samu (1928) – történész, akadémikus, Kolozsvár

De Benoist, Alain (1943) – filozófus, Párizs

Csögör Lajos (1904–2002) – orvos, egyetemi tanár, a Bolyai Tudományegyetem első rektora

Dávid Gyula (1928) – irodalomtörténész, szerkesztő, Kolozsvár

Fábián Andrea – egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár

Gergely Ferenc (1932) – történész, ny. tanár, Budapest

Girard, René (1923) – paleográfus, a Johns Hopkins Egyetem nyugalmazott tanára

Horváth Andor (1944) – esszéíró, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár

K. Horváth Zsolt (1972) – egyetemi tanársegéd, ELTE BTK, Budapest

Kányádi András (1971) – egyetemi docens, Párizs

Keszeg Anna (1981) – szerkesztő, PhD, Korunk, Kolozsvár

Kónya-Hamar Sándor (1948) – szerkesztő, író, politikus, Kolozsvár

Máté András (1974) – ügyvéd, országgyűlési képviselő, Kolozsvár

Máthé Éva (1948) – újságíró, Marosvásárhely

Miklós Ágnes Kata (1975) – költő, műfordító, Szentendre

Poledna, Sorina – egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár

Popescu, Dumitru (1928) – politikus, író, Bukarest

Reich Miklós (1930–1974) – ügyvéd

Rigán Lóránd (1980) – filozófia-történész, PhD, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár

Varga Attila (1963) – parlamenti képviselő, alkotmányjogász, egyetemi adjunktus, Szatmárnémeti

Zsávolya Zoltán (1968) – költő, író, Budapest

Támogatók

COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY
Kutató- és Művészeti Alap

nka

Nemzeti Kulturális Alap

MINISZTERELNÖGI
HIVATAL

KOLLOZSVÁRI POLÍCIÁK
HIVATALA ÉS VÁROSI TANÁCSA
PRIMĂRIA SI CONSILIUL LOCAL
CLUJ-NAPOCA

„A jelenlegi büntető politika és ezen belül a büntetés-végrehajtás egyik legnagyobb gondja (véltetően nemcsak Romániában), hogy a megfogalmazott célokhoz, a társadalmi elvárásokhoz, a nemzetközi jogi követelményekhez a konkrét helyzet nem tud igazodni. Hatalmas szakadék tátong a szabályozások és a kialakult gyakorlat, a meglévő állapotok között, ami kérdésessé teheti, de legalábbis jelentősen módosíthatja a büntetés célját és társadalmi hasznosságát.”

(Varga Attila)

ISSN 1222 8338

9 771222 833304

1 000 7

4 LEI • 500 FT

ÎNCHISORILE NOASTRE
OUR PRISONS